

**A MEZŐGAZDASÁGI TERMELŐK  
ALKALMAZKODÓKÉPESSÉGÉNEK  
JELLEMZŐI**  
**(Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre)**



**Budapest**  
**2005**

Kiadja:

az Agrárgazdasági Kutató Intézet

Főigazgató:

Udovecz Gábor

Szerkesztőbizottság:

Dorgai László, Kamarásné Hegedűs Nóra (titkár), Kapronczai István, Kartali János,  
Kovács Gábor, Popp József, Potori Norbert, Udovecz Gábor

Készült:

a Gazdaságelemzési Igazgatóságon

Szerzők:

Kapronczai István  
Korondiné Dobolyi Emese  
Kovács Henrietta  
Kürti Andrea  
Varga Edina  
Vágó Szabolcs

Szerkesztette:

Kapronczai István

Közreműködött:

Biczó András  
Dömötörfy Istvánné  
Kis Csatári Eszter  
Porkoláb Eszter  
Szabó Sándorné

Opponensek:

Csáki Csaba akadémikus, Budapesti Corvinus Egyetem  
Székely Csaba az MTA doktora, Nyugat-Magyarországi Egyetem

## Tartalomjegyzék

Bevezetés .....	3
1. A reagálás-vizsgálat célja és módszere .....	5
2. Felkészültek-e a termelők napjaink fő kihívásaira?.....	11
2.1. A gyors kormányzati döntés előfeltétele a felkészülésnek .....	11
2.2. Honnan tájékozódtak az EU-csatlakozással kapcsolatban a gazdálkodók? .....	15
2.3. A gazdálkodók információforrásai .....	17
3. Földtulajdon, földhasználat – érzékeny kérdések? .....	19
3.1. Földforgalom, földár.....	19
3.2. Haszonbérlet – földbérleti díjak .....	27
3.3. Tagosítás, részarány-tulajdon, Nemzeti Földalap.....	33
3.4. Birtokpolitikai koncepció, Földtörvény.....	35
4. Az árváltozásokra adott termelői válaszok .....	39
4.1. Csak a belföldi árakról informáltak a gazdálkodók.....	39
4.2. Reagálás az árváltozásokra .....	40
4.3. Bizonytalan stratégiai döntések a gazdaságokban.....	43
5. A termelők szerint kedvezőbb az új támogatási rendszer .....	49
5.1. A közvetlen kifizetések megítélése.....	49
5.2. Pályázattal elérhető támogatások .....	55
6. Hitelek, banki kapcsolatok .....	61
6.1. Kik jutnak hitelhez?.....	61
6.2. A bankokon kívüli „hitelzés” esetei .....	64
6.3. Hitelkonszolidáció, hitelpolitika.....	66
7. Jövedelem, az ágazat fejlődésének kulcskérdése.....	71
7.1. Jövedelemhelyzet és befolyásoló tényezők.....	71
7.2. Kiegészítő jövedelmek az egyéni gazdaságokban.....	75
8. Óvatos struktúraváltás.....	77
8.1. A jövedelmezőbb termelés igénye alakítja a termelési szerkezetet.....	77
8.2. Növénytermesztés.....	80
8.3. Megerősödhetnek-e állattartó gazdaságaink?.....	82
8.4. Stabilizálódó gazdálkodási formák.....	86
9. Foglalkoztatás, bérezés .....	89
9.1. Stabilizálódik az ágazat szerepe a foglalkoztatásban .....	89
9.2. Bérezési formák a mezőgazdaságban.....	94
10. Beruházási hiány és felesleg .....	99
10.1. Kik eszközöltek beruházást? .....	99
10.2. A döntéseket befolyásoló tényezők .....	100
10.3. A beruházások struktúrája.....	103
10.4. A finanszírozás.....	104
11. Értékesítés, beszerzés, kereskedelem.....	109
11.1. Beszerzési és értékesítési csatornák.....	109
11.2. Szerződéses kapcsolatok.....	113

---

11.3. Értékesítés feltételeinek változása .....	115
11.4. Konfliktusok .....	118
12. Jobban kihasználhatóak lennének az integráció előnyei.....	121
12.1. Az integrációk létrejöttének okai, az együttműködést kiváltó és gátló tényezők..	121
12.2. Az integrációk megítélése.....	125
13. Túlerősödött pártpreferencia az érdekképviseltekben.....	129
Összefoglaló.....	139
Summary .....	149
Kivonat.....	159
Abstract.....	160
Irodalomjegyzék .....	161
Melléklet .....	167
A sorozatban eddig megjelent tanulmányok.....	199

## Bevezetés

„Igaz-e, amit a vidéki emberek mondanak: hogy ugyanis a mi politikai elitünk nem vidékbarát politikai elit? Abban mindenki egyetért, hogy a helyi politikai elit első számú feladata, hogy az itt élő lakosságnak az érdekeit képviseljük. Ezért tartjuk őket el. Ezért elvárjuk, hogy ennek a térségnek az érdekeit képviseljük. És nem csak a város, hanem a vidék érdekeit is.”

(Glatz, 2004)

Magyarország 2004. május 1-jén az Európai Unió tagja lett. Felültünk egy kocsira, amelyen vannak kényelmes és kényelmetlenebb ülések, és amely visz minket – 24 másik utassal együtt – egy remélt jobb világ felé. Helyzetünk függ attól, melyik helyet tudjuk elfoglalni a kocsin. Ez függ saját magunk és utastársaink ügyességétől, érdekérvényesítő képességétől, versenyképességétől. Mert a kényelmesebb helyekért verseny folyik. Azokat meg lehet szerezni és el lehet veszíteni. Ugyanakkor helyzetünk függ a kocsi haladási irányától és sebességétől. De a céltól is! Látjuk a célt? A kocsit 25-en irányítják – köztük mi is. Minderre fel kellett készülni, de a kocsi utasaként is tanulhatunk, elleshetünk jó megoldásokat, amelyeket felhasználhatunk a pozíciószerezéshez.

A magyar agrárgazdaság válságjelekkel küszködve szállt fel az Európai Unió szekerére. Ide vezetett az a nyolcvanas évek elején megkezdődött folyamat, ami a rendszerváltás utáni kormányok agrárpolitikai tehetetlenségén felerősödve, a megosztott agrártársadalom érdekérvényesítési alkalmatlanságát kihasználva erodálta az ágazatot. Felelős kutatóknak – a tanulmányban bemutatott vizsgálat eredményei alapján is – le kell írniuk: válság van az ágazatban, nem csupán gazdálkodási, gazdasági, hanem a valós előnyeivel sokkal jobban fetisizált EU-csatlakozás csalódást hozó hatásai miatt – tudati válság is.

Igaza van ugyanakkor Franz Fischler-nek, az EU korábbi mezőgazdasági főbiztosának, amikor a magyar agrárgazdaság jelenlegi nehézségeit egy külső körülménnyel is magyarázza: „... nem szabad elfelejteni, hogy mára Olaszország kivételével, minden egyes közép-európai ország önellátóvá és részben exportórrá vált, ... A releváns fogyasztóközpontok ma részben Kelet-Európában, de főleg a tengerentúli térségekben találhatóak. Magyarország földrajzi helyzete miatt igen csak háttérbe szorult valamennyi, tengerrel rendelkező exportőr országgal szemben.”(Fischler, 2005)

Kutatásunk a mezőgazdasági konszolidációs folyamathoz kívánt hozzájárulni. A kiindulási alap az volt, hogy nem szerencsés minden létező problémánkat az EU-ra fogni. Ezzel egyrészt tévesen orientáljuk a közvéleményt, ami politikai károkat okozhat, másrészt meglévő hiányosságaink felszámolását nehezíti. Úgy gondoltuk, az EU tagjává vált Magyarország agrárszabályozási- és intézményrendszerének értékítéletét végeredményben a gazdálkodók gyakorlati reagálása jelzi a leghitelesebben. Célunk volt, hogy a gazdaságirányítás illetékes

szerveinél, valamint a különböző kutatóműhelyekben elvégzett számszerű elemzések tapasztalatait a gazdálkodásról döntést hozók reagálásának értékelésével egészítsük ki. Több mint háromszáz kicsi és nagy, egyéni és társas gazdaságban elvégzett reagálás-vizsgálatok főbb kérdéseinek közgazdasági és vállalatgazdasági konzekvenciáit, valamint az ezek alapján megfogalmazott gondolatainkat és az interjúkban felmerült jellemző felvetéseket foglaljuk össze tanulmányunkban. Az egyes javaslatok megoldási alternatíváknak tekinthetők és a politika számára történő ajánlása további megalapozást, hatásvizsgálatokat igényel.

Mindezek előrebocsátása után ajánljuk a tanulmányt hazánk gazdasági és politikai döntéshozóinak figyelmébe, amely – Glatz Ferenc meghatározásában (Glatz, 2004) – „elsősorban a cityben felnőtt politikai elit”, de amely reményeink szerint megérti a vidék, és ennek szerves részeként a mezőgazdaság érdekképviselőinek szükségességét, és kormányzati erővel megteremti a segítség feltételeit.

## 1. A reagálás-vizsgálat célja és módszere

Az európai uniós csatlakozás egyszerre keltett várankozást és jelentett kihívást a hazai agrárgazdaságban. Várankozást a gazdálkodók oldaláról, akik magasabb árakat, szilárdabb és bővebb piacokat, kiszámíthatóbb szabályozást, végeredményben jövedelmezőbb gazdálkodást reméltek az EU-tól. Ugyanakkor kihívást is jelentett a csatlakozás a gazdálkodókkal szemben, hisz az új körülmények mellett felerősödtek azok a hatások, amelyek az intenzív gazdaságfejlesztés feladataiból, valamint a hatékonysági követelmények fokozott előtérbe kerüléséből, a versenyképesség javításából adódtak.

Kutatások bizonyítják, hogy *a magyar mezőgazdaság a csatlakozás első évében nem tudta kiaknázni mindazokat a lehetőségeket, amelyek a helyzetből adódtak*. Kovács Gábor és Udovecz Gábor elemzése szerint az első uniós év mérlege ellentmondásos. Egymás mellett jelentkeztek pozitív és negatív folyamatok. Középtávon azonban úgy ítélik, hogy „... semmiképpen nem írható le a magyar agrárgazdaság”. A meglepetésszerű piacvesztés, a támogatások megkésett kifizetése átmeneti jelenségnek tekinthetők. Az intézményrendszer olajozott működése, a piaci rend kikényszerítése, s a civil együttműködési készség megszilárdulása esetén a jól szervezett, szakosodott gazdaságok a csatlakozás egyértelmű nyertesei lesznek. (Kovács-Udovecz, 2005)

Az optimista jövőkép azonban csak akkor válhat valóra, ha a megváltozott körülményeket a mezőgazdaság szereplői – mind az agrárirányítás, mind pedig a gazdálkodók – kellő alapossggal felismerik, és reakcióik célirányosak lesznek. Ezt azért lényeges hangsúlyozni, mert *az uniós csatlakozás első időszakának veszteségeit, illetve elmulasztott lehetőségeit* – megítélésünk szerint – *éppen az okozta, hogy sem a agrárirányítás, sem a termelők nem számoltak megfelelően a belső és külső jogi és gazdasági tényezők változásával és azok hatásaival*.

*E reagálási folyamatok feltérképezése, megértése és ebből adódó javaslatok megfogalmazása érdekében folytattunk 2005-ben az Agrárgazdasági Kutató Intézetben (AKI) a gazdasági és jogi szabályozás hatásmechanizmusával kapcsolatos termelői reagálás-vizsgálatokat*. A kutatás időbeli aktualitását az adta, hogy a hazai gazdaságok 2005. év nyarán már túl voltak az EU-csatlakozás utáni második döntési időszakon (2004 és 2005 tavasza), illetve már jobban kialakultak a közeljövővel kapcsolatos elképzeléseik.

A vizsgálat kiindulásának alapja az volt, hogy a szabályozórendszer hatásmechanizmusának értéktéletét végső soron a gazdálkodók gyakorlati reagálása jelzi. A számszerű elemzések ugyanis nem mindig tükrözik megfelelően a gazdasági reakciókat. Ennek több oka is van, köztük lényegesek az egyes gazdaságok sajátosságainak és kialakult termelési struktúrájának kötöttségei, valamint a vezetők képzettségéből, helyi érdekeiből adódó viselkedése, a felismerési készségek. Elsősorban ezek magyarázták a gazdaságok gondolati, döntési és cselekvési reagálásának vizsgálatát.

*A reagálás-vizsgálat nem új keletű eszköz az agrárökonómiai kutatásban*. A hetvenes évek utolsó éveiben e tanulmány szerkesztője Szénai László irányításával és Rideg Margit közreműködésével már kidolgozta ennek módszertanát, és konkrét vizsgálatokat is végzett. (Kapronczai-Rideg-Szénai, 1980) Ennek lényege, hogy a jogi és gazdasági szabályozás felismerésében helyzetüknél fogva, valamint a döntési felelősség szempontjából legkompetensebb vezetők konkrét reakcióit figyeljük meg (egyéni és társas gazdaságok esetében egyaránt). A vezetők reagálásának legcélszerűbb vizsgálati eszközeként az interjú-szisztéma alkalmazható.

***Az interjú-módszer két változatával közelíthető meg a vizsgált témakör: a személyes meghallgatással (ún. mélyinterjú) és a kérdőíves megkereséssel.*** A kutatás során mindkét interjú-módszerben rejlő lehetőségeket kihasználtuk. A kérdőív (melléklet) a gazdasági és jogi szabályozás témacsoportjai szerint differenciálta a kérdéseket, azok válaszlehetőségeinek, variációinak és a személyes vélemény lehetőségének beépítésével. A válaszvariációk kidolgozása a szabályozórendszer egészének és elemeinek tényleges céljain, az általunk végzett elemzések, valamint a szakirodalomból ismert korábbi vizsgálatok tanulságain alapult.

A mélyinterjúkat helyszíni beszélgetések keretében készítettük, előre kidolgozott kérdésrend és interjúvázlat alapján. A 2-5 órás interjúbeszélgetések során elsősorban azoknak a „mögöttes” információknak az összegyűjtésére törekedtünk, amelyek a kérdőívekben kapott válaszok jobb megértését, ebből adódó következtetések levonását és javaslatok megtételét segítették. Emellett a mélyinterjúkkal párhuzamosan – az esetek többségében – a kérdőívet is kitöltöttük az adott gazdaságra vonatkozóan.

***A kutatás indításakor 50 személyes és mintegy 300 írásos interjú elkészítését*** (elkészíttetését) terveztük ***a sokaságot néhány főbb szempont szerint reprezentáló minta alapján.*** A mezőgazdasági termelők sokasága meghatározható a KSH gazdaságszerkezeti összeírása, a támogatásokra jelentkezettek regisztrációja, és a tesztüzemi rendszer keretében megfigyelt gazdaságkör alapján. A KSH 2003. évi felmérése 8 ezer szervezetet és 766 ezer egyéni gazdaságot jelzett a mezőgazdaságban. Ez utóbbiak több mint kétharmada azonban egy hektárnál kisebb területet használt, ökonómiai értelemben nem volt gazdaságnak tekinthető. Az Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal adatai szerint 2005-ben 208 ezer mezőgazdasági termelő és gazdálkodó szervezet igényelt támogatást. ***Kutatásunk alapsokaságának a tesztüzemi rendszerben a megfigyelés tárgyát képező – 2 európai méretegységet (EUME) meghaladó – gazdaságokat tekintettük.*** (1. táblázat) Ezek száma meghaladta a 92 ezret és a hazai mezőgazdasági termelés és a földhasználat döntő hányadát reprezentálják. (Itt állítják elő az ágazat összes standard fedezeti hozzájárulásának (SFH) több mint 80 százalékát.) ***Következésképpen megállapításaink erre a sokaságra vonatkoznak.***

Az üzemek kiválasztása megyénként történt. Az alapsokaságból arányosítással és a Neyman-képlet alapján az egyes cellákba számolt gazdaságszámnak vettük a számtani átlagát. Erre azért volt szükség, mert ha csak az arányosítást vesszük figyelembe, akkor nagyon kevés lett volna a legnagyobb kategóriába tartozó gazdaság. Ha viszont csak a tesztüzemi rendszer végleges kiválasztási tervét (Neyman-allokációval korrigált) vennénk figyelembe, akkor meg túl magas lenne a nagyok száma, ezért a finnek által (az FADN-nél) is használt statisztikai módszert alkalmaztuk. Az így számolt kiválasztási tervet kapták meg a tesztüzemi rendszerben közreműködő könyvelőirodák, és ők vették fel a kapcsolatot a gazdákkal. A konkrét gazdaság kiválasztását az irodákra bíztuk attól függően, hogy melyik – a kiválasztás szempontjainak megfelelő – termelő vállalta a kérdőív készsége és őszinte kitöltését.<sup>1</sup> (Az interjúbeszélgetéseket már nem a könyvelőirodák, hanem a kutatói csapat tagjai végezték.) Arra törekedtünk, hogy állattenyésztő, szántóföldi növénytermesztő, kertészettel foglalkozó és vegyes gazdálkodást folytató termelők is szerepeljenek a mintában. ***A kérdőívet kitöltő gazdaságokból 75% volt az egyéni és 25% a társas gazdaságok száma.***

<sup>1</sup> A kutatás során mind a kérdőívet kitöltőknek, mind a mélyinterjú alanyainak biztosítottuk a teljes anonimitást.



**Végeredményben 296 kérdőív számítógépes feldolgozására nyílt lehetőségünk.** A kérdőívet kitöltő üzemekhez rendeltünk egy ún. súlyozási faktort aszerint, hogy adott gazdaság az országban hány hasonló gazdaságot képvisel, és a szöveges elemzést már ez alapján végeztük el.

1. táblázat

**A mintagazdaságok nagyság szerinti megoszlása**

Európai méretegység	Megoszlás	Kategória	Megoszlás
< 4	6,1%	Kicsi	17,2%
< 6	5,4%		
< 8	5,7%		
< 12	10,1%	Közepes	49,0%
< 16	6,1%		
< 40	32,8%		
< 100	19,9%	Nagy	33,8%
< 250	6,1%		
> 250	7,8%		

Az értékelhető kérdőívet kitöltő üzemek rétegzésének és súlyozásának alapja a KSH 2003. évi gazdaságszerkezeti összeírás eredményei voltak. Az összeírás alapján hazánkban 92 514 db 2 EUME-nél nagyobb üzem található. (2. táblázat)

2. táblázat

**Megfigyelt sokaság**

Megnevezés	Kicsi [db]	Közepes [db]	Nagy [db]	Összesen [db]
Szántóföldi növénytermesztők	34 474	12 735	815	48 024
Tömegtakarmány-fogyasztó állatokat tartók	4 233	1 323	189	5 745
Abrakot fogyasztó állatokat tartók	2 429	1 465	286	4 180
Gyümölcs, szőlő termesztoők	10 614	3 444	124	14 183
Kertészeti gazdaságok	3 734	1 585	68	5 387
Vegyes	12 586	2 117	294	14 996
<b>Összesen</b>	<b>6 8070</b>	<b>22 668</b>	<b>1 775</b>	<b>92 514</b>

A rétegzési szempontként a tesztüzemi rendszer kiválasztási tervéhez hasonlóan az üzemméretet és a tevékenységi irányt vettük. Ezek alapján 3 méretkategóriát és 6 tevékenységi irányt képeztünk. (3. táblázat)

## Minta

Megnevezés	Kicsi [db]	Közepes [db]	Nagy [db]	Összesen [db]
Szántóföldi növénytermesztők	32	135	18	185
Tömegetakarmány-fogyasztó állatokat tartók	1	8	8	17
Abrakot fogyasztó állatokat tartók	3	15	5	23
Gyümölcs, szőlő termeszők	7	22	1	30
Kertészeti gazdaságok		3		3
Vegyes	8	21	9	38
<b>Összesen</b>	<b>51</b>	<b>204</b>	<b>41</b>	<b>296</b>

A mintában szereplő üzemekhez egy súlyszámot rendeltünk, melynek elsődleges célja, hogy az eredmények üzemitől magasabb szintű elemzésekor a megfigyelt sokaság jellemzőit minél pontosabban reprezentálja.

A súlyozási faktorok képzésének módja alapvetően igen egyszerű: a megfigyelt alapsokaságot és a mintánkat gazdálkodási irányonként és méretkategóriánként azonos szerkezetű cellákra bontottuk, majd a két azonos cellában szereplő értéket elosztottuk egymással. A számlálóban a megfigyelt sokaság, míg a nevezőben a mintában szereplő üzemek száma szerepel. Az elmondottakból következik, hogy a súlyozási faktor értéke nem lehet 1-nél kisebb.

Abban az esetben, amikor a megfigyelt sokaságból az adott cellában szerepelt üzemszám, de a mintánkból nem került be érték, azt a problémát úgy hidaltuk át, hogy a szomszédos cellát, vagy cellákat összevonva képeztünk súlyozási faktorokat.

Mind a kérdőívek, mind pedig a mélyinterjúk területi reprezentációja lehetővé teszi regionálisan is árnyalt következtetések levonását. (4. táblázat, 1. ábra)

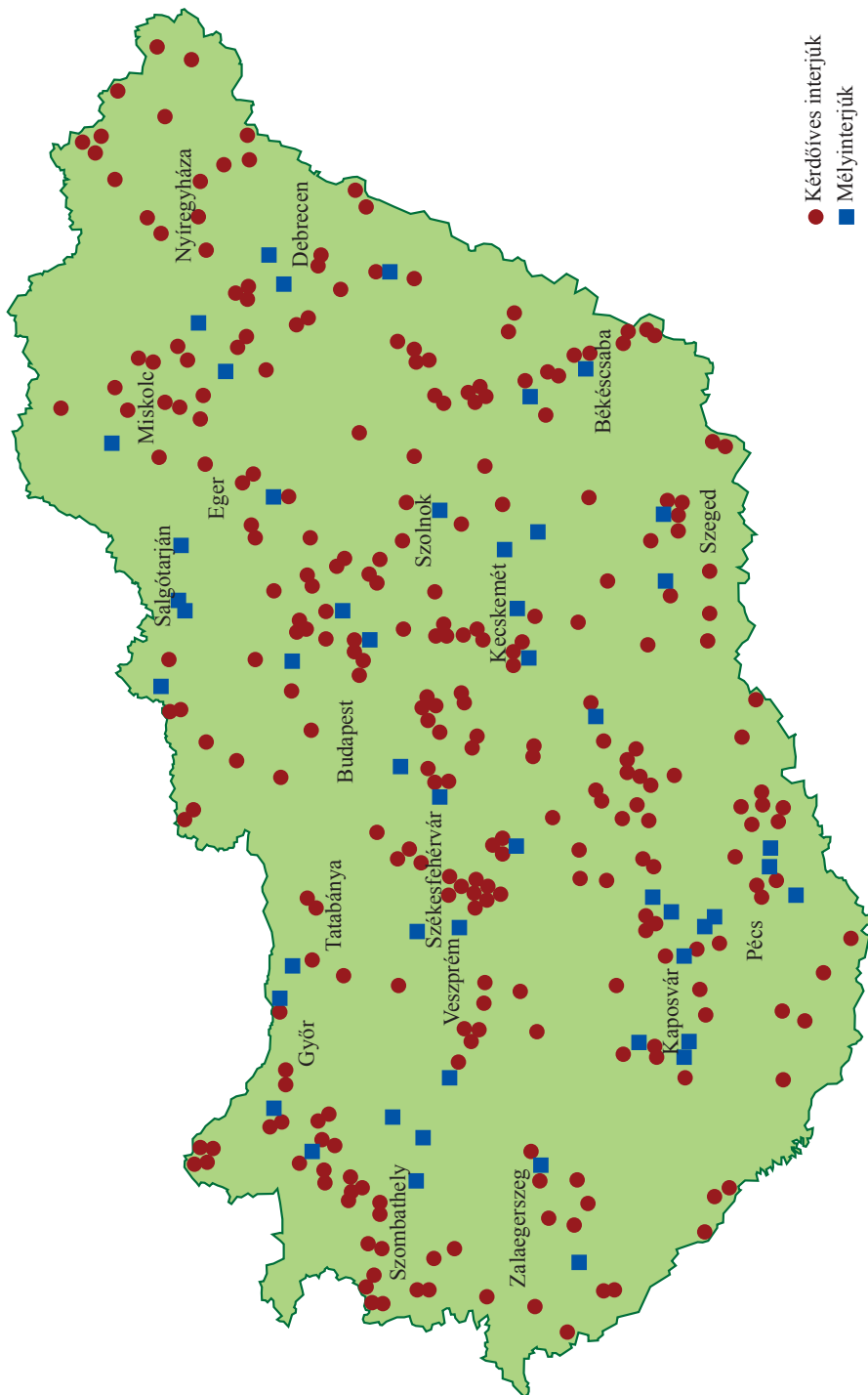
A kötet szerzői köszönetet mondanak a könyvelőirodáknak, – Agro-Data Kft.; Csukás és Társai Bt.; Hitelesítő Kft.; K'orbital Kft.; Patent-coop Bt.; SHS Kft.; Trendcoop Kft.; – akik megszervezték a kérdőívek kitöltését, és segítséget nyújtottak a mélyinterjúk lebonyolításában. Ugyancsak köszönetet mondunk a Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetségének, valamint a Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetségének, hogy tapasztalataikkal és tanácsaikkal segítettek a kérdőív kidolgozását, és kapcsolataikon keresztül hozzájárultak a mélyinterjúk sikeres lebonyolításához.

**A mintagazdaságok területi elhelyezkedése**

Megye	Üzemszám [db]	Régió	Üzemszám [db]
Pest	26	Közép-Magyarország	26
Fejér	15	Közép-Dunántúl	28
Komárom-Esztergom	7		
Veszprém	6		
Győr-Moson-Sopron	18	Nyugat-Dunántúl	38
Vas	11		
Zala	9		
Baranya	14	Dél-Dunántúl	47
Somogy	12		
Tolna	21		
Borsod-Abaúj-Zemplén	13	Észak-Magyarország	32
Heves	13		
Nógrád	6		
Jász-Nagykun-Szolnok	15	Észak-Alföld	56
Hajdú-Bihar	21		
Szabolcs-Szatmár-Bereg	20		
Bács-Kiskun	32	Dél-Alföld	69
Békés	22		
Csongrád	15		

1. ábra

A kérdőíves és mélyinterjúk helyszínei



## 2. Felkészültek-e a termelők napjaink fő kihívásaira?

Napjainkban a tudás, az információ szerepe egyre inkább felértékelődik. Az EU-csatlakozás következtében jelentősen átalakultak a gazdálkodás külső környezetét jelentő intézményi, támogatási, piaci és piacsabályozási feltételek, de ettől függetlenül is gyorsan változó piaci körülmények között kell helytállniuk a termelőknek. A tudásnak, az információnak nagy a szerepe abban, hogy a termelés veszteséges, vagy nyereséges, hogy milyen szinten használják ki a lehetőségeket a gazdálkodók. Mivel a mai magyar mezőgazdaságban is jellemző a koncentráció, a gazdálkodók számának csökkenése, a jövőben egy jóval szűkebb, ámde felkészültebb, tájékozottabb, professzionálisabb termelői kör jelenlétére lehet számítani. A feladat az, hogy ez a kör megfelelő speciális tudáshoz, információhoz jusson.

Kutatásunk során arra is törekedtünk, hogy feltárjuk, miként készültek fel a termelők ezekre a kihívásokra. Nem az a fő kérdés, hogy milyen mulasztások történtek a termelők felkészítésében, hanem az, hogy megállapítsuk tényleges felkészültségüket és meghatározzuk azokat a fórumokat, ahol a leghatékonyabban tájékozathatók. E kérdéskör keretében kerestük a választ arra is, milyen információs háttér és informatikai felkészültség áll a termelők rendelkezésére, hogy ismereteket szerezzenek, hogy transzparenssé váljon számukra az agrárgazdaság.

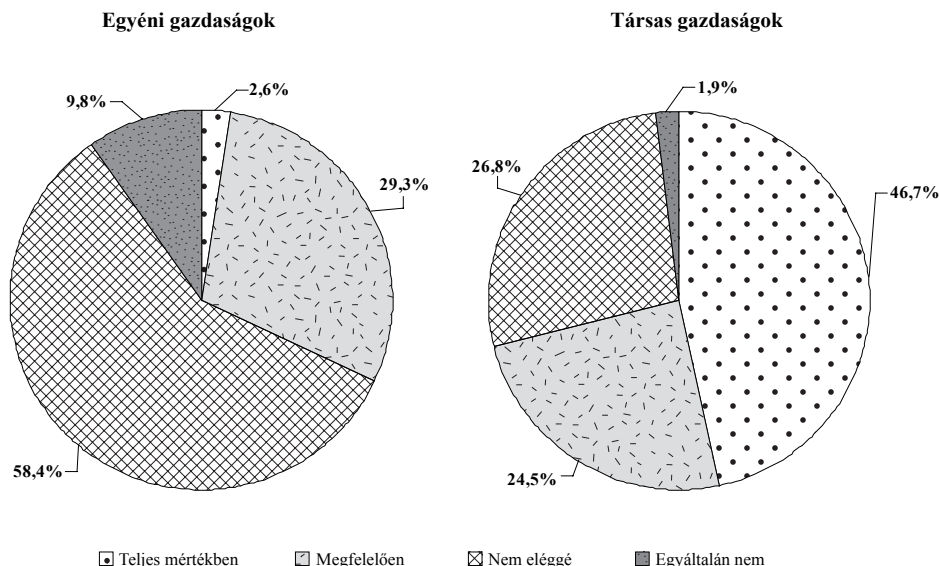
### 2.1. A gyors kormányzati döntés előfeltétele a felkészülésnek

A gazdálkodók EU-csatlakozásra való felkészültsége, a felkészítés hatékonysága sokak szerint kétséges. Nehezen számszerűsíthető volta miatt azonban konkrétumok eddig ritkán jelentek meg a témáról. Kétségeinket a felkészítés sikerét illetően egy korábbi tanulmányunkban már mi is megfogalmaztuk (Kapronczai, 2004/b), és egy véleményfelmérés is azt mutatta, hogy a gazdálkodók mindössze 18%-a állította magáról, hogy felkészült a csatlakozással járó versenyre, többé-kevésbé ismeri a támogatási, a pályázati előírásokat és az éppen érvényes jogszabályokat.

A kutatásunk során éppen a konkrétumok hiánya, vagy bizonytalansága okán fókuszáltunk erre a kérdéskörre is. A kérdőívet kitöltők válaszai alapján meglehetősen kedvezőtlen kép rajzolódik ki. *Az összes gazdaságnak csupán 7%-a érzi magát teljes mértékben, 29%-a megfelelően felkészültnek. A döntő többség, az összes gazdaság kétharmada tehát nem érzi megfelelően felkészültnek magát.*

Az egyéni és a társas gazdaságokat összehasonlítva szembevetendő a felkészültségbeli különbség. *Míg a társas gazdaságok 70%-a inkább felkészültnek tekinti magát, addig az egyéni gazdaságok körében fordított az arány!* Külön kiemelandő, hogy a társas gazdaságok közel fele teljes mértékben felkészültnek tekinti magát, míg ilyen választ az egyénieknek csupán 2,6%-a adott. (2. ábra)

### Mennyire érzik felkészültnek magukat a termelők az EU-csatlakozással járó változásokra?



Meglepőnek tűnhet, hogy a kicsi, közepes és nagy kategóriába tartozó gazdaságok közül a kicsik vallották magukat leginkább, a nagyok a legkevésbé felkészültnek. Meg kell azonban jegyezni, hogy a felkészültség nem ugyanazt jelenti a két méretkategóriánál, ugyanis az üzemméret növekedésével általában bonyolultabb a termelési szerkezet, és a komolyabb adminisztrációt és utánajárást igénylő pályázatok is gyakrabban fordulnak elő.

A felkészülést azonban nem csak általánosságban lehet megítélni. Árnyaltabb válaszokat kapunk akkor, ha fontos területeken – intézményi és adminisztrációs háttér, támogatások, piacszabályozás, pályázati feltételek – vizsgáljuk a felkészülést. Az EU-csatlakozás következtében megváltozó intézményi, adminisztratív háttérről, támogatási feltételekről a felmérés szerint az egyéni gazdaságok fele, a társasok 80%-a felkészült. A pályázati feltételekről már kiábrándítóbb eredmények születtek, a piacszabályozás változásáról pedig az egyénieknek mindössze 19% nyilatkozott úgy, hogy megfelelően, vagy teljes mértékben ismeri.

A mélyinterjúk során **a megkérdezettek többsége úgy ítélte meg, hogy a felkészületlenség fő oka a kormányzati bizonytalankodás volt.** Példaként többen az egyszerűsített kifizetési rendszer bevezetését említették, amiről olyan későn született meg a döntés, hogy addigra már sokan lépéseket tettek az eredetileg tervezett rendszerre való felkészülésben (például ugaroltatni való földeket vásároltak, amit most nem tudnak hasznosítani). Véleményük szerint „... **a felkészítéshez következetesség és több idő kellett volna**”. Sok olyan kiadvány jelent meg, ami a csatlakozás időpontjára már aktualitását veszítette. Kifogásolták, hogy **politikai okokból a csatlakozás előnyös oldalát hangsúlyozták, és nem figyelmeztettek kellően a veszélyekre**, például az értékesítési problémákra.

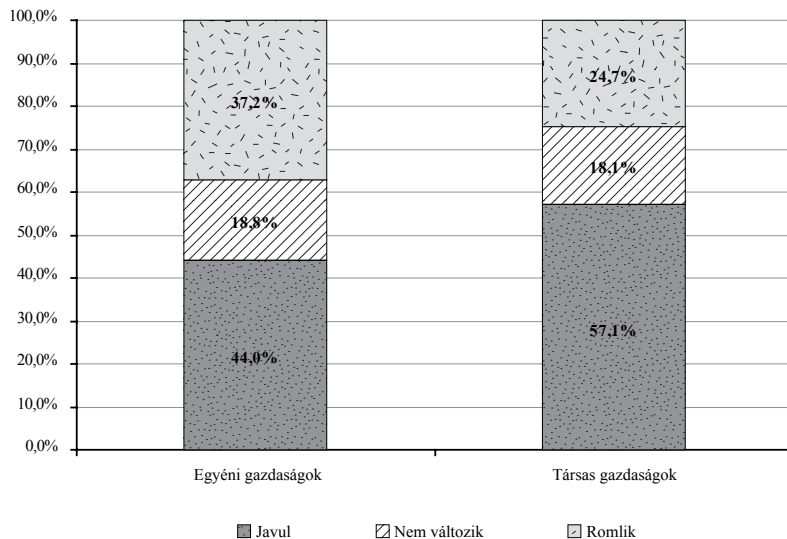
Az EU-csatlakozás bonyolultságával gigászi munkát, és megannyi döntést követelt meg a kormányzattól, amibe óhatatlanul becsúszhattak hibák. **A jövőben különös figyelmet kell fordítani arra, hogy hasonló kommunikációs problémák ne forduljanak elő.** Példaként említhető, hogy az SPS farmtámogatási rendszerről az interjúalanyok szinte semmit sem tudtak, az erre való felkészítést tehát időben el kellene kezdeni. **A gyors kormányzati döntéshozatal elengedhetetlen feltétele annak, hogy elég idő maradjon a felkészülésre, és arra, hogy a termelők az adott változásokra a lehető legjobb válaszokat adó intézkedéseiket megelethessék.**

A kutatás egyik területe annak vizsgálata volt, hogy mennyire igazolódtak be a termelők várakozásai az uniós csatlakozással kapcsolatban. Ez a kérdés a felkészülésről adott válaszok kontrollját is jelenti. A kérdőívre beérkezett válaszok szerint **összességében többen számítottak arra, hogy javulni fog helyzetük** (36% romló, 45% javuló helyzetet valószínűsített). **A társas gazdaságok némileg optimistábbak voltak az egyéniéknél.** (3. ábra)

Az optimista várakozás a gazdaságok többségénél nem jelentett tévlelést. Az összes gazdaság 42%-a igennel felelt arra a kérdésre, hogy tettek-e lépéseket a csatlakozás káros hatásainak kivédésére, a lehetőségek minél jobb kihasználására, és csupán 11% válaszolta azt, hogy semmilyen lépést nem tett. A társas gazdaságok dominanciája itt is érződik. Főleg a kisméretű egyéni gazdaságok voltak tévlelek. Arra a kérdésre, hogy konkrétan mik voltak ezek a reakciók, a válaszok erősen megoszlottak. A leggyakoribb válasz a beruházásokkal, az informálódással, felkészüléssel volt kapcsolatos, és előkelő helyen szerepelt az EU előírásainak való megfelelés is. Többen átalakították a termelési szerkezetüket a jobb piaci kilátású termékek javára. Fejlesztették a technológiájukat, fajtát váltottak, költségcsökkentési, vagy minőségjavítási célú intézkedéseket tettek. Viszonylag kevesen választották a szövetkezés valamilyen formáját, és még kevesebben tudták üzemméretüket a kívánt mértékben növelni. Leginkább az állattartók próbálták meg valamilyen konkrét lépést tenni a változó helyzethez való alkalmazkodás érdekében.

3. ábra

### Milyen változásokra számítottak a gazdaságok helyzetükre vonatkozóan?

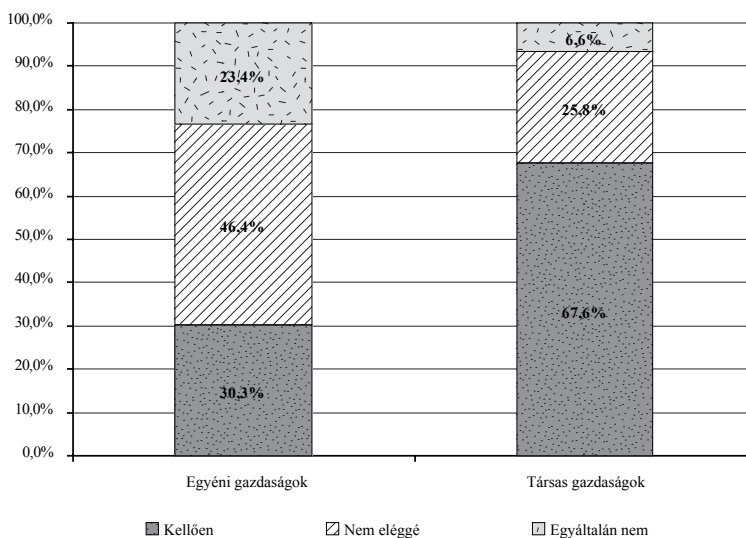


Mindezek ellenére **a gazdálkodók többsége úgy gondolja, hogy várakozásai nem bizonyultak helyesnek, más történt, mint amire számítottak.** Mindössze egyharmaduknak váltak valóra a várakozásaik. Az interjúsorozat tanulságai szerint ebben az esetben is többnyire a pesszimista várakozások teljesültek. Ritkaságszámba mennek azok a gazdálkodók, akik javuló helyzetre számítottak, és utólag is úgy érzik, hogy jobbak lettek a körülményeik. (4. ábra)

**Összességében a termelők 36%-a választotta azt, hogy veszteség érte a hiányos felkészülés miatt,** és elsősorban a közepes és a nagy gazdaságok jártak rosszul. Még elgondolkodtatóbb azonban az, hogy **a magukat felkészültnek értékelő gazdaságok háromnegyede nem tudott előnyt kovácsolni a csatlakozásból.** A nagy cégek 90%-a állította ezt, miközben a kisméretű társas cégek többsége pozitívan került ki a csatlakozás okozta változásokból.

4. ábra

### Mennyire bizonyultak helyesnek a gazdaságok várakozásai?



Kutatásunk eredményei is alátámasztják Kőkényesi László véleményét, miszerint nem csak azért felkészületlen a magyar vállalkozások zöme, mert nem ismeri az uniós intézményeket, azok kompetenciáját és kapcsolatát, a döntési mechanizmusokat, az uniós forrásokat jelentő pénzalapokhoz való hozzáféréshez elengedhetetlen pályázatkészítés rejtelmeit, az elnyert forrásokkal való elszámolás szabályait stb. A legsúlyosabb probléma az, hogy nem tudják a vállalkozók a saját tevékenységük, termékeik piacán miféle változások lesznek. Milyen mértékben fog élni a verseny, milyen konkurens termékek és vállalkozók jelennek majd meg? Versenyképesek-e uniós szinten a termelési költségeikkel? Kell-e számolniuk az árak jelentős változásával, az árányok átrendeződésével? Mely területeket érint előnyösen, és melyeket hátrányosan? Milyen új adminisztratív szabályokkal fognak szembesülni nem csak a „külfkereskedelem”, de már a termelés során is? (Kőkényesi, 2003)

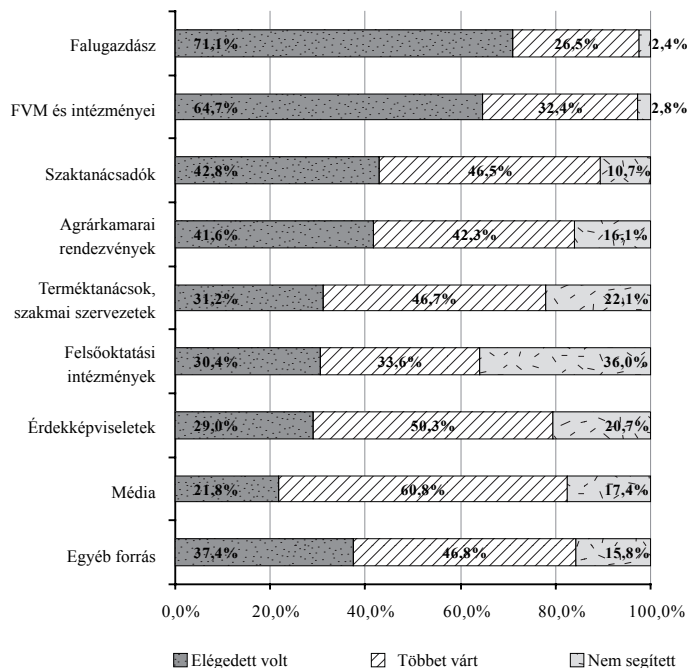


## 2.2. Honnan tájékoztak az EU-csatlakozással kapcsolatban a gazdálkodók?

Az FVM Megyei Földművelésügyi Hivatalaihoz tartozó Falugazdász-hálózat a termelők számára önálló szervezetként jelenik meg, és a tájékoztatásban betöltött szerepe miatt is indokolt az FVM-től elkülönítve vizsgálni. A kérdőívre kapott válaszok szerint **kimagasló a falugazdászokkal való elégedettség, legyen szó akár társas, akár egyéni gazdaságokról.** (5. ábra) A falugazdászok jelentették a legfőbb információs bázist az EU-csatlakozással kapcsolatban, az összes gazdaság 95%-a (egyéni 96, társasok 88%-a) kapott tőlük információt. A mélyinterjúkban a hozzáállásukat és elérhetőségüket szinte kivétel nélkül dicsérték, a felkészültségüket illetően azonban megfogalmazódtak kisebb kritikák.

5. ábra

### A gazdálkodók véleménye a tájékoztatást nyújtókról



**Az FVM-et és hivatalait a második legjelentősebb információforrásként jelölték meg,** az egyéni 75%-a, a társasok 89%-a tájékozódott, vagy próbált tájékozódni innen. Megjegyzendő, hogy a gazdálkodók mintegy kétharmada volt elégedett ezekkel a szervezetekkel.

A szaktanácsadók kevesebb gazdát értek el, az egyéni fele, a társasok negyede tájékozódott innen. Munkájukkal kapcsolatban azonban többségben voltak az elégedetlenek. Igazolódni látszik tehát az a korábban megfogalmazott véleményünk, hogy a szaktanácsadási rendszert felül kell vizsgálni. (Kapronczai, 2004/a) Nem jelent megoldást az igénybevételük támogatása, mert aki igénybe vette szolgáltatásukat, az is elégedetlen volt. A minőségi szolgáltatás érdekében meg kellene határozni a követelményeket, pontosítani feladatkörüket, és ellenőrizni a munka eredményességét.

Véleményünk szerint – alaposan átgondolva, de – ***folymatni kell a szaktanácsadási rendszer megkezdett átalakítását.*** Vannak olyan vélemények, amelyek szerint a mezőgazdasági szaktanácsadó szolgálatot ***a meglévő szakmai intézményekre szükséges alapozni.*** (Magda, 1997/a, 1997/b, 2003a) Magda a kétszintes szaktanácsadási hálózatban látja a jövőt. Az egyik szintet az egyetemi és főiskolai tangazdaságokra épülő regionális szaktanácsadó központok alkotják. A másik szintet helyi, illetve térségi szaktanácsadásként, a középfokú oktatási intézmények tangazdaságai és a térségi kutatóállomások jelentik. A végrehajtásban pedig szerepet kaphatnának az érdekképviseletek és a kamara is.

A kérdőíves felmérés szerint az Agrárkamara rendezvényeken az egyéniek háromnegyede és a társasok 40%-a ugyan részt vett, de az elégedettek itt is kisebbségben maradtak. Az interjúsorozatban résztvevők meglehetősen kritikusak voltak ezekkel a rendezvényekkel szemben, általában nem tartották hasznosnak ezeket. Nem szerencsés 200 fős csoportokat „felkészíteni”, mert ebben a körben a termelő nem mer megszólalni, kérdezni. Sokkal személyesebb, oldottabb tájékoztatási formákat kell előnyben részesíteni.

***A felsőoktatás információs tevékenységét nem tartották megfelelőnek a termelők.*** Az egyéni gazdaságok 30%-át, a társasok 15%-át érték csak el az oktatási intézmények, és a tájékoztatásban résztvevőknek is csupán egyharmada volt elégedett tevékenységükkel. Ez azt is jelenti, hogy ***alapos szemléletbeli és felkészültségbeli változás szükséges a felsőoktatási intézményekben, ha valóban sikerre akarják vinni a mostantól rájuk épülő szaktanácsadási rendszert.***

***A terméktanácsok, szakmai szervezetek és az érdekképviseletek szinte csak a társas vállalatoknak jelentettek információforrást.*** Bár a társas gazdaságok 85%-a, és az egyéniek 50%-a is igyekezett segítségükkel felkészülni a csatlakozásra, a társasok viszonylagos elégedettségével szemben az egyéni gazdaságok túlnyomó többsége nem tartotta megfelelőnek az innen jövő tájékoztatást. A gazdálkodók szerint ezeknek a szervezeteknek többet kellene törődniük az információ szolgáltatással, még akkor is, ha ez nem tartozik legfontosabb feladataik közé.

A média szerepe a gazdálkodók informálásában meglehetősen ellentmondásosan alakult. Az egyéniek 10%-a, a társasok 50%-a válaszolta azt, hogy nem innen tájékozódott az EU-csatlakozással kapcsolatban, az elégedettség fok mindkét gazdálkodási forma képviselői körében rendkívül alacsony volt. A szóbeli interjúk során is rendszeresen előjött, hogy ***a média széles körben elérhető, nem tájékoztat megfelelően, a szenzáció-jellegű híreket hangsúlyozza, a tényekről nem ad pontos tájékoztatást, szélsőséges megközelítésével pánikot is kelt, amivel kárt okoz.*** A média kiemelkedő fontosságú eszköze a tájékoztatásnak, különösen a legkevésbé informált kistermelők, és az információs forrásokkal rosszul ellátott gazdálkodók azok, akik a médián keresztül tájékozathatók. Fontos lenne tehát, hogy ***az illetékesek gyakoribb és korrekt információkat továbbítsanak a média felé, jelentősebb változások esetén tartsanak sajtótájékoztatókat, és alakítsanak ki rendszeres kapcsolatot gyakori nyilatkozatokkal. Érdemes lenne speciális hírműsorokat támogatni, érvényesítve az informáláshoz kötődő irányítási érdekeket.*** Minden esetben fontos a konzekvens és lényegre törő kommunikáció. A figyelemfelkeltés után minél előbb legyen elérhető az FVM honlapján a nyilatkozatokhoz kötődő részletes tájékoztató.

A válaszadók – a fentiekén kívüli – egyéb információforrásként leggyakrabban az Internetet, a szakmabelieket, gazdálkodó társakat, a velük kapcsolatban álló partnert (integrátor, TЭСZ) tüntették fel.

### 2.3. A gazdálkodók információforrásai

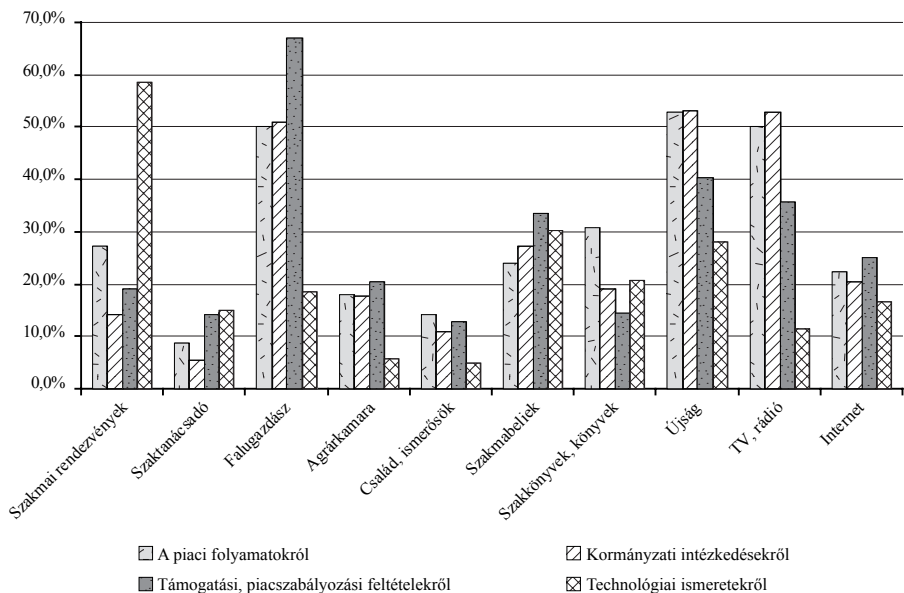
Felmérésünk szerint, míg a társas gazdaságok 92%-a jut rendszeresen információhoz a fontosabb kérdések vonatkozásában, addig az egyénieknek csak 70%-a mondja ezt magáról. Az egyéni gazdálkodók többet fordulnak a falugazdászhoz, gyakrabban informálódnak szakmai rendezvényekből, és a tv-ből, rádióból, viszont kevesebb újságot olvasnak. A többi információs lehetőséget illetően nincsenek nagy különbségek, az Internetet például egyéniék és társasok hasonló arányban használják.

A piaci folyamatokról és a kormányzati intézkedésekről leginkább a tv, képűjság, rádió, az újságok, és – különösen az egyéni gazdálkodók körében – a mindenre bevethető falugazdászok szolgáltatnak információt. (6. ábra)

6. ábra

#### Az gazdaságok információforrásai a fontosabb kérdéskörökről\*

Támogatási, piacsabályozási, pályázati feltételekről leggyakrabban ugyancsak a falugazdászok informálnak, technológiai ismeretekről mindenekelőtt a szakmai rendezvények továbbítanak ismereteket.



A kutatás azt is igazolta, hogy **a legfontosabb információk egy része személyes kapcsolatokon keresztül jut el a jó összeköttetésekkel rendelkező termelőkhez**. Több interjúalanyunk arról számolt be, hogy másokhoz képest hamarabb jut hozzá egyes információkhoz, mert személyes kapcsolata vannak bizonyos intézményekben (itt szinte minden szervezet, intézmény megemlítésre került). Véleményünk szerint ez arra hívja fel a figyelmet, hogy **meg kell teremteni az esélyegyenlőséget az információkhoz való hozzáférés területén**. Biztosítani kell, hogy valamennyi termelő az ugyanakkor rendelkezésre álló, ugyanazon információk birtokában hozhassa meg döntéseit.

A kutatás során bebizonyosodott, hogy bár az EU-csatlakozásra való felkészítésben a falugazdászok nem mindig tudtak segíteni, a napi tájékoztatásban nélkülözhetetlenek a gazdák számára. Legnagyobb előnyük az, hogy könnyen elérhetőek, és személyesen ismerik a termelőket. Nagyon sokszor fogadóórán kívül is van „ügyfélszolgálat”, és akár mobil telefonon is elérhetőek. A társas gazdaságok igényeinek nem tudnak maradéktalanul megfelelni, a közepes- és a kisméretű egyéni gazdaságok tájékoztatásában azonban megkerülhetetlenek. ***A falugazdász-hálózat időről-időre felmerülő leépítését, a forrásmegvonásokat a termelők általában elítélik.*** Létszámcsökkenésük ***véleményünk szerint*** is elfogadhatatlan a jövő megalapozása szempontjából, sőt ***meg kell erősíteni ezt az intézményt, akár a kamarához került állomány visszavétele is felvethető.*** Ezzel ugyanis megerősítenénk azt a csapatot, amelyik helyi ismeretekkel, személyes kapcsolatokkal és tapasztalatokkal rendelkezik, és mindemellett képes arra, hogy nyomon kövesse a pályázati lehetőségeket, meghatározza az igényeket, sőt a termelővel közösen elkészítse a pályázatokat, az igényléseket.

Az Internet kis súlya a tájékoztatásban, az informálásban azzal magyarázható, hogy Magyarországon a háztartásoknak és a kisebb méretű vállalkozásoknak nagyon alacsony a számítógépekkel való ellátottsága, illetve Internet-hozzáférése. Emiatt ítéljük fontosnak, hogy ***a közösségi Internet-hozzáférés mielőbb bírjon országos lefedettséggel, és a háztartások, vállalkozások Internet használata közelítsen az Unió átlagához. A vidéki településeken már rövid távon fejleszteni kellene az Internet elérési pontokat,*** a teleházakat, a települési iskolákban, könyvtárakban elérhető „közhálót”. Mindez azonban nem lehet kellő hatékonyságú, ha az Internet használatban nem változik a termelők passzív hozzáállása.

### 3. Földtulajdon, földhasználat – érzékeny kérdések?

A rendszerváltás után a piacgazdaság kiépülése, de különösen a tulajdonváltás következtében a termőfölddel kapcsolatos kérdések a szakmai és politikai viták keresztútjára kerültek. Ugyanakkor egyik kormányban sem volt meg az elszántság, az erő és a megegyezéskészség, hogy ezt a kérdéskört perspektivikusan kezelje. De a szakma is megosztott. A viták érthetőek és magyarázhatók, hisz a föld "... jellegében inkább vagyongörző, így tartós megélhetési garanciát és bizonyos értelemben mindig társadalmi pozíciót jelent tulajdonosának". (Takács, 1998) Korlátozott és monopolizálható termelési tényező, ezért a – nem mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó – vagyonos társadalmi réteg kiemelt céljai közé tartozik a földvagyonszerzés.

A földkérdés különösen élesen vetődik fel egy olyan – lehetőségeihez képest viszonylag elmaradott – ország esetében, mint Magyarország, ahol a mezőgazdasági terület az összes földterület 63%-át teszi ki (szemben az EU-25-ök 43%-ával), s ahol a mezőgazdaság gazdasági és társadalmi szerepe is jelentős. Az ország agrár-versenyképességének javítása megköveteli, hogy a kedvező természeti adottságokon alapuló komparatív előnyünket megőrizzük. (Enyedi-Tamási, 1997)

A kérdéskör mélyreható és új kihívásokhoz kapcsolódó vizsgálata már a nyolcvanas évek végén megkezdődött az AKI-ban. (Csendes, 1989; Csete-Barcza, 1990) Az elmúlt több mint másfél évtized tudományos munkái és szakmai vitái ellenére Magyarországon még mindig nem kristályosodott ki olyan birtokpolitikai koncepció, ami széleskörű társadalmi megegyezésen alapul. E tekintetben a 2004. évi Nemzeti Agrár és Vidékfejlesztési Kerekasztal sem tudott egyetértésre jutni. (Dorgai, 2004) Ennek az egyetértés-hiánynak alapvető oka, hogy Magyarországon a földtulajdon régóta a politikum tárgya, és 1990 előtti körülményekből pedig nem következett az a szerves fejlődés, ami Nyugat-Európában és Amerikában is jelen volt. (Glatz, 2004)

A földtulajdon, földhasználat aktuális kérdéseinek reagálás-vizsgálatát a következő témák köré volt célszerű csoportosítani: földforgalom – földár; haszonbérlet – bérleti díjak; tagosítás – részaránytulajdon; birtokpolitika – földtörvény.

#### 3.1. Földforgalom, földár

*Világviszonylatban a termőföld tulajdonlás mobilitása meglehetősen alacsony.* Angliában például az összes mezőgazdasági területnek átlagosan kevesebb, mint egy százaléka kerül forgalomba évente. Az USA-ban ez a szám magasabb, eléri az összes terület 2-5%-át. Magyarországon a kilencvenes évek közepén a KSH végzett ez irányú felmérést Csongrád megyében és azt állapította meg, hogy a mobilitás 2-6% közötti volt. (Novák, 2003) Dorgai „tapasztalatokra” hivatkozva közli, hogy hazánkban nem túl élénk a földpiac, és ez is főként a jobb minőségű, kedvező adottságú területekre jellemző. Ezek a területeken keresleti piac van, lényegesen több a vevő, mint a felkínált föld. Ugyanakkor a kedvezőtlen fekvésű, rossz minőségű területeken kínálati piac a jellemző és igen magas a műveletlen földek aránya. (Dorgai, 2004)

Magyarországon a földvásárlások indítékaira korábban nem történtek vizsgálatok, és a földforgalom intenzitása is mélyebb kutatást igényelt. A kérdőívek feldolgozása után kirajzolódó kép azt mutatja, hogy *hazánkban* – az angliai és az egyesült államokbeli

tapasztalatokkal (Novák, 2003) megegyezően – *a földvásárlás okai közt a birtoknövelési törekvések a meghatározóak. Ugyanakkor a földvásárlásban nálunk – ellentétben más fejlettebb országokkal – a „jó vételi lehetőség” által befolyásolt vásárlások is szerepet játszanak.* (5. táblázat)

5. táblázat

## A földvásárlás okai\*

Okok	Válaszgyakoriság a megkérdezett gazdaságok %-ában*
Birtokméret növelés, hogy javuljon a versenyképesség	58,7
Jó vételi lehetőség, amit kár lett volna kihagyni	52,0
Vagyonmegőrzés (befektetés)	35,4
Birtokméret növelés, jobb eszköz- és munkaerő kapacitását kihasználás végett	33,4
Meglévő állatok takarmányellátására	27,4
Több támogatás igénybevétele céljából	12,7
Egyéb okból	5,8

\*Több válasz is megjelölhető volt.

A felmérés során a földértékesítés okairól is tájékozódunk. A megkérdezett gazdaságok közül 6% értékesített termőföldjeiből. Ennek okai – a válaszok gyakoriságának sorrendjében – a következő:

- lakóhelyétől messze volt, vagy elkülönült a többi területtől;
- pénzre volt szüksége;
- bizonytalan a piaci helyzet;
- életjáradékra váltotta;
- kisajátították;
- egészségi állapota miatt.

A földeladások okai azt jelzik, hogy *a működő gazdaságok földet elsősorban kieső területeken kínálnak, és főként azok, akik megszorulnak.* Így a vizsgált – 2 EUME feletti – gazdaságkörön belül nincs jelentős forrása a területi koncentrációsnak. A mégis megfigyelhető *birtoknövekedések földforrását elsősorban a 2 EUME alatti méretkategóriába tartozó gazdaságok biztosítják.*

A kérdőívet kitöltő egyéni gazdaságok 34%-a vásárolt termőföldet a vizsgált időszakban. *A legnagyobb földvásárlási kedv a közepes méretű gazdaságoknál volt megfigyelhető* (47%-uk vásárolt földet), a nagyok az átlagnak megfelelően, míg a kicsik attól elmaradva (21%-uk) vásároltak. Ezek az adatok is a birtokkoncentráció tendenciáját jelzik. A régiók közül a legnagyobb arányban Közép-Magyarországon és Közép-Dunántúlon vásároltak termőföldet a gazdaságok, a legkisebb arányban Észak Magyarországon. (6. táblázat)

**A 2002-2004. években termőföldet vásárló egyéni gazdaságok aránya**

Régiók	Termőföldet vásárlók aránya%
Közép-Magyarország	45,7
Közép-Dunántúl	44,2
Nyugat-Dunántúl	28,1
Dél-Dunántúl	31,1
Észak-Magyarország	5,8
Észak-Alföld	32,1
Dél-Alföld	22,6
Magyarország összesen	34,4

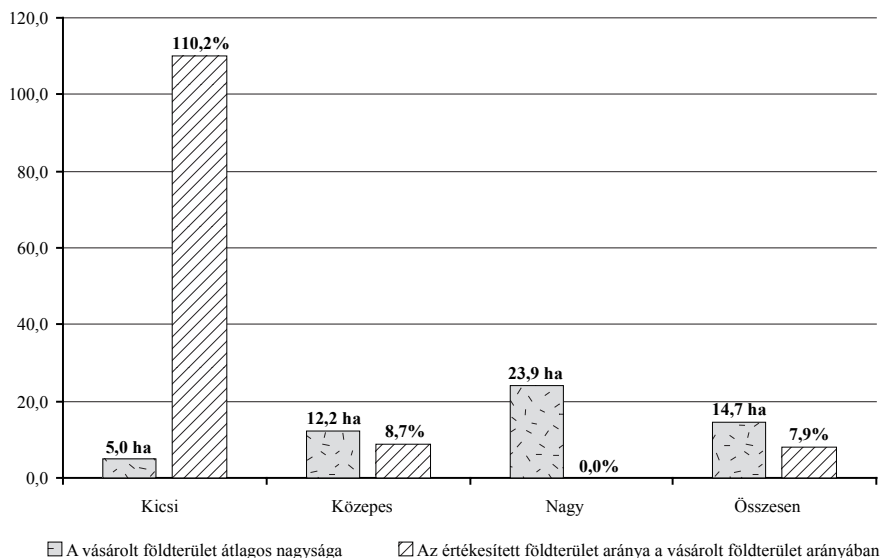
A földet vásárlók viszonylag magas arányából ugyanakkor nem következik élénk földpiac. Az 7. ábra adataiból látható, hogy a földet vásárló egyéni gazdaságok közül a kicsik mindössze 5 hektárt, a közepesek 12 hektárt, a nagyok 24 hektárt vásároltak átlagosan 2002 és 2004 között. A tesztüzemi rendszer 2004. évi adatai alapján **a termőföld tulajdon éves mobilitása Magyarországon 1,7%** volt, ami azt is jelenti, hogy **a 90-es évek közepéhez viszonyítva csökkent a mobilitás.**

A termőföld koncentrálódását az is jelzi, hogy a gazdaságok közül **a kicsik az elmúlt időszokban több földet értékesítettek, mint amennyit vásároltak.** Ugyanakkor az értékesítés aránya a földvásárláshoz viszonyítva a közepeseknél 9%, **míg a nagyok nem adtak el termőföldet.**

A gazdasági méret növekedésével szignifikánsan nőtt a vásárolt földterületen belül a szántó aránya, míg a kert, gyümölcsös és a rét, legelő aránya csökkenő tendenciát mutat az üzemméret növekedésével összefüggésben. (8. ábra)

A kilencvenes évek közepén, a kárpótlási folyamat vége felé közeledve a szakmai vélemények viszonylag alacsony földárakkal kalkuláltak. Későbbre valószínűsítették az árak emelkedését. (Csete, 1995) Egy évtized elteltével megállapítható, hogy a termőföldárakat csak mérsékelt emelkedés jellemezte, illetve erős minőségi differenciálódás. Igazolódik Szűcs és Csendes megállapítása, hogy míg a fejlett piacgazdaságú országokban a föld piaci ára többszöröse a tőkésített földjáradéknak, némi egyszerűsítéssel a tőkésített földbérleti díjnak, addig a magyar termőföldárak a földbérleti díjak reálkamatlábbal tőkésített értékét is alig érik el. (Szűcs-Csendes, 2002)

### A vásárolt föld átlagos nagysága és a földvásárlás és -értékesítés aránya az egyéni gazdaságokban



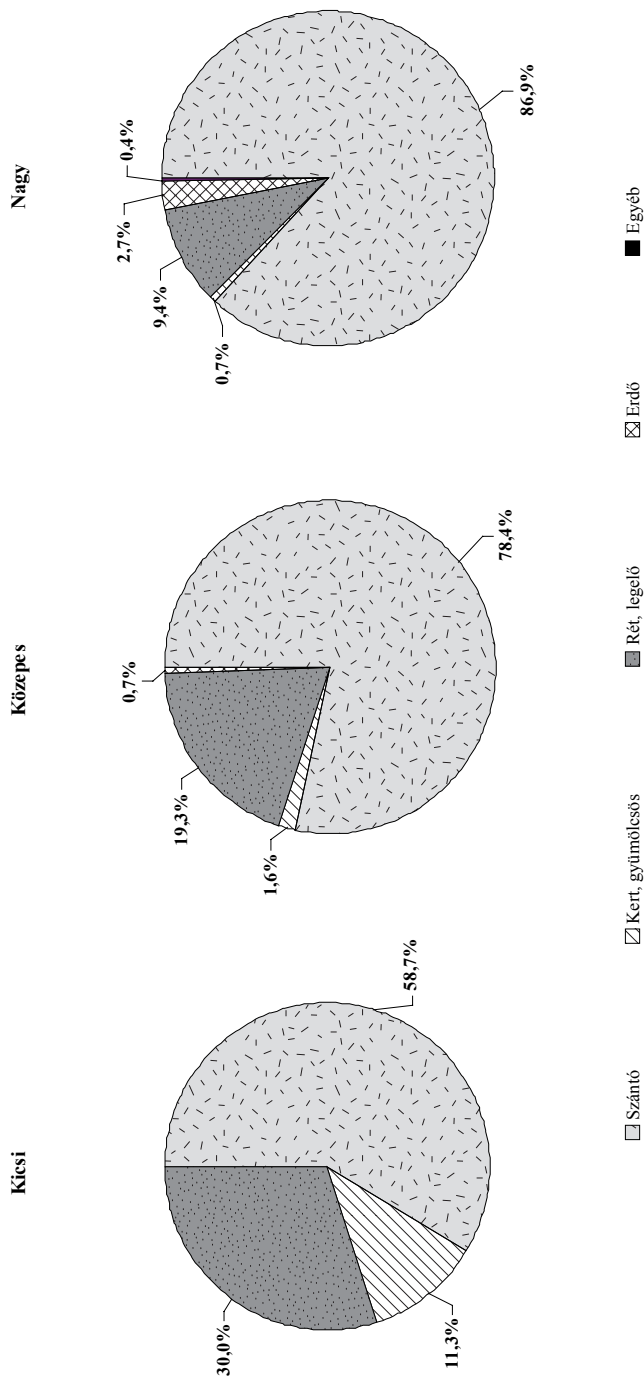
A napi sajtóból nyerhető információk szerint 2004-ben lényegében a 2003. évi árak maradtak érvényben, hektáronként átlagosan 400 ezer forintért lehetett termőföldhöz jutni. Ezt a 400 ezer forintos hektáronkénti árat vizsgálataink nem igazolták, **20 aranykoronára vetítve 300 ezer forint körül alakultak a vizsgált megyékben a hektáronkénti vételi átlagárak.**<sup>2</sup> (7. táblázat)

<sup>2</sup> Az alacsonyabb átlagárakkal nem vitatjuk a 400 ezer forint körüli hektáronkénti átlagárát. A kutatás során kapott földár adatok megítélésénél figyelembe kell venni, hogy ezek egyrészt konkrét vételi árak, amik alatta lehetnek a kínálati áraknak, másrészt – mint korábban már bemutattuk – több mint 50%-ban „kedvező vételi lehetőséget” is kihasználtak a földvásárlók.



8. ábra

Vásárolt földterület művelési ágak szerinti megoszlása az üzemméretetek függvényében



**A szántóföld árának alakulása megyénként 2002-2004. években**

Megye	Ft/AK
Baranya	14 150
Bács-Kiskun	12 172
Békés	8 875
Borsod-Abaúj-Zemplén	14 071
Csongrád	6 000
Fejér	23 267
Győr-Moson-Sopron	21 833
Hajdú-Bihar	19 000
Heves	12 000
Komárom-Esztergom	11 612
Nógrád	9 300
Pest	17 554
Somogy	15 000
Szabolcs-Szatmár-Bereg	18 889
Jász-Nagykun-Szolnok	8 500
Tolna	14 250
Vas	9 200
Veszprém	11 000
Zala	11 000
<b>Országos szinten</b>	<b>14 088</b>

Az átlagárakat ugyanakkor megyénként jelentős szóródás jellemezte. A legmagasabb megyei átlagárak Fejér és Győr-Moson-Sopron megyékben alakultak ki, ahol az aranykoronára vetített ár meghaladta a 20 ezer forintot. Ezzel szemben Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Békés, Vas és Nógrád megyékben a 10 ezer forintot sem érték el az aranykoronánkénti földárak. (Természetesen a konkrét árak megítélésénél fontos földérték információkat is figyelembe kell venni, mint például hektáronkénti aranykorona értéket, a fekvést, úttól, településtől való távolságot stb.)

A vizsgálat eredményei alapján összességében megállapítható, hogy **Magyarországon lanyha a földpiac**. A föld forgalomképességének hiánya azonban nem csupán a versenyképes gazdaságok megerősödését akadályozza, de gátolja az eszközhasználat optimalizálását is, **hiszen a pangó földpiac a hitelezők bizalmát is gyengíti**, ami korlátozza a forrásnövelés lehetőségét.

**A földforgalom alakulását** a jogi szabályozási elemek közül **az elővásárlási jogosultság és a jogi személyek földvásárlási tilalma is befolyásolja**. Mindkettővel kapcsolatban heves politikai vita alakult ki az elmúlt években, ami érthető, hiszen ezek a szabályok biztosítják az állami gazdaságpolitika által preferált csoportok termőföldhöz jutását.

A földtörvény megállapítja termőföld vásárlás esetén az elővásárlási jogosultság sorrendjét. 2002 júliusa előtt a családi gazdaságok kialakítása, a meglévők megerősítése volt az elsődleges cél, ezért az elővételi jog sorrendjében ők voltak az elsők. A hatályos rendelkezés szerint a haszonbérlo és a haszonbérlo jogi személy helyben lakó természetes személy tagja (részvényese) áll az első helyen.<sup>3</sup>

A 9. ábra mutatja, hogy **a termőföld elővásárlási jogosultságának 2002. évi változása döntően nem befolyásolta a gazdaságok pozícióit**. Ez annak a következménye, hogy nincs igazi földkínálat, az új gazdaságok számára fontosabb volt az egyébként is támogatott gép- és eszközvásárlás és így – anyagi helyzetükből adódóan – nem tudtak földet venni a vizsgált időszakban. A „pénzesebb” társas gazdaságok pedig eleve ki vannak zárva a földvásárlásból. Mindez azt jelzi, hogy **ez a kérdés** – valós szerepéhez képest – **politikailag túldimenzionált** volt.

**Ennek ellenére** a kutatás során kialakult többségi vélemény alapján megállapítható, hogy **az elővásárlási jogosultság jelenlegi szabályozása több kívánnivalót hagy maga után**, sőt a törvényalkotók eredeti szándékainak mindegyikével sem harmonizál. Legnagyobb **hibája, hogy kaput nyit a befektetési célú földvásárlás előtt**, így sok olyan ember juthat földhöz, akik megfelelő tőkével és kapcsolati rendszerrel bírnak, de a gazdálkodást nem folytatnak. Emellett több olyan példával is találkoztunk, amikor a szabályozás kiskapuit használtak ki az eladók és a vásárlók (csereszerződés, földvásárlás más nevére, átruházási szerződés, színlelt árkülönbözet stb.).

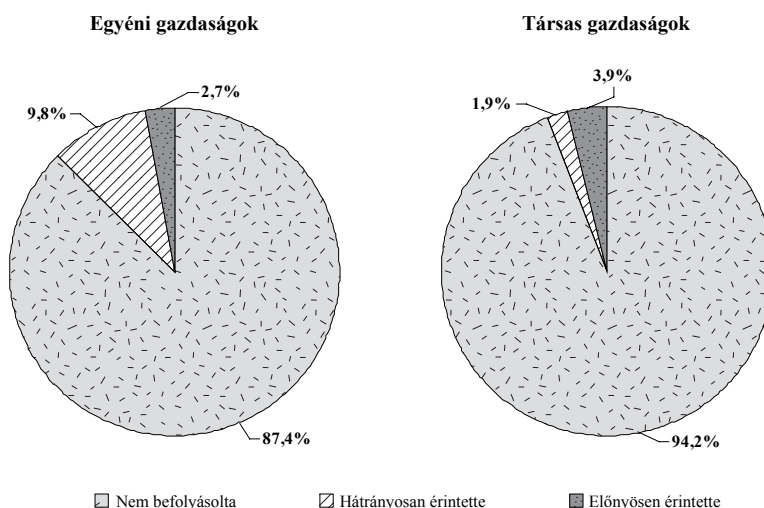
<sup>3</sup> A napjainkban hatályos elővásárlási jogosultság sorrendje a következő:

- haszonbérlo, felesbérlo és részesművelő; jogi személy vagy jogi személyiség nélküli más szervezet, haszonbérlo esetén annak helyben lakó természetes személy tagja, illetve helyben lakó részvényese;
- helyben lakó szomszéd (földszomszéd);
- helyben lakó;
- Magyar Állam.

Az utóbbi három csoporton belül az elővásárlási jog gyakorlásának a sorrendje a következő:

- családi gazdálkodó;
- őstermelő, illetve egyéni mezőgazdasági vállalkozó;
- jogi személy, illetve jogi személyiség nélküli más szervezet esetén annak helyben lakó természetes személy tagja vagy helyben lakó részvényese.

### A termőföld elővásárlási jogosultság változásának hatása a gazdaságokra



Véleményünk szerint indokolt az elővásárlási jogosultság szabályainak változtatása. Ennek során az alábbi elvek figyelembevételét ítéljük fontosnak:

- **segítse elő az ésszerű birtokkoncentrációt**, akár úgy is, hogy az egyéni gazdaságok egy meghatározásra kerülő mérethatár feletti birtokok (életképesség) esetében élvezzenek elsőbbséget;
- **annak kellene a földvásárlásnál előnyt élveznie, aki főállásban mezőgazdasági termelést folytat;**
- **a gazdálkodó szomszédot előnyben indokolt részesíteni** a jelenlegi haszonbérllővel szemben, mert törekedni kellene a termelés tagoltságának mérséklésére még olyan áron is, hogy lesz „egy kis mozgás” a földhasználatban;
- **a szakképzett gazdálkodó élvezzen előnyt** a nem szakképzettel szemben.

A legviharosabb politikai vita a rendszerváltás utáni időszakban a jogi személyek földvásárlásának kérdéseit kísérte. Vannak olyan vélemények, mely szerint „... a magyar állam a saját területét alkotó ... föld tulajdonviszonyának és használatának a szabályozásában (sem a közérdekűség, sem egyéb címen) nem gyakorolhat önrendelkezést, hanem e hatáskörét – az EU közösségi joga elsőbbségének címen – kényszerűen át kell adnia az Európai Uniónak. Az EU pedig – mivel a földet jogilag tőkének minősíti – a Római Szerződés (EUSZ) 56. cikke alapján a földviszonyok szabályozását a tőke szabad áramlásának vívmánya alá utalja”. (Tanka, 2003)

A csatlakozási szerződés **a külföldiek és a jogi személyek földtulajdon-szerzési** tilalmának időszakos fenntartására hét évet kötött ki, azonban e derogáció végrehajtása során – elvileg – kérdéses a ténylegesen érvényesíthető időtartam. Az azonban bizonyos, hogy a **tilalom egy évtizeden belül megszűnik**, így sürgető egy olyan átgondolt és megegyezésszerű birtokpolitika megalkotása, amely felkészíti az ágazatot a derogáció megszűnésével járó kihívások kezelésére. **Egyre inkább nem az lesz tehát a fő kérdés, hogy vásárolhatnak-e földet a jogi személyek (és a külföldiek), hanem az, hogy be tudunk-e vezetni egy olyan**

**szabályozási formát, amely elismeri a jelenlegi status quo-t, de preferálja a középüzemek kialakulását úgy, hogy nem gátolja a versenyképességét.** (Erre később teszünk ennél konkrétabb javaslatot.)

A gazdasági társaságok földvásárlási szándékait a mélyinterjúk során kutattuk, mivel tényleges földvásárlási reakálás az elmúlt időszakban a jogi személyeknél nem lehetett. A kirajzolódó kép meglehetősen ellentmondásos, **de egyáltalán nem jelez tömeges földvásárlási szándékot a társaságok esetében.** Bár a megkérdezettek közel 50%-a a gazdaságon keresztül szívesen venne földet, ha azt jogszabály lehetővé tenné, a gazdasági feltételek ehhez az esetek többségében nem adóttak. Többen „kedvezményes árak” kialakításával számolnak, és szinte valamennyien kedvező hitelkonstrukcióban gondolkodnak.

Már a jelenlegi földvásárlási gyakorlatban is **megfigyelhetők a társaságok „alternatív”, vagy „közvetett” földvásárlásai.** Ennek lényege, hogy a társasághoz munkájával vagy tulajdonosként kötődő magánszemély vásárolja meg a földet, és bérbe adja a társaságnak. Van olyan gyakorlat, hogy a magánszemély kölcsönt vesz fel a társaságtól földvásárlásra, de a megvett földet 20 évre bérbe adja a társaságnak. A bérleti díj a törlesztő részt és a kamatokat fedezi. **Ezek a társaságok akkor sem vennének saját jogon földet, ha erre lehetőségük lenne. A „közvetett” tulajdon olyan szempontból is előnyt jelent, hogy a társaság esetleges felszámolása esetén nem áll fenn a földvagyon-vesztési kockázat.**

Megítélésünk szerint **ezt a gyakorlatot kellene támogatni a szabályozási rendszer eszközeivel,** a hitelpolitikával. (Kérdéses ugyanakkor, hogy ez mennyiben serkentené a tőkeallokációt az ágazatban, ami a földpiac élénkülésének feltétele.) Ez a gyakorlat ugyanakkor a szövetkezetek esetében összhangban lehet azzal, hogy a „... szövetkezet ... természetes személyek önszerveződése által jön létre, tehát a civil értékrendnek megfelelő személy és vagyonegyesítő társaság”. (Tanka, 1997) Amennyiben ezzel az eszközzel élénkíthető a földforgalom, a társaságok földigényei kielégíthetőek, már nem szükséges fenntartani a jogi személyek földtulajdonszerzésének tilalmát, de ki kell dolgozni a gazdasági társaságokon keresztüli földtulajdonlás nyilvántartási és ellenőrző rendszerét.

### 3.2. Haszonbérlet – földbérleti díjak

Az EU-15-ök tényadatainak elemzése nem támasztja alá azt a megállapítást, hogy „... az EU tagállamainak mezőgazdaságában a földbérlet – főszabályként – csak kiegészíti a saját tulajdonú földterületet, míg kizárólag a bérletre alapozott gazdálkodás mind inkább visszaszorul”. (Alvincz – Tanka, 2001) A tesztüzemek adatai alapján összeállított 8. táblázat mutatja, hogy a tendencia éppen fordított, **a bérelt területek aránya mintegy 10%-kal nőtt az 1989-2003 közötti időszakban a tagállamokban.**<sup>4</sup> A 15 ország közül tendenciájában csak Belgiumban, Portugáliában csökkent kis mértékben a bérelt területek szerepe. Ezzel együtt a földbérlet aránya az EU-15 tagországaiban széles sávban – 20 és 82% között – szóródik, de Franciaországot (82%), Belgiumot (75%), és Németországot (71%) kivéve nem éri el az átlagot jelentő 53%-ot.

A hazai szakirodalomban és adatbázisokban **Magyarországra vonatkozóan** eltérő **földbérleti arányszámok** szerepelnek, mindegyikükre jellemző, hogy **jelentősen meghaladják az EU-15-ök átlagát, és növekvő tendenciájúak.** A tesztüzemi rendszer adatai alapján a földbérleti arány Magyarországon 2003-ban 69%, 2004-ben 71% volt. A támogatások

<sup>4</sup> Németország egyesítése, az 5 keleti tartomány csatlakozása ezt a növekedést csak kisebb részben magyarázza.

igénybevételéhez regisztrált termelőknél **2004-ben a szántó bérleti aránya 64%**, a gyümölcsösé 33%, a szőlőé 22% volt. Vizsgálatunkban lehetőségünk nyílt a bérelt földterület arányának üzemsoportok szerinti meghatározására. Eszerint **a nagy méretű gazdaságokban 89, a közepesekben 53, míg a kis méretűekben 40% a bérelt terület aránya.** (10. ábra) A nagy méretű gazdaságok magas aránya azzal magyarázható, hogy a társasági formában működő nagy méretű gazdaságok a hatályos jog szerint nem szerezhettek földtulajdont, így csaknem kizárólagos földhasználati jogcímük a földhaszonbérlet. A bérleti arány növekvő tendenciája is egyértelmű. Leginkább a közepes méretű gazdaságokban növekszik, legkevésbé a nagyoknál. Ez arra utal, hogy **a közepes méretű gazdaságok növekedésének dinamizmusa meghaladja a nagyüzemekét.**

*A földbérlet arányának növekedése az ország valamennyi régiójára jellemző.* Leginkább Közép-Magyarországon és Közép-Dunántúlon növelték a gazdaságok földbérletüket, legkevésbé Észak-Magyarországon és a Dél-Alföldön. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy – Dél- és Közép-Dunántúl kivételével – a régiókban **a csökkenő bérleti területű gazdaságok száma 10% körül szóródik, ami a gazdálkodók közti szelekció erősödésére utal.** (9. táblázat)

8. táblázat

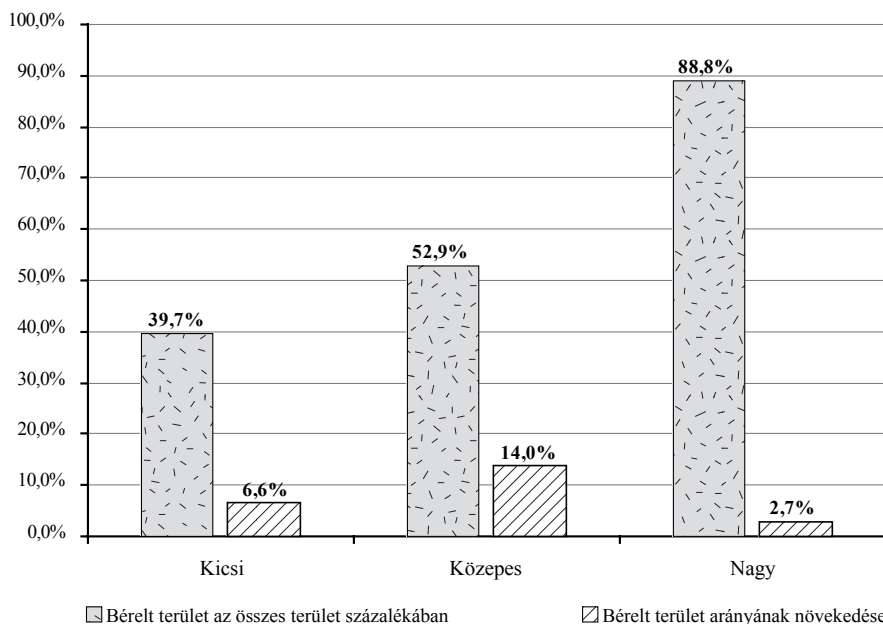
Bérelt terület aránya az EU-15-ök országaiban

Ország	1989	1995	2003
Ausztria	–	26,1%	32,3%
Belgium	75,4%	75,5%	74,9%
Dánia	20,8%	24,6%	28,2%
Finnország	–	22,6%	35,3%
Franciaország	69,5%	76,7%	82,4%
Görögország	25,4%	31,1%	39,1%
Hollandia	42,0%	38,6%	42,0%
Írország	10,2%	12,5%	20,0%
Luxemburg	48,5%	48,7%	51,7%
Nagy Britannia	45,6%	41,1%	42,0%
Németország	42,8%	66,2%	70,6%
Olaszország	30,5%	34,2%	38,9%
Portugália	36,8%	35,2%	32,6%
Spanyolország	24,1%	32,0%	33,2%
Svédország	–	44,5%	50,5%
<b>Összesen:</b>	<b>42,6%</b>	<b>48,8%</b>	<b>52,5%</b>

Forrás: Számítások az EU tagországok teszttüzemi adatai alapján

**A bérelt földterület arányainak változása régiók szerint**

Régió	Nem változott	Nőtt	Csökcent
Közép-Magyarország	43,5%	47,8%	8,7%
Közép-Dunántúl	52,0%	44,0%	4,0%
Nyugat-Dunántúl	50,0%	41,2%	8,8%
Dél-Dunántúl	62,9%	37,1%	0,0%
Észak-Magyarország	62,5%	29,2%	8,3%
Észak-Alföld	42,3%	44,2%	13,5%
Dél-Alföld	61,3%	29,0%	9,7%

**A földbérelt aránya és változása üzemméret szerint**


A nem saját tulajdonban lévő földterület leggyakoribb használati jogcíme a haszonbérelt. A földtörvény a haszonbérbe vehető terület nagyságát korlátozza, az előhaszonbérleti jog sorrendjét pedig szabályozza. A belföldi magán és jogi személy, illetve jogi személyiséggel nem rendelkező szervezet, illetve a külföldi magán és jogi személyek legfeljebb 300 hektárt, (6 000 AK-t), a gazdasági társaság és szervezetek legfeljebb 2 500 hektárt (50 ezer AK-t) bérelhet. Az egyéni gazdaságok esetében azonban ez nem jelentheti korlátját nagyobb üzemméret kialakításának, mivel a közvetlen családtagokra egyenként vonatkozik a korlátozás, így a bérelt földek egyesítésével kialakítható a megfelelő birtokméret.

A hatályos földtörvény az előhaszonbérleti jog sorrendjét az elővásárlási jog sorrendjének prioritásai szerint határozza meg<sup>5</sup>. Az előhaszonbérleti jog szabályozásával kapcsolatban a legfőbb kritikai észrevétel az lehet, hogy **a jelenlegi szabályozás elvitatja a föld tulajdonosának azt a jogát, hogy annak adja bérbe a földjét, akinél leginkább biztosítottnak látja érdekei érvényesülését**. Márpedig itt nem csupán anyagi érdekekről van szó (bérleti díj), hanem arról is, hogy a bérlő megbízható legyen, ne hanyagolja el, vagy ne zsarolja ki a földet stb. Véleményünk szerint tehát nagyobb szabadságot kellene adni a tulajdonosnak a bérlő kiválasztásában, a szerződés megkötése után viszont a bérlő védelmét kellene erősíteni a jogszabályokban. Végeredményben a földtulajdonos, a földbérlő és a termőföld „érdekének” a harmonizálása a lényeg.

A bérleti jogcímeik között **a haszonbérlet a meghatározó**. Az egyéni gazdaságok bérelt területének 84, a társasokénak 98%-át haszonbérleti szerződések biztosítják. (10. táblázat) A szívésségi földhasználat is elterjedt az ország egyes régióiban, elsősorban Közép-Magyarországon, az Észak-Alföldön és a Dél-Dunántúlon. **Az egyéni gazdaságok bérelt földterületének 13%-a, a társasokénak mindössze 0,2%-a szívésségi földhasználatú.**

10. táblázat

A földterület használatának jogcíme üzemformák szerint

Jogcím	Egyéni gazdaság	Társas gazdaság
Haszonbérlet	84,0%	98,2%
Szívésségi földhasználat	12,7%	0,2%
Felesbérlet (részesművelés)	0%	0%
Haszonélvezeti jogcím	0,5%	1,1%
Szerződés nélküli, rendezetlen földhasználat	2,2%	0,4%
Egyéb jogcím	0,6%	0%

**Szerződés nélküli, rendezetlen földhasználat** a gazdaságok átlagában **nem éri el az 1%-ot** (egyénieknél 2,2%, társasoknál 0,4%). Ez az alacsony arány az elmúlt 2-3 évben alakult ki. Többen a korábban jogilag rendezetlen földhasználatot azért rendezték, hogy igényelhessék a területalapú támogatást.

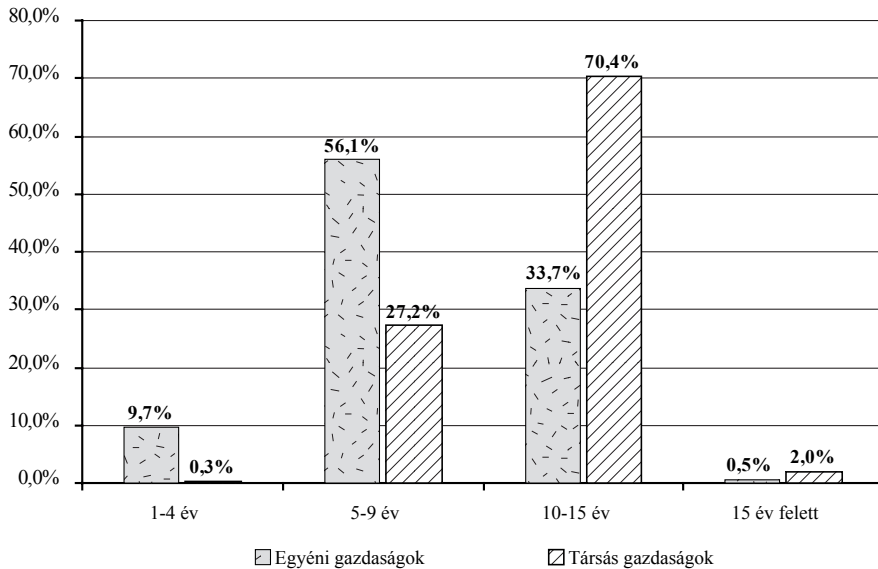
A haszonbérlet időtartamát illetően, annak maximumát határozza meg a földtörvény, amely legfeljebb 20 év lehet.<sup>6</sup> A magyar földtörvényben – eltérően sok nyugat-európai ország gyakorlatától – nem szerepel a földbérlés minimális időtartamára vonatkozó előírás, amely általában a bérlő érdekeit, gazdálkodásának biztonságát szolgálja. (Kovács, 2004)

**A bérleti szerződés időtartama a vizsgált gazdaságok átlagában 8 év körül alakult (az egyéni gazdaságokban 7,1 év, a társas vállalkozásokban 9,1 év).** A társasoknál a megkötött bérleti szerződések meghatározó hányada 10 éves volt, illetve azt kissé meghaladta. Ezzel szemben az egyéni gazdaságok több mint fele 5-9 évre kötötte meg a bérleti szerződést. Rövid távú – 1-4 éves – bérlet a társasoknál alig fordul elő, míg az egyénieknél megközelíti a 10%-ot. A 15 évet meghaladó bérleti szerződések száma elhanyagolható. (11. ábra)

<sup>5</sup> Egy tervezett módosítás szerint az állattenyésztők az első helyre kerülnének a volt haszonbérlelővel holtversenyben. Az állattenyésztő társaságok ezzel megelőznék a helyben lakó családi gazdálkodókat, az őstermelőket és vállalkozókat a bérleti rangsorban. A földtulajdonosok döntenék el, hogy az állattenyésztőknek, vagy az eddigi bérlőknek adják-e a továbbiakban bérbe területeiket.

<sup>6</sup> Néhány privatizált, volt állami gazdaság esetében 50 éves bérlet is előfordul.



**A bérleti szerződések időtartama az egyéni és társas gazdaságokban**


A kutatás eredményei egyértelműen jelzik, hogy **a maximális 20 éves bérleti lehetőséget a gazdálkodók szinte egyáltalán nem tudják érvényesíteni**, holott a hosszú távú bérlet védené leginkább az érdekeiket. A mélyinterjúk során olyan információkat is kaptunk, hogy a területalapú támogatások miatt sokan minimumra igyekeznek szorítani földjük bérbeadásának idejét. Emiatt **indokoltnak tartanánk a minimális bérleti idő bevezetését, és ennek 5 évben történő meghatározását**. Jelenleg a bérlet időtartamát – közvetetten – az 5 éves **forrásadó-mentesség** befolyásolja. Megfontolandónak tartanánk ennek **10 évre emelését**, ami a minimális bérleti idővel együtt kellő védelmet jelentene a földbérlo számára, mivel – a forrásadó utólagos befizetésével való fenyegetettség miatt – korlátozná a földbérleti szerződés határidő előtti felmondásának szándékát is.

**A hosszabb távú bérleti szerződések a támogatások igénylésénél is előnyt jelentenének**, illetve csökkentenék az ezzel járó adminisztrációt. A támogatásról szóló rendelkezések ugyanis előírják, hogy a beruházás befejezésétől számított legalább 5 évig szóló bérleti szerződéssel kell rendelkeznie a támogatást igénybe vevőnek. A pályázat átfutását, valamint a beruházás idejét is kalkulálva ez azt jelenti, hogy 7-8 évre szóló bérleti szerződés szükséges egy pályázat benyújtásakor. Ezért többen arra kényszerültek a mintában szereplő gazdaságok közül, hogy „évente hosszabbtávkassák szerződésüket”.

A szakirodalom megítélése egységes abban, hogy az uniós csatlakozás időszakában összességében érezhetően csökkent a kínálat és növekedett a kereslet, ami – a földalapú támogatás hatásával együtt – a földhaszonbérleti díjak emelkedését eredményezte. Megfigyelhető, hogy a bérbeadók a területalapú támogatás egy részére (egyesek szándéka szerint egészére) igényt tartanak, függetlenül attól, hogy ezt a támogatást csak a földhasználó veheti föl. A bérleti díjak növekedésében nagy szerepe volt a birtok-összevonási célú földvásárláshoz igényelhető állami támogatásnak és a hitelekhez nyújtott kamattámogatásnak is. (Dorgai, 2004)

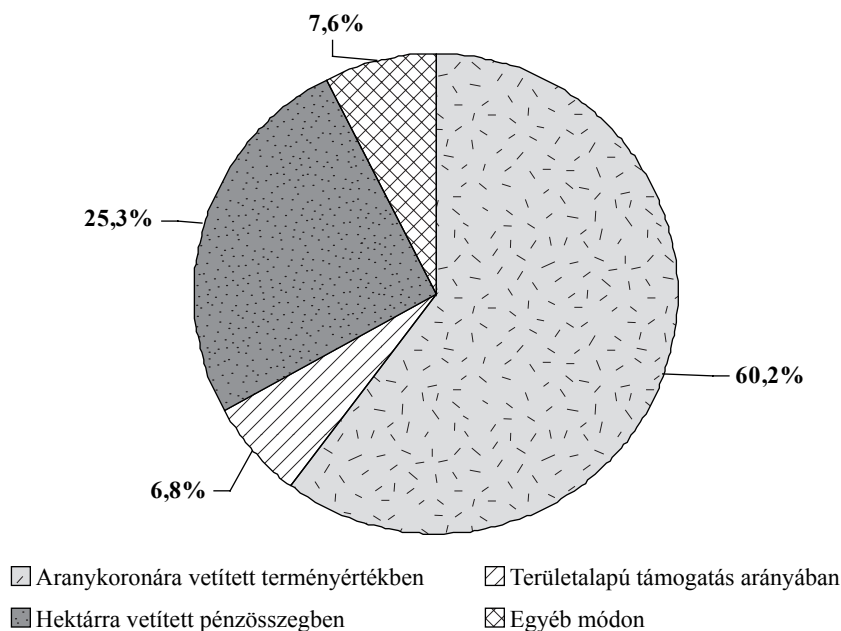
Az interjúk bizonyították a fenti szakirodalmi megállapítást. **A földbérleti díjak mintegy egynegyedükkel növekedtek** a 2002-2004 közti időszakban, és napjainkra **megközelítették az aranykoronánkénti 900-1 000 forintot**. A legnagyobb mértékben (36%-kal) Nyugat-Dunántúlon nőttek a bérleti díjak, míg a legkevesbé Észak-Magyarországon (6%-kal). **A földtulajdonosok nagyobb mértékű bérleti díjemeléseket szerettek volna végrehajtani**, – illetve továbbra is ez a törekvésük – de ennek lehetőségét mérsékeltek a még le nem járt bérleti szerződések, valamint – néhány esetben – a helyi gazdálkodók megállapodásai, miszerint ha a bérbeadó árat emelt, a többi gazdálkodó nem vette bérbe ugyanazt a területet.

A 12. ábrán a földbérleti díjak meghatározásának módszereit mutatjuk be. Ebből látható, hogy aranykoronára vetített terményértékben határozzák meg leggyakrabban a bérleti díjat. A tőzsdei búza ár szerinti elszámolás azonban sok vitát okoz, mivel „megfoghatatlan és kiszámíthatatlan”. Ez ösztönzi a konkrét pénzüsszegben való megállapodást. A szöveges válaszok ugyanakkor azt jelezték, hogy az utóbbi időszakban néhányan az aranykoronára vetített értékről **átálltak a területalapú támogatási arányában fizetett bérleti díjra, és ez a tendencia vélhetően erősödni fog az elkövetkező időszakban**.

Az Unióban a bérleti díjak a föld árának 2-3%-át teszik ki, és viszonylag stabilak. Ezzel szemben Magyarországon a bérleti díjak földárhoz mért aránya meglehetősen széles sávban – 2-10% – ingadozott a rendszerváltás utáni időszakban. (Dorgai, 2004) **Vizsgálatunk eredménye szerint a közelmúltban ugyanakkor elsősorban a földbérleti díjak emelkedtek, és ma már a föld árának mintegy 6%-át teszik ki**. Ennek oka az volt, hogy a támogatások mértékének emelkedése növelte a bérleti díjakat, és a spekulánsok is felverték a földbérlet árát. Céljuk, hogy – egy ideig a magasabb díj megfizetését is átvállalva – hosszú távú földbérleti szerződések révén elővásárlási jogot szerezzenek a majdan megvásárolni kívánt területre.

12. ábra

A földbérleti díj meghatározásának módjai



Mindezek alapján igazolódik Szűcs és Csendes azon megállapítása, hogy Magyarországon *a két piac teljesen elszakadt egymástól, különváltan működnek, eltérő, esetenként ellentétes hatásokat, információkat közvetítenek a termelők és a tulajdonosok felé*, ami nagyon kedvezőtlen folyamatokat tart életben. (Szűcs-Csendes, 2002)

### 3.3. Tagosítás, részarány-tulajdon, Nemzeti Földalap

*Magyarországon a birtokrendezési törekvések hosszú múltra tekintenek vissza, de mind ez idáig igen csekély eredményt hoztak.* A tagosítást a szakirodalom olyan birtokrendezési eljárásnak definiálja, „... melynek során a helység határában különböző helyeken fekvő, de egy személy tulajdonát képező birtoktagokat a tulajdonosok közös megegyezésével, valamilyen törvényes fórum közreműködésével, a határ birtokviszonyainak újrendezésével egy, vagy több, de a korábbinál lényegesen kevesebb tagba vonják össze”. (Novák, 2003)

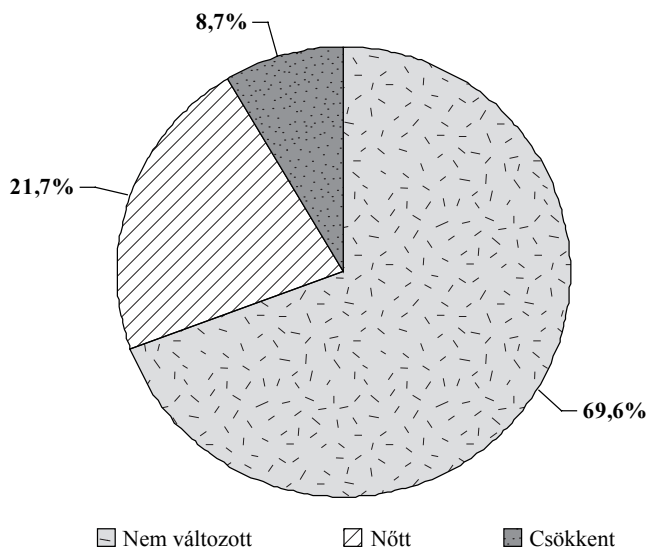
Az agrárirányítás keretei közt a rendszerváltás után időről időre felmerült a tagosítás gondolata, részletes kidolgozására azonban nem került sor. A földtörvény a birtokrendezés eszközeként az önkéntes földcserét jelöli meg, de itt gondot jelent, hogy a szükséges birtokösszevonásokat – egyéb ösztönzés híján – önkéntes alapon nem lehet megoldani, illetve csak nagyon hosszú idő alatt.

A kedvezőbb birtokméretek és az együttesen művelhető birtokok kialakulásának támogatására hatékony birtokrendezési szabályrendszer kidolgozására lenne szükség. A kutatás eredményei is bizonyítják, hogy – a méretnövekedéssel – *az elmúlt években is nőtt a birtoktagok száma a gazdaságokban.* (13. ábra) Különösen szembetűnő volt ez a folyamat *Közép- és Nyugat-Dunántúlon, ahol a növekvő tagoltságú gazdaságok aránya megközelítette a 40%-ot.* Ezzel szemben Közép- és Észak-Magyarországon nem nőtt a tagoltság. A 100 EUME-t meghaladó *nagy gazdaságok esetében alig volt változás a birtoktagok számában, a növekedés a közepes és a kis gazdaságokat jellemezte.*

*A földvásárlásokkal összefüggő tagoltság-növekedést nem tudták ellensúlyozni az önkéntes földcserék.* A megkérdezett gazdaságokban több olyan példával is találkoztunk, amikor cserével sikerült egybefüggő nagyobb táblákat kialakítani. A többség ugyanakkor úgy értékelte, nehézkesen működik a földcsere intézménye, a gazdálkodók bizalmatlanok, ragaszkodnak a meglévő földekhez, még akkor sem hajlandók egyezkedni, ha nagyobb termőképességű földet ajánlanak cserébe. Ez főleg az idősebb generációra jellemző, és többen arra számítanak, az új korosztály döntési helyzetbe kerülésével felgyorsulhat a cserefolyamat.

13. ábra

### A birtoktagok alakulása a 2002-2004 közötti időszakban a gazdaságok százalékában



A bizonytalan jövőre azonban nem lehet alapozni a birtokrendezési törekvéseket. **A birtokkoncentrációt elősegítő földtörvényt kellene kidolgozni, amely a földcserék intézményes rendszerét segítené elő.** A gazdálkodók közül többen ehhez adminisztrációs (kényszer) eszközök igénybevételét is elfogadhatónak tartanák. Ugyanakkor a törvényi kényszer megítélésünk szerint számtalan megoldatlan problémát vetne fel és komoly (részben politikai) vitákat okozna. Ezért **a drasztikus megoldás helyett a tagosítási folyamat felgyorsításához az állami pénzügyi eszközökkel ösztönzött** (költségek jelentős hányadának átvállalása), **programos, de önkéntes alapon működő birtokrendezési célú cseréket javasoljuk.** Az így gerjesztett folyamatba azonban csak magas szintű felkészültséggel rendelkező szervezettel lehet belekezdeni. Emellett egy jól kidolgozott programterv és annak megfelelő kommunikálása, valamint a szükséges források maradéktalan rendelkezésre állása is megkerülhetetlen.

A földpiac és a földbérleti rendszer működésében jelentős problémákat okoz a részarány tulajdon. E gondok lényegét az jelenti, hogy ha az egy tagban lévő, a tulajdonosokra egyenként ki nem mért föld bérbeadásáról, értékesítéséről nem tudnak megegyezni, akár egy – néhány tized százalékkal bíró – részarány tulajdonos is meghiúsíthatja a szerződést. Az interjúk során kapott információk alapján kialakult véleményünk szerint, **a részarány tulajdonnal kapcsolatos szabályozást két területen indokolt erősíteni.** Meg kell találni azt a törvényes, illetve törvény által garantálható, lehetőleg érdeksérelemmel nem járó megoldást, hogy a közös földterületből 1-2 AK-val, vagy **csékély hányaddal rendelkező részarány tulajdonosok ne hiúsíthassák meg az egész birtokról a bérleti, vagy adásvételi szerződést. Másrészről célszerűnek tűnik a részarány tulajdon kimérésének támogatása helyett azokat a tulajdonostárs földvásárlókat támogatni,** akik meg akarják venni a szomszédjuk földjét, így elősegítve a koncentrációt.

**A termőföld tagosítás szervezésére és bonyolítására leginkább a Nemzeti Földalapkezelő Szervezet tehető alkalmassá, annak ellenére, hogy működésével**

**kapcsolatban többségi kritika fogalmazódik meg a gazdálkodók körében.** A Nemzeti Földalap az állam tulajdonában levő és különböző módon odakerülő mezőgazdasági termőterület, amelyet az állam részben mezőgazdasági céllal hasznosít, részben birtokpolitikai és nemzeti vagy helyi célok és érdekek érvényesítése végett hoz létre.

A Nemzeti Földalap céljait ennél részletesebben Alvincz József és szerzőtársai foglalták össze. (Alvincz et al., 1999)

**A Nemzeti Földalapban lévő kétségtelen lehetőségek a létrejötte óta eltelt több mint fél évtizedben nem kerültek kiaknázásra.** A részsikereit is ellentmondások kísérték. Elsősorban a kedvezőtlenebb termőhelyi adottságú területeken a földért életjáradék program keretében történtek földértékesítések, sőt arra is volt példa, hogy valaki azért vásárolt földet, hogy életjáradékra váltsa. Ugyanakkor **a jó termőhelyi adottságú, valamint a tagosítás szempontjából fontos területeken nem működött a program, és a kezelő szervezet a megvásárolt földek hasznosításáról sem tudott gondoskodni.** Így voltak olyan gazdálkodók, akik most próbálják visszabérelni a földért életjáradék program keretében értékesített földjeiket, mert „... gazosodik a föld, és a szél fújja a gyommagot”. Megítélésünk szerint a Nemzeti Földalap hatékony működésének is elengedhetetlen feltétele egyrészt a földpiac élénkülése, másrészt a földtagosítási program kidolgozása és megvalósítása.

A földért életjáradék program mérsékelt sikere még inkább előtérbe helyezi a termőföld vonatkozásában az örökösödési szabályok módosítását<sup>7</sup>. A kárptótlási folyamatban földhöz jutott generáció ugyanis előbb-utóbb örökíti tulajdonát, és ez a földtulajdon további elaprózódásához, következőképpen még kuszább és nehezen szabályozható földbérleti és földértékesítési viszonyokhoz vezet. Véleményünk szerint **indokolt lenne az örökösödési jogszabály módosítása abban az értelemben, hogy földtulajdont csak egy örökös, mégpedig – lehetőleg – a mezőgazdasági szakmai felkészültséggel rendelkező, és a gazdálkodást élethivatásszerűen folytató örökölhesse.**

### 3.4. Birtokpolitikai koncepció, Földtörvény

A fejezet eddigi részeiben leírt tények és folyamatok jelzik a hazai földpiac és földhasználat ellentmondásosságát, a versenyképességet rontó korlátait, társadalmi és politikai érzékenységet. Igaza van ezért Glatz Ferencnek, aki – bár inkább társadalompolitikusként, mint agrárszakemberként – rendkívül fontosnak tartaná egy modern földtörvény megszületését. „Végre nyíltan kellene állást foglalni a földdel kapcsolatos alapkérdésekről a politikai pártoknak, a civil szervezeteknek. Ennek eredményeként megszülethetne a 200 éve aktuális új földtörvény, amely most már valóban a politika-semleges tulajdon alapján állna, és amely a föld karbantartását, az azt megmunkáló népesség érdekét tekinti a főkérdésnek.” (Glatz, 2004)

**Az új földtörvény kodifikálása azonban csak egy új birtokpolitikai koncepció kidolgozása és megegyezéssel történő elfogadása után célszerű** és lehetséges. Az Európai Unióban a földbirtok-politika meghirdetett célja az országok többségében az életképes méretű egyéni gazdaságok létrehozása és fenntartása. (Pálovicsné, 1997) Hazánkban ugyanakkor még napjainkban is politikai vita tárgya, hogy mi legyen az a „közérdek”, amelynek alárendelik a földtulajdon-szerzés szabályait, illetve mik legyenek azok a biztosítékok

<sup>7</sup> A földért életjáradék program sikerének hozadéka lett volna, hogy jelentős területeket kivonunk az örökösödési szabályok, ezzel a birtokok további elaprózódása alól.

(letelepedettség, agrár szakképzettség, életképes üzemméret, a föld művelésben tartása stb.) amelyek garantálják, hogy a szűkösen rendelkezésre álló termelőeszközök hatékonyan legyenek felhasználva, és a társadalompolitikai hatások is „kezelhetőek” legyenek.

Megítélésünk szerint sürgető a megegyezéssel birtokpolitikai koncepció megalkotása, mert *mindaddig nem várható a földpiac élénkülése, a tőkeellátottság javulása, a korszerűsödés, amíg a legalapvetőbb termelőeszköz forgalmával kapcsolatos távlatos kérdésekre a válaszok bizonytalanok.*

A birtokpolitikával kapcsolatosan két markáns vélemény jelenik meg. A liberális felfogás szerint csak a piaci verseny lehet az egyedüli szelektáló tényező, ennek kell alárendelni a birtokpolitikát, és emiatt Magyarországon 30-40 ezer gazdaságban fog koncentrálni a termelés döntő hányada, a jelenlegiek nagy része tönkremegy és megszűnik. A másik markáns véleményt Ángyán József fogalmazta meg, aki szerint a birtokpolitikai irányváltás keretében a környezetet, a természeti rendszereket és a vidék társadalmát romboló, termelés- és jövedelemkoncentráló tőkés nagybirtokok helyett a vidéken több munkalehetőséget teremtő, a vidéki népesség megtartását szolgáló, valamint agrár-környezeti és vidékfejlesztési szolgáltatásokat nyújtó gazdálkodási rendszereket felvállaló kis- és közepes méretű családi gazdaságokat, valamint azok társulásait kellene támogatni és védeni. (Ángyán, 2005) Árnyaltabb véleményt fogalmaz meg ugyanakkor Csete László és Láng István, akik szerint nem a méret, hanem a tevékenység minősége, valamint az érdekelttség a lényeg. Ezért tartják fontosnak, hogy a vidék tevékenységi szerkezetváltása felgyorsuljon, ami módosítja a földhasználatot is. (Csete-Láng, 2005)

A mélyinterjúk során szerzett tapasztalatok azt mondatják, *kompromisszumos megoldást kell találniuk az ellenérdekelt feleknek, mert különben nem lesz előrelépés a magyar mezőgazdaságban.* Véleményünk szerint az nem vitatható, *hogy a gazdasági és technikai fejlődés, a piaci verseny szükségessé teszi a kisebb méretű gazdaságok koncentrációját*, aminek két útja van, a gazdaságok területének növelése (esetleg társulások útján), illetve a termelés intenzifikálása. Ez az oka annak, hogy gazdaságilag fejlett országokban a családi jelleg – bár kétségtelenül meghatározó – egyre inkább visszaszorul a vállalkozói jelleggel szemben. Ugyanakkor erőteljesebbek a kis és közepes méretű magángazdaságoknak nyújtott kedvezmények, a jövedelemkiegészítő támogatások, a gazdálkodás feltételeinek javítására irányuló programok, mivel a munkanélküliség, *a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának egyre gyorsuló csökkenése, egyes vidékek elnéptelenedésének veszélye a figyelmet a mezőgazdaság lakosságeltartó képességének megőrzésére irányítja.*

*A kompromisszumnak alapja lehet az egyéni gazdaságok<sup>8</sup> kedvezményezettségének elfogadása szövetkezésük támogatásával, és a társas vállalkozások szankcionálásának megszüntetése a földvásárlási tilalom feloldásával. A birtokpolitika középpontjába a versenyképes méretű, relatíve tőkeerős egyéni gazdaságokat és ezek társulásait kell állítani úgy, hogy a status quo-t elismerjük, a kialakult üzemszerkezetet revolúcióval nem*

<sup>8</sup> A családi gazdaságok helyett tudatosan használjuk a magángazdaság (egyéni gazdaság) megjelölést, mivel a családi gazdaság fogalomkör az utóbbi években politikai hangsúlyokat kapott és a család fogalmának meghatározása sem egyértelmű a törvényalkotásban. A „családjogi” törvény ugyanis a család kritériumaként fogalmazza meg, hogy az együtt élő közeli hozzátartozók közössége. Ezzel szemben a termőföldről szóló törvény és a családi gazdaságokról szóló kormányrendelet sem több személyhez, sem együttéléshez nem köti a családi gazdaság kritériumát. A családi gazdálkodó – a törvényi előírásoknak megfelelő feltételek mellett – családi háttér nélkül is létrehozhat családi gazdaságot és egyedül is gazdálkodhat. Mindezek ellenére nem az elnevezés a magyar mezőgazdaság legfontosabb kérdése.

***fenyegjük, viszont megteremtjük egy lendületes evolúciós átalakulás feltételrendszerét. Ennek a folyamatnak egyik eszköze lehet a mezőgazdasági üzemszabályozás.***

Az üzemszabályozás szükségességét a hazai szakirodalomban többen is felvetették az elmúlt években. (Tanka, 2003; Ángyán, 2005) Eszerint az EU joggyakorlatával való ütközés nélkül – tehát, hogy az állam nem korlátozza a föld tulajdoni és használati forgalmát – ***a kedvezményezett gazdasági csoportok érdekeit üzemszabályozással lehet védeni, a mezőgazdasági üzem bizonyos jellemzőit rendeletben kell szabályozni.*** Ez utóbbiak közt szerepel az egyes tevékenységi körbe tartozó gazdaságok maximális és minimális földlekkötése, a szakképzettség megkövetelése, továbbá az a megkötés, hogy bármely üzembentartó – tőkeerejétől függetlenül – csak egyetlen gazdaságot létesíthet. Ugyanakkor az eredeti javaslatától eltérően, ***az eddig kialakult, a birtokméret felső határát meghaladó, társas- vagy egyéni vállalkozások mentességet kapnának a rendelkezés hatálya alól úgy, hogy akár földjeiket is megvásárolhatják, de további méretnövelésre már nincs lehetőségük.*** (Nem lennének arra kényszerítve, hogy türelmi idő után megfeleljenek a méretkategória előírásainak.) ***A minimális és maximális méret meghatározásának szempontja kell legyen a versenyképes, tőkevonzó termelési feltételek kialakulásának lehetősége. Ugyanakkor korlátot állítanánk a hazai és külföldi tőkeerő – a megélhetést biztosítani képes – kis- és középvállalkozásokat fenyegető profitérdekeinek.***





## 4. Az árváltozásokra adott termelői válaszok

Egy adott gazdasági struktúrában az árak elsődleges szerepe van a piaci információk közvetítésében. (Buzás, 2003) Az árak azért is fontosak, mert csak úgy tartható fent hosszútávon egy termékpálya kiegyensúlyozott működése, ha kialakulnak az arányos jövedelemosztzkodást biztosító árcentrumok, amelyek minden szereplőnek megfelelő jövedelmet biztosítanak, de elég rugalmasak ahhoz, hogy a piaci változásokra reagálni tudjanak.

Vizsgálatunk e részében elsősorban azt kívántuk elemezni, hogy a termelők milyen reakciókkal élnek a termelői árak lefelé vagy felfelé irányuló elmozdulása esetén. Választ kívántunk kapni arra a kérdésre is, hogy a termelési döntéseket mennyire befolyásolja az aktuális és a várható ár? Kalkulálnak-e ez egyes termékek üzleti ciklusaival, és tesznek-e lépéseket az ennek megfelelően időzített termelésbővítésre illetve visszafogásra? Élnek-e a kockázatkezelés, a fedezeti ügyletek, a biztosítások adta lehetőségekkel? Szükség esetén hogyan tudják csökkenteni a költségeket, javítani a hatékonyságot?

### 4.1. Csak a belföldi árakról informáltak a gazdálkodók

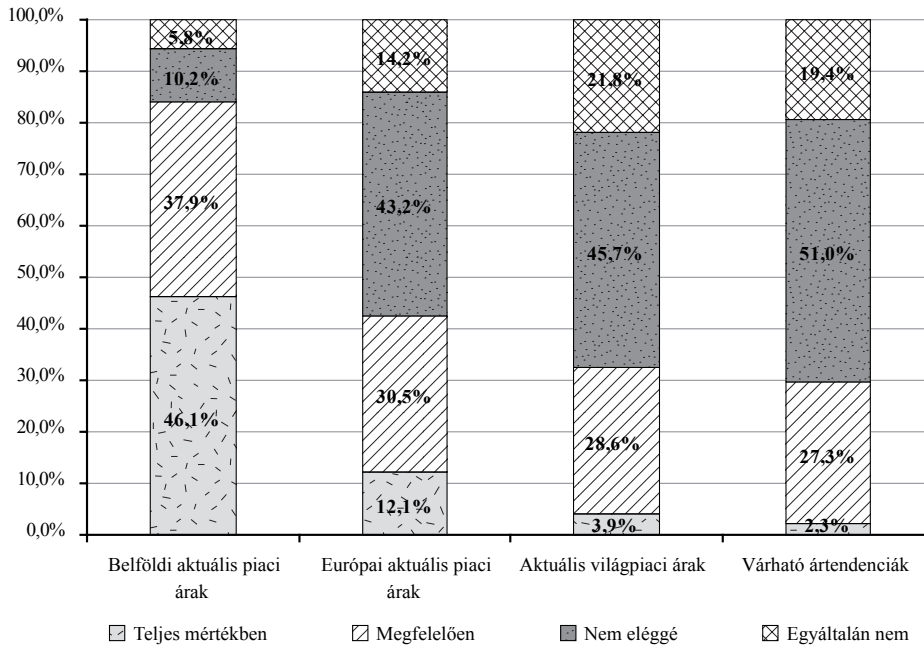
Az interjúk során kapott válaszok alapján megállapítható, hogy *a gazdaságok viszonylag jól tájékozottak az aktuális belföldi piaci árakról*. Megfelelően, vagy teljes mértékben tájékozottnak mondta magát a termelők 85%-a. A gazdaságok mintegy 15%-a viszont nem ismeri kellően a belpiaci árakat, ami abból adódik, hogy előre meghatározott árra köt szerződést, így az aktuális árak nem érintik közvetlenül. Többen a velük kapcsolatban álló vevők ajánlatai közül választanak, az országos tendenciáktól függetlenül. Azok a gabona termesztők, akik nem rendelkeznek raktárkapacitással, az éppen aktuális piaci áron kénytelenek eladni a termékeiket, így az ártendenciák nyomon követését nem is tartják igazán szükségesnek. *Az európai piaci árakról csak fele annyi termelő mondta magát legalább megfelelően informálnak.* (14. ábra)

*Az aktuális világpiaci árakról és a várható ártendenciákról mindössze a gazdálkodók egyharmada tájékozódik rendszeresen.* A világpiaci árak a legtöbb esetben nem is érdeklik a termelőket, mivel szerintük tevékenységüket kevésbé, vagy egyáltalán nem érinti. Érdemes azonban végiggondolni, hogy mennyi válságos helyzet adódott és adódhat a hazai piacon az Európán kívüli mezőgazdasági termékek váratlan felbukkanásából. *A várható ártendenciák többségüket érdekelné, megbízható és rendszeres előrejelzésekhez azonban nagyon nehezen férnek hozzá.* Egyértelműen kirajzolódott tehát az információigény az aktuális piaci folyamatokról és a várható tendenciákról. *Az AKI Piaci Árinformációs Rendszere áll jelenleg a legközelebb ahhoz, hogy ezeket az igényeket kielégítse.* Ez a rendszer ugyanis amellet, hogy Brüsszel felé továbbítja az EU-s piaci rendtartáshoz szükséges kötelezően szolgáltatandó árinformációkat, közhasznú célokat is ellát, és kiadványokban, a médián keresztül, valamint az AKI honlapján rendszeresen közöl aktuális hazai és nemzetközi piaci információkat. A kéthetente, illetve havonta megjelenő elemzésekben a várható tendenciákról is szó esik. *A rendszer kínálta információs bázist azonban nem használják kellően széles körben a gazdálkodók<sup>9</sup>, az elérhetőség, és a tartalom is további fejlesztéseket igényel.*

<sup>9</sup> Példaként említhető a rendszer használatára, elfogadottságára, hogy a tejfeldolgozók általában az AKI országos átlagárait veszik alapul a szerződéses árak meghatározásakor. Ez egyfelől jó, mert objektív információból indulnak ki, másfelől azonban korlátozhatja az áralku lehetőségeket, kötöttebbé teszi az ármeghatározást.

14. ábra

**Mennyire informáltak a termelők a termékeik árának alakulásáról?**



**4.2. Reagálás az árváltozásokra**

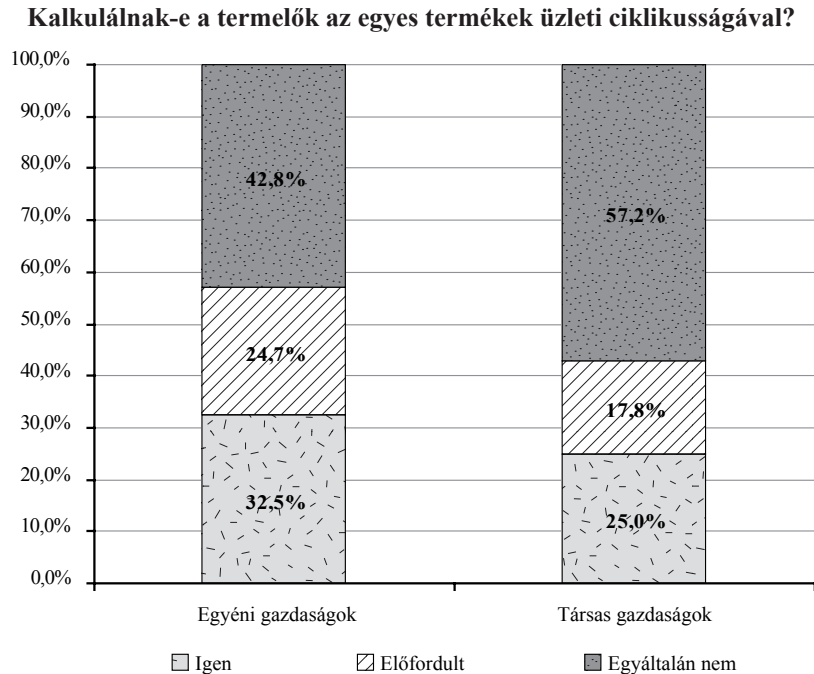
A felvásárlási árak emelkedése önmagában<sup>10</sup>, általában kedvező folyamat a termelők számára. A legegyszerűbb reakció ilyenkor a kibocsátás emelése. A befolyó plusz bevételek fedezetet nyújthatnak a bővítésekre, korszerűsítésekre, amiknek persze csak hosszabb távon fölzehető le a haszna. A bővítő beruházások következménye ugyanakkor a későbbi túltermelés, és ezzel párhuzamosan az árak esése. Így alakulnak ki az üzleti ciklusok, amelyeket a piaci szereplők hoznak létre azzal, hogy túlreagálják a konjunktúris, dekonjunktúris helyzeteket. A mezőgazdasági termékek áralakulására pedig a kínálat instabilitása miatt a legritkább esetben jellemző a hosszú távon fennmaradó tendencia.

Az árak csökkenése esetén a termelők egzisztenciája forog kockán, ezért az áresés könnyen válhat ki pánikszerű reakciókat. Az agrártermékekre jellemző eltarthatósági, raktározási problémák miatt elkerülhetetlen a veszteséges értékesítés. Rövidtávon a mindenáron történő értékesítés elmélyítheti a válságot. A pánikreakciók következménye az, hogy az árcsökkenés szinte mindig gyorsabban és agresszívebben zajlik le, mint az emelkedés. Ilyenkor a tehetetlenség, a kiszolgáltatottság, a kényszer a meghatározó. A termelők a legtöbb esetben nem rendelkeznek kellő tartalékokkal a válsághelyzetek áthidalására, így visszafognak minden nem abszolút szükséges kiadást, ami viszont a későbbiekben bosszulhatja meg magát (korszerűsítés, bővítés elodázása stb.). Mivel az árcsökkenés leggyakrabban a túltermelés következménye, kézenfekvő reakció a termelés visszafogása.

<sup>10</sup> Ha eltekintünk az áremelkedést kiváltó okoktól, a legtöbb esetben ugyanis nem a kereslet erősödik, hanem a kínálat szűkülése, például gyenge termés áll a háttérben.

Felmérésünk szerint a 2002-2004 közötti *időszakban a gazdaságok több mint fele valamilyen formában nyomon követte a termelt termékek üzleti ciklusait, és ennek megfelelően alakította a termelést, értékesítést.* A válaszok arról tanúskodnak, hogy az egyéni gazdaságok valamivel rugalmasabbak, többet tesznek azért, hogy kihasználják a piaci folyamatok ciklikusságát. (15. ábra)

15. ábra

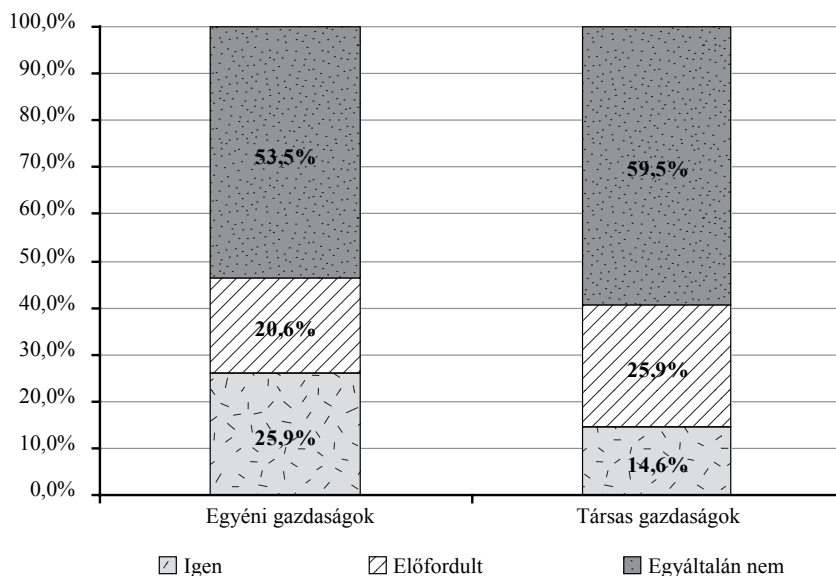


A termelés technológiáján a várható árak függvényében a megkérdezettek valamivel több, mint fele egyáltalán nem változtat. (16. ábra) A tej, takarmány, tojás és szarvasmarha számított a legkevésbé változtatható területnek, a zöldség, gyümölcs, sertés, baromfi, és akár a gabonafélék esetében is akad rá lehetőség. Szembetűnő hogy bár a juh termelés volumene könnyen szabályozható a piaci helyzetnek megfelelően, a technológiában nem következik be változás.

A várható ártendenciákról nagyon kevés termelő tájékozott megfelelően, valószínűleg ez az oka annak, hogy *az árakra vonatkozó várakozásaik alapján kevés esetben szüntették be a termelését valamilyen terméknek,* vagy az adott időszakban nem voltak olyan pesszimista várakozások, amik ezt indokolták volna. (17. ábra) Az állattenyésztés esetében a tej és a takarmányfélék gyakrabban szerepeltek a válaszok között, mint az előző két kérdésnél, ami az ágazat nehéz helyzetét bizonyítja. *A tojástermelés volt a legstabilabb állattenyésztési ágazat,* a piaci változások a legkevésbé erre hatottak a vizsgált időszakban. A mélyinterjúkban kapott válaszok szerint a tejelő tehénállományt nem érdemes csökkenteni a termelési kvóták és a magas fix költségek miatt. Csak egész telepek felszámolása lehetséges, aminek az időigénye több év is lehet. A meglévő kapacitások másra nem használhatók, nem forgalomképesek, és a húsmarha tartásra való átállás is számos nehézségbe ütközik (pl. nincs lehetőség legeltetni, más fajtaállományra lenne szükség). Interjúalanyaink szerint az állami kvótafelvásárlási akciók lehetőségeivel a jövőben többen élnek.

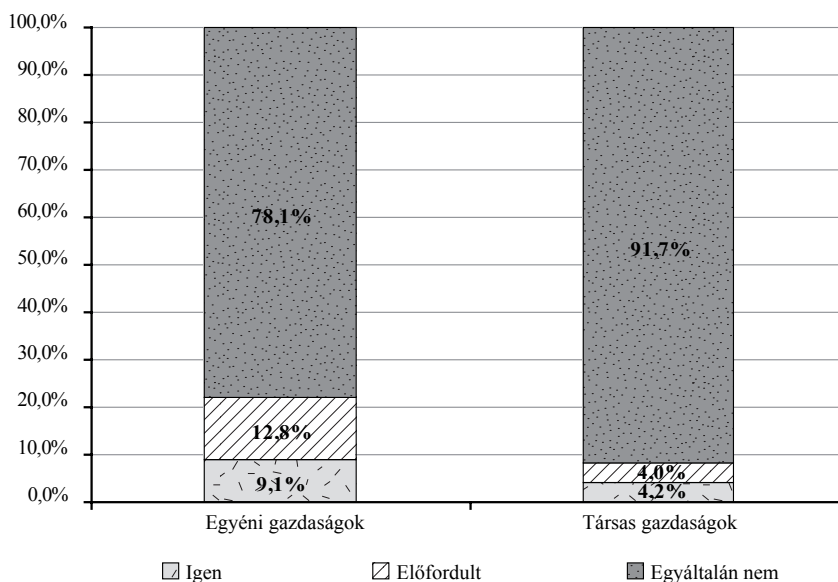
16. ábra

### A várható ártendenciák hatására változtatnák-e a gazdálkodók a termelés technológiáján?



17. ábra

### A várható ártendenciák hatására abbahagyta-e a termelést, illetve átállt-e más termékek termelésére a gazdálkodó?



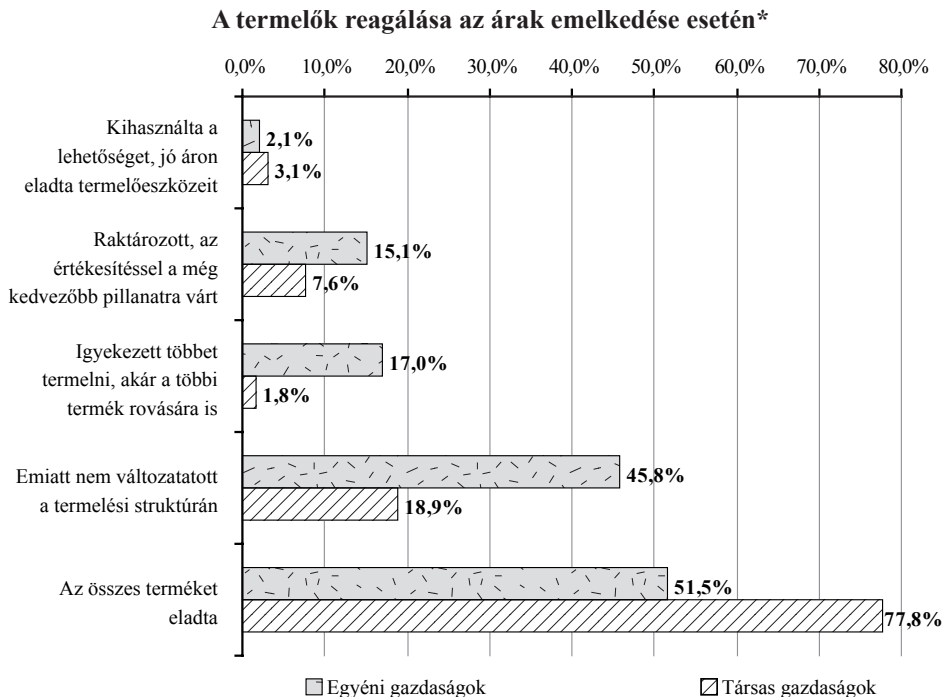
**Növénytermesztésnél** elvileg minden évben dönthet a gazdálkodó, hogy legközelebb mit és mennyit vessen. Ugyanakkor **nagy kötöttség a vetésforgó kényszere, és hogy a gabonaféléket nem tudják más kultúrákkal pótolni.** Növénytermesztésnél a technológián,

anyagfelhasználáson lehet elsősorban változtatni. Egyes munkaműveletek elhagyásával, valamint a növényvédőszer- és a műtrágya-felhasználás csökkentésével tudnak spórolni. Sokan a takarékoság jegyében saját előállítású vetőmagot használnak, vagy egymás között cserélnek. Mások viszont a jó minőség érdekében mindig az optimális műtrágya és növényvédőszer mennyiséget használják. A biotermelés hosszabb távú elkötelezettséget jelent, hiszen hosszú időbe telik a bio minősítés megszerzése. Ezért – akik már rendelkeznek e minősítéssel – az esetleges kedvezőtlen viszonyok mellett is megtartják a biotermelést.

### 4.3. Bizonytalan stratégiai döntések a gazdaságokban

Felmérésünk szerint az *árak emelkedése esetén a leggyakoribb reakció a lehető legtöbb termék mielőbbi értékesítése volt*. Az egyéni gazdaságok 54%-a, a társasok 81%-a válaszolta azt, hogy az áremelkedés hatására módosította a termelési szerkezetét. Véleményünk szerint a válaszok arra utalnak, *hogy a gazdálkodók sok kis lépéssel válaszolnak az aktuális kihívásokra, amelyek az esetek többségében nem annyira eredményesek, mind a markánsabb válaszok*. Ennek az a fő oka, hogy *még mindig nagy a bizonytalanság a gazdaságokban a stratégiai döntéseket illetően*. Raktározás a kapacitáshiány miatt csak a gazdaságok 15%-ánál fordult elő. (18. ábra)

18. ábra



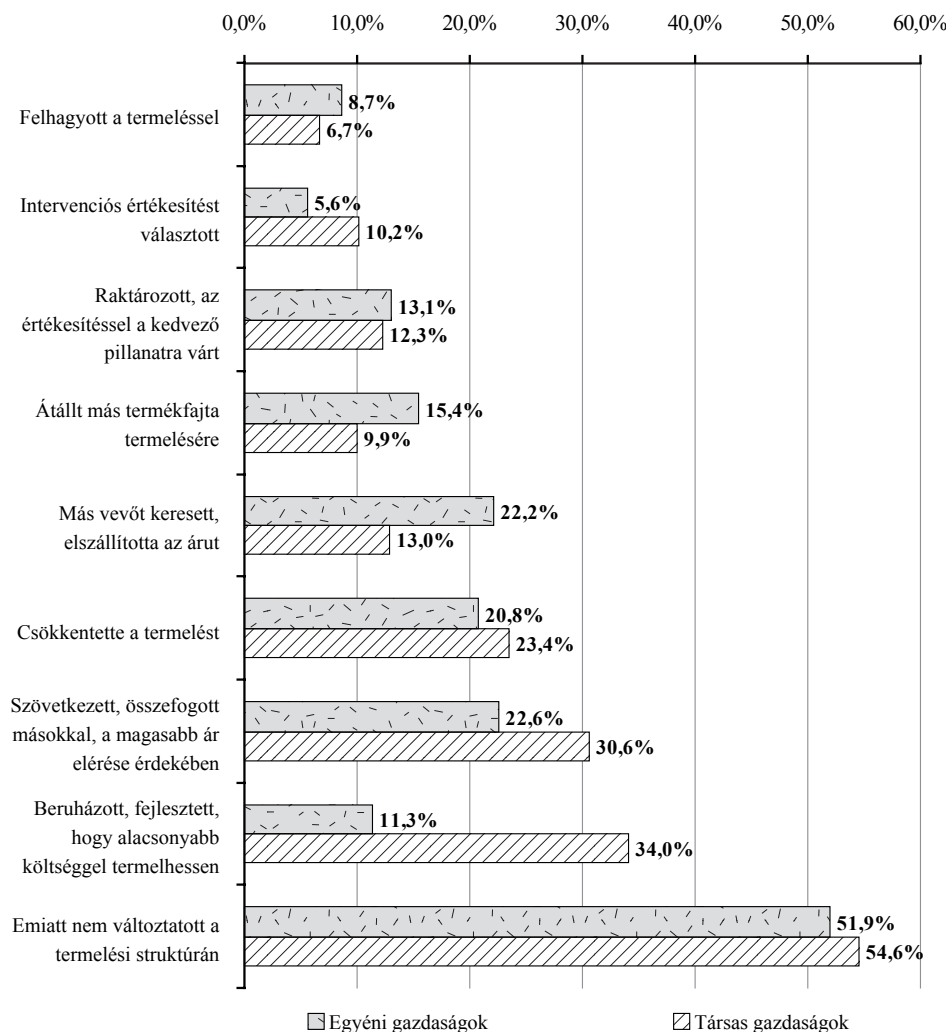
\*Több válasz is megjelölhető volt.

Az árak csökkenése esetén az egyéni és a társas *gazdaságok* egyaránt *mintegy 50%-a változtatott a termelési struktúráján. A költségek csökkentését célzó beruházásokat főleg a társas gazdaságok valósítottak meg*, közülük minden harmadikra jellemző ez a reakció. A szövetkezés, összefogás volt a harmadik leggyakoribb válasz, körülbelül 25%-os összesített

arányal. **A gazdaságok több mint 20%-a csökkentette a romló piacképességű termékének kibocsátását**, sőt 15%-uk át is állt más faj(fajta) termelésére. A távolabbi piacokra való szállítás és a raktározás lehetőségével a gazdaságok mindössze 15-20%-a élt. Az intervenciót jobb adottságaik<sup>11</sup> miatt a társas gazdaságok nagyobb arányban választották.

19. ábra

A termelők reagálása az árak csökkenése esetén\*



\*Több válasz is megjelölhető volt.

<sup>11</sup> Elsősorban a minimális mennyiségre vonatkozó előírások miatt.

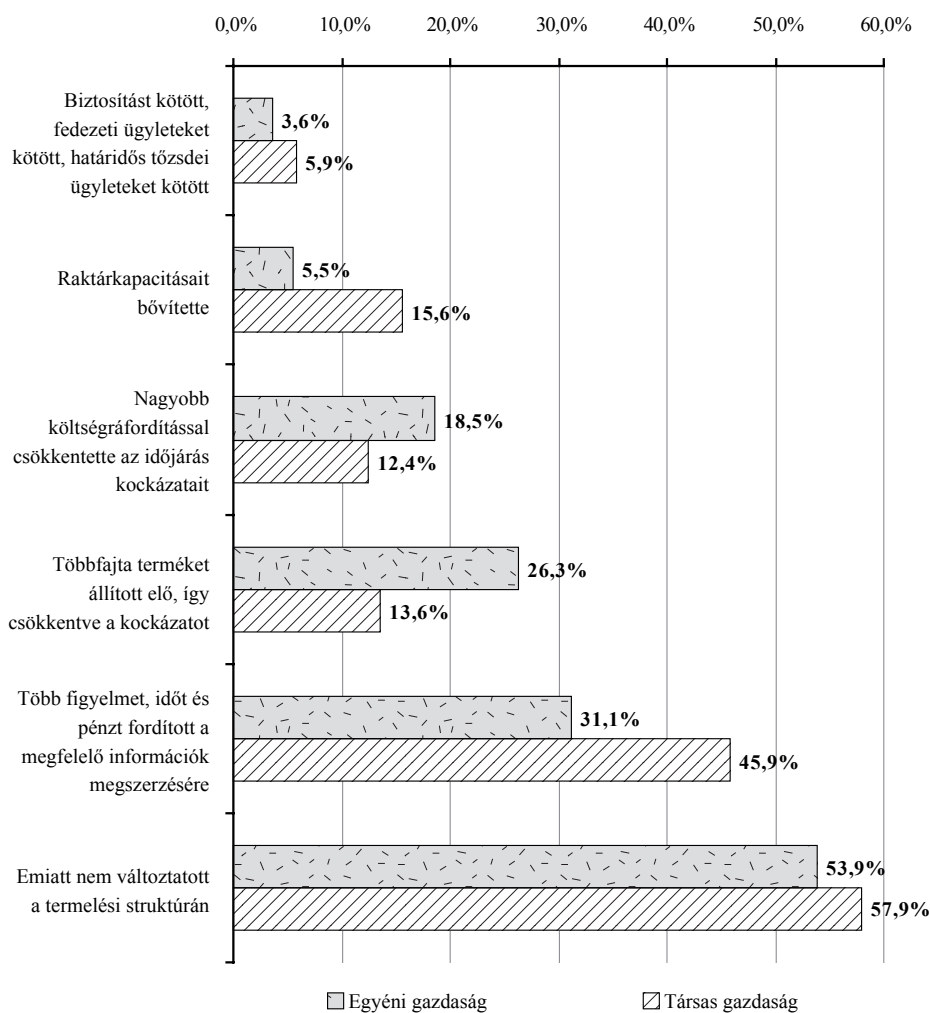
A csökkenő árak miatt **kieső bevételek pótlására a leggyakoribb reakció a nem feltétlenül szükséges kiadások visszafogása volt.** Figyelmet érdemel, hogy a válaszok szerint az egyéni gazdaságok nagyobb része rendelkezik tartalékokkal (67%) a szűkös időszakok áthidalására, mint a társasok (42%), ami részben a nehezebb hitelfelvételi lehetőségeikből adódó kényszer következménye. A társas gazdaságok azért is halmozhatnak fel kisebb arányban tartalékokat, mert nem volt szükségük rá, hiszen hitelfelvételi lehetőségeik jobbak. **Likviditási hiteleket a társasok 48%-a, az egyénieknek csupán 13%-a vett fel. Ennél drasztikusabb lépésre a gazdaságoknak csak kis hányada kényszerült,** a termelési eszközeiből, földjéből összességében 5,5%-uk, a személyes tulajdonukból 2,5%-uk adott el valamit, hogy folytathassa tevékenységét.

Az árak kiszámíthatatlansága, a veszteségek lehetősége sok gazdálkodót késztet arra, hogy valamilyen módon megpróbálja csökkenteni kockázatait. Ennek módja lehet a több lábon állás, a tevékenység diverzifikációja<sup>12</sup>. **Az áringadozásokból eredő kockázatok a Budapesti Árutőzsdén szereplő termékek esetében** (például búza, kukorica) **viszonylag könnyen eliminálhatók,** a határidős tőzsdei kereskedelem ugyanis fedezeti (hedge) ügyletekre ad lehetőséget. A tőzsdén kereskedők közös értékítéletét képviselve a határidős piac komoly árelőrejelző potenciállal bír, ami szintén segíthetné a termelőt az eligazodásban. Magyarországon azonban **a termelők a legritkább esetben használják ki az ebből adódó lehetőségeket.** Mivel az egyensúlytalansági helyzetek súlyos veszteségeket okozhatnak a piaci szereplőknek, szükség van állami beavatkozásra, amihez azonban elengedhetetlen a pontos előrejelzés, az egyes beavatkozások jövőbeni hatásainak minél pontosabb ismerete.

A gazdaságok majdnem fele figyelembe vette ezeket a szempontokat a termelési struktúrájának kialakításakor. Egyharmaduk igyekezett több figyelmet, időt és pénzt fordítani a releváns információk megszerzésére. Bár – mint láttuk – csekély tartalékokkal rendelkeznek, de **csak 17%-uk tudott (illetve akart) további tartalékokat képezni a nehéz helyzetek áthidalására** (a kicsik 20%-a, a közepesek 12%-a, a nagyok kb. 10%-a). Ez az arány meglehetősen alacsony. A mezőgazdasági tevékenységgel járó kockázatok, a bevételek és a kiadások időbeni szétválása megkívánná minden termelőtől azt, hogy elegendő tartalékokkal rendelkezzen. (20. ábra)

<sup>12</sup> Ha különböző növényfajokat (fajtákat), például más érési periódusú, más csapadékigényű, illetve növényi és állati termékeket egyaránt termel, vagy a mezőgazdaságon kívüli egyéb tevékenységet végez (falusi turizmus, feldolgozott termékek előállítás, vagy akár pénzügyi befektetés).

## A termelők reagálása az árak ingadozása esetén\*



\*Több válasz is megjelölhető volt.

A termékdiverzifikáció módszerét a termelők negyede alkalmazta. A gazdaságok 18%-a nagyobb költségráfordítással csökkentette az időjárás kockázatait<sup>13</sup>. A kis méretűek 13%-a, a közepesek 23, a nagyoknak pedig a 34%-a alkalmazta ezt az eljárást a gyakorlatban, amire főleg a technikai háttérben rejlő különbségek adnak magyarázatot. A gazdaságok jelentős része a jelenlegi kedvezőtlen szabályozási körülmények miatt kénytelen lemondani az öntözésről. A mélyinterjúk azt jelezték, hogy sokkal többen szeretnének öntözni, de a bonyolult eljárás és a magas költségek (elsősorban nem a technikai beruházás, hanem a fizetendő díjak) miatt ettől kénytelenek elállni. A közelmúlt aszályai és a klímaváltozásról szóló hírek is sürgetik ennek a kérdésnek a rendezését.

<sup>13</sup> Egyes munkaműveletek elvégzése, műtrágyázás, megfelelő fajtakiválasztás, öntözés, fűtés, világítás stb.



**Biztosítást, fedezeti ügyleteket, határidős tőzsdei ügyleteket az összes gazdaság nem egészen 4%-a kötött.** Az ebben való fejlődési lehetőségeket jól mutatja, hogy a méretre kicsi gazdaságok közül egy sem, a közepesek 5%-a, a nagyok 21%-a alkalmazta a fentiek valamelyikét. **Interjúalanyaink nagy része szívesen kötne biztosítást, de vállalhatatlanul drágának tartják.** A sokszerű káresemények komolyan veszélyeztethetik a gazdaságok egzisztenciáját, ezért fontos lenne megoldást találni erre a problémára. Ehhez **fontos lépés lehet a „katasztrófaalap” tervezett létrehozása.**

A kérdésekre kapott válaszok alapján megállapíthatjuk, hogy a gazdaságok változatosan reagálnak a gazdasági környezetben bekövetkező változásokra. Az utóbbi években a piaci tendenciák a korábbiaknál hevesebben változtak, és az EU-csatlakozás kapcsán az intézményi, szabályozási háttér alakulása is jelentős alkalmazkodási kényszert generált. A megannyi csődről, veszteségről, kétségbeesésről hallva a kutatókban kettős vélemény alakul ki. Egyrészt pozitívan ítéltető meg a folyamat, hiszen – ha ez bizonyos korlátok közt érvényesül – végső soron egy versenyképesebb gazdasági struktúra kialakulását segíti elő, hiszen **alacsony árak esetén kiszelektálódnak a magas költséggel, és megfelelő anyagi háttérrel nem rendelkező termelők**, így csak egy szűkebb kör marad a termelésben, aki rátermettebb, képzetesebb, tapasztaltabb, és jobb háttérrel rendelkezik. Másrészt – és jelenleg ezt tartjuk hangsúlyosabbnak – **a tömeges kríziseknek komoly társadalompolitikai következményei is vannak.** Ez abból is adódik, hogy **a magyar mezőgazdasági termelők alkalmazkodó képessége jelenleg nem megfelelő.** **A kormányzat feladata és felelőssége, hogy ne csak az éppen aktuális célok (pl. raktárépítés, korábban gépesítés) megvalósítását támogassa, hanem célzott intézkedésekkel, a nem feltétlenül szükséges előírások korlátozásával javítsa a termelők reagáló-képességét, engedjen nagyobb mozgásteret az amúgy is nagyfokú tehetetlenséget mutató mezőgazdálkodás számára.** Ez a szemléletváltás elengedhetetlen ahhoz, hogy a jövőben, a kutatási eredményekben kisebbségbe szoruljanak az olyan termelői megnyilvánulások, mint az alábbiak: „Kritikus helyzetben is kitarunk, mert mást nem tudunk tenni. Nincs választási lehetőség, ha jó az ár, ha rossz az ár, akkor is termelünk.”



## 5. A termelők szerint kedvezőbb az új támogatási rendszer

Támogatásnak nevezünk minden olyan előnyt, amelyben állami szervek részesítenek valamely vállalkozást – általában – ellenszolgáltatás nélkül. A támogatás formája lehet a gazdálkodóknak nyújtott célzott, illetve valamihez kötött pénzügyi forrás vagy bizonyos terhek fizetése alóli mentesítés. (Harza, 2000) Magyarországon ugyanúgy, mint a világ legtöbb országában a támogatások fontos szerepet játszanak az élelmiszergazdaság működtetésében és fejlesztésében.

Különösen aktuális ez a kérdéskör napjainkban, mikor a támogatási rendszerünk az EU-csatlakozás hatására megváltozott, és elsősorban Brüsszelben dől el, hogy milyen pénzekhez juthatnak a gazdálkodók. Ugyanakkor az Unió támogatási rendszere is átalakulóban van. Elsősorban a WTO tárgyalások következményeként a piacbefolyásoló támogatásokat le kellett építeni, ezért a támogatási struktúra alapvető átrendeződése várható. „A további liberalizáció, azaz a mezőgazdasági termeléssel és külkereskedelemmel összefüggő támogatások leépítése elkerülhetetlennek látszik.” (Szabó, 2003)

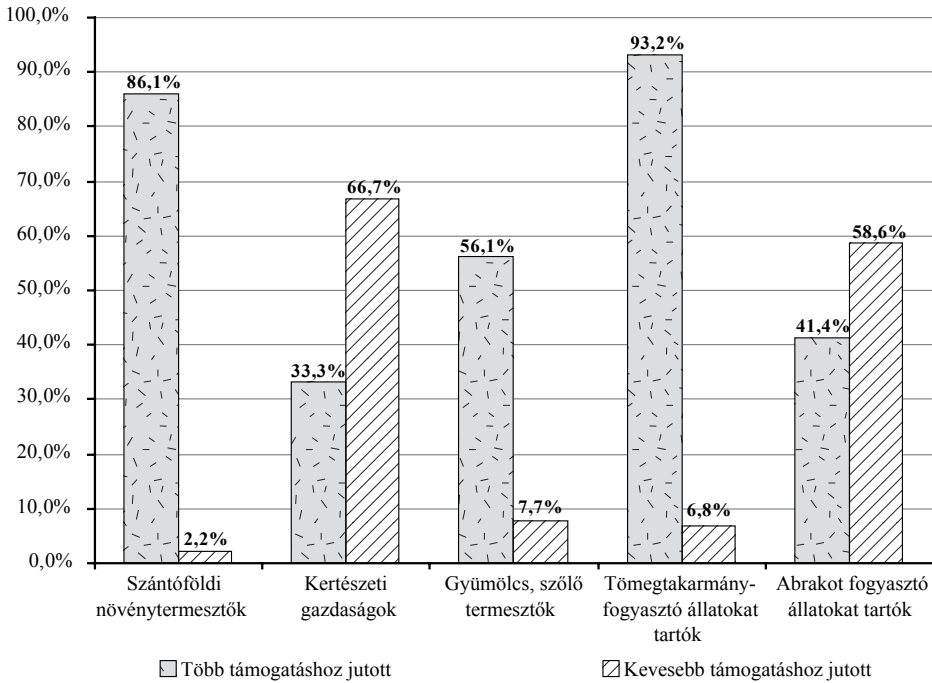
A támogatás aktuális kérdéseinek reagálás-vizsgálatát a következő témák köré célszerű csoportosítani: a közvetlen kifizetések megítélése, ezen belül a kifizetések összege, időpontja és a támogatásra jogosult területek meghatározása, intézményi rendszer, illetve a pályázattal elérhető támogatások, ezen belül az adminisztráció és a pályázatírás kérdései, valamint a pályázati követelményeknek való szakmai megfelelés.

### 5.1. A közvetlen kifizetések megítélése

Magyarország az egyszerűsített területalapú támogatási rendszert (SAPS) vezette be az EU-csatlakozás időpontjától. Ezt a döntést meglehetősen késéssel hozta meg a kormányzat, ami a gazdák felkészülését jelentősen hátráltatta, és a választást sem elsősorban szakmai szempontok motiválták, hanem az a körülmény, hogy Magyarország nem tudta volna határidőre kiépíteni a standard rendszer működtetéséhez szükséges intézményrendszert. Azt természetesnek ítéljük, hogy a mélyinterjúk során a legtöbben azt sérelmezték, hogy a magyar gazdálkodók az EU-15-ök fajlagos közvetlen kifizetéseinek csupán 25%-át kapták EU forrásból az induló évben. Ugyanakkor *a termelők meghatározó hányada (75%-a) kedvezőbbnek tartja az új támogatási rendszert a csatlakozás előttinél*, ami döntően a közvetlen kifizetésekkel magyarázható.

Az is egyértelműnek tűnik, hogy a pozitív megítélés mögött elsősorban az húzódik meg, hogy *a gazdálkodók összességében több támogatáshoz jutnak hozzá, mint a megelőző években*. (Ezt válaszolta a gazdák 77%-a.) Az egyes gazdálkodási típusok közül a kertészeti gazdaságok és az abraktakarmány fogyasztók voltak más véleményen. Az előbbieket 67%-a, az utóbbiak 59%-a válaszolta azt, hogy kevesebb támogatáshoz jut most hozzá, mint a csatlakozás előtt. A támogatás nagyságát tekintve *kimondottan kedvezőnek ítélték meg a helyzetüket a korábbiakhoz képest a szántóföldi növénytermesztők, és a tömegtakarmányt fogyasztó állatokat tartók*. Mindezek alapján megállapítható, hogy a gazdálkodók a valóságnak megfelelően, reálisan ítélik meg az őket ért támogatási hatásokat, és a kirajzolódó kép összességében megegyezik azzal, mint amit korábban a szakirodalom a közvetlen támogatások felosztási rendjének mezőgazdasági vállalkozásokra kifejtett hatásaként megjelenített. (Keszthelyi-Kovács, 2004) (21. ábra)

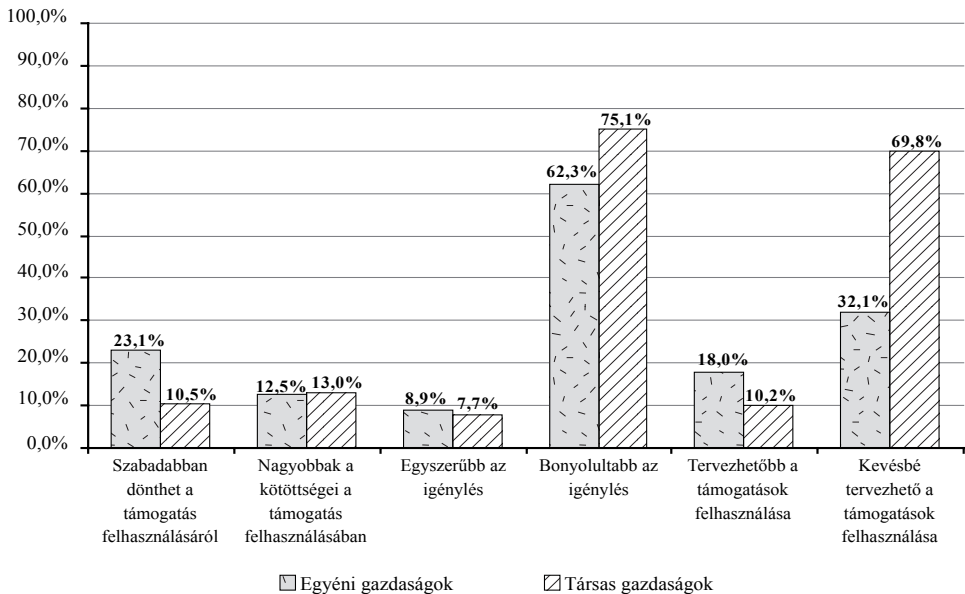
**A támogatás nagysága az EU-csatlakozás előttihez képest  
főbb tevékenység típusonként\***



\*Több válasz is megjelölhető volt.

A támogatások összecszerúsége alapján kialakult *pozitív képet* ugyanakkor *árnyalja, hogy a gazdáknak az EU-csatlakozás óta sok gondjuk volt a támogatási rendszer működésének mechanizmusával kapcsolatban. Legfőbb kifogásuk, hogy bonyolultan igényelhetők és időben kevésbé tervezhetőek a támogatások. Ugyanakkor pozitívként ítélik meg, hogy kevésbé kötött a támogatások felhasználása, nagyobb a döntési szabadságuk.* Gazdálkodási formák szerint vizsgálva a válasz-gyakoriságokat, meglepőnek tűnik, hogy *az egyéni gazdaságok összességében és tendenciájában pozitívabb válaszokat adtak a támogatási rendszer működéséről, mint a társas gazdaságok.* Ez a támogatások tervezhetőségét illetően magyarázható azzal, hogy a 2004. évi SAPS kifizetések a társas gazdaságok esetében jobban elhúzódtak, mint az egyéniéknél. A többi válasz ugyanakkor arra utal, hogy az egyéni gazdaságok semmivel sem értették meg kevésbé az új támogatási rendszer működésének lényegét, mint a társas gazdaságok. (22. ábra)

**Vélemények az új támogatási rendszer működéséről\***



\*Több válasz is megjelölhető volt.

Az EU-csatlakozás utáni első év agrárfinanszírozásának legnagyobb gondja a földalapú támogatások kifizetésének eltolódásával kapcsolatban keletkezett. Míg korábban általában júniustól kaphattak támogatást a gazdák, az uniós szabályok szerint a brüsszeli kifizetések évente egy alkalommal december 1. és a következő év április 30-a között történnek.<sup>14</sup> A SAPS rendelet alapján lehetőség van december 1-jét megelőző kifizetésre is, ekkor azonban csak időarányosan leszámított (faktorált) támogatásmérték fizethető ki. (Popp-Potori-Udovecz, 2004)

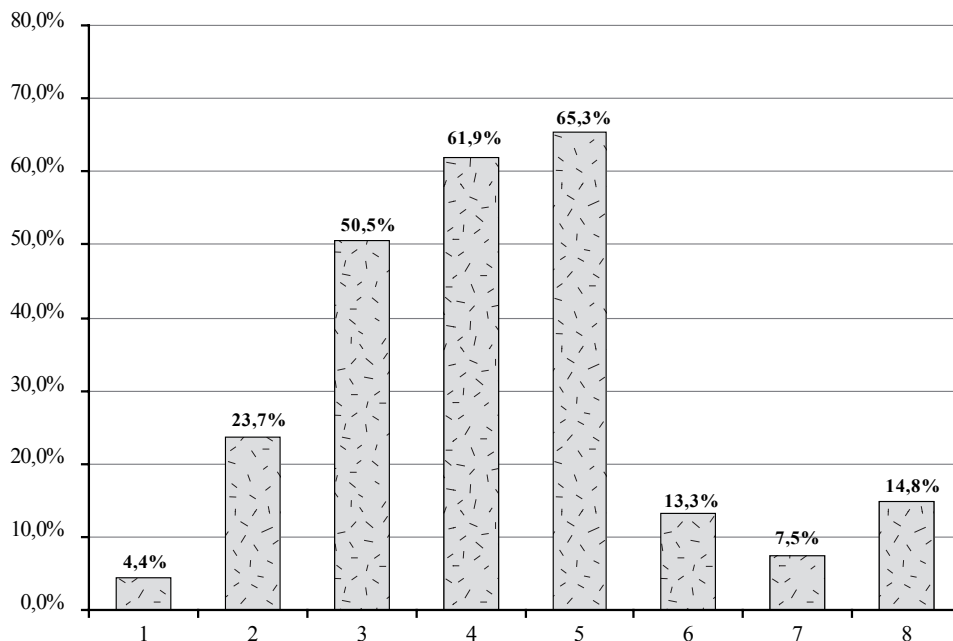
Hazánkban a 2004. évi kifizetések úgy történtek, hogy az előlegként<sup>15</sup> kifizetett 8 000 Ft-ot az összes mezőgazdasági területre fizették ki. Ezért a GOFR növényeket termesztők végül a nemzeti kiegészítéssel együtt az eredetileg közölt 36 000 Ft/ha helyett 33 310 Ft/ha-t, a nemzeti kiegészítésre nem jogosult területekre 16 310 Ft/ha-t kaptak, és azt is jóval később, mint a beígért időpont.

**A gazdák többsége az eredetileg közölt összeget várta.** Ezért többen (a kérdést kitöltők 51%-a) úgy érezték, hogy „jóval kevesebb támogatást kaptak, mint amit beígérték.” Ez annak ellenére okozott ellenérzést a kormányzattal, közvetlenebbül a működését éppen hogy megkezdő intézményrendszerrel szemben, hogy – mint láhattuk – a termelők kedvezően fogadták az új támogatási rendszert. Komoly tanulság a politika számára, hogy **csak megfontolt ígéretek lehet közölni a gazdálkodókkal, mert a várható nehézségeket képesek elfogadni, de a be nem tartott ígéretek számon kéri.** (23. ábra)

<sup>14</sup> Az EU EMOGA Garancia részlegéből finanszírozott 2004. évi egységes területalapú támogatás folyósítását 2004. október 16-tól tette lehetővé az EU Magyarország számára, amelyet a 86/2004. (V.15.) FVM rendelet szabályozott.

<sup>15</sup> Előleg a 41/2002. (IV. 7.) FVM rendelet alapján.

## Vélemények a földalapú támogatás működéséről\*



1. Semmi gondja nem volt, időben megkapta a pénzt
2. Bár voltak gondjai, végül nem járt rosszul
3. Nem kapott annyi pénzt, amennyit ígértek
4. Nem kapta meg időben a pénzt
5. A támogatás jó, de az intézményrendszer hibájából adódtak gondok
6. A rendszer jó, de a termelők hibájából (felkészületlenségéből) adódtak gondok
7. Nem tartja jónak a földalapú támogatási rendszert
8. Nem látja át a földalapú támogatási rendszert

\*Több válasz is megjelölhető volt.

Azt is nehezen tudták elfogadni a gazdálkodók, hogy az ígért időpontokhoz képest jóval később kapták meg a támogatásokat. (A választ adók 62%-a nem kapta meg időben a területalapú támogatást.) ***A területalapú támogatás szakaszos és késői időpontban történő kifizetése átláthatatlanná tette a rendszert.*** Sok esetben még a támogatások végső elszámolásakor sem vált világossá a gazdálkodó számára, hogy miért akkora területre kapta a támogatást és miért kapott akkora összeget. Volt néhány olyan gazdálkodó, aki megjegyezte: „Négy részben kaptam meg a pénzt, de soha sem tudtam melyik területem után”. Mindezek ellenére a gazdálkodóknak nem egészen 15%-a ítélte úgy, hogy nem látja át a földalapú támogatási rendszert.

A késői kifizetésekkel kapcsolatban merül fel a támogatások tervezhetőségének kérdése. ***A termelők számára fontos az is, hogy kalkulálható legyen a támogatások bankszámlára érkezése.*** Az év végi – bizonytalan – folyósításnak például az a gondja, hogy a „bevételt a termelő nem tudja költségzárallal ellentételezni, ami az adózás szempontjából kellemetlen”. A földalapú támogatások egyösszegű, tervezhető érkeztetése ezért kulcskérdése a támogatási rendszer hatékony működésének, a kormányzatnak nagy súlyt kell helyeznie ennek szavatolására.

A kifizetésekkel kapcsolatos **anomáliákat legtöbben az intézményrendszer működésének hibájaként értékelték** (több mint 65%). A termelők hibáit csupán 13% jelölte meg okként. Véleményünk szerint mindkét ok mérsékelhető volna, ha **erősíteni lehetne a helyi ügyintézés**, nagyobb jogosítványokat kapnának az irányító szervezetek (pl. MVH) területi „csápjai”. A gazdálkodók ma úgy ítélik: „Korábban rugalmasabb volt az ügyintézés, mert helyben lehetett elintézni mindent, a hivatalnokok ismerték a helyi gazdákat, minden gyorsabban ment.” A termelők hibái pedig: „A falugazdással történő egyeztetéssel sok esetben kiszűrhetők lettek volna.”

A mélyinterjúk is jelezték, hogy a gazdálkodóknak a földalapú támogatások igénylése során nagyon sok gondjuk volt a támogatásra jogosult területek meghatározásával. Az igénylés alapegységeként a mezőgazdasági parcellát határozta meg az EU, és jogszabályban kötelezi a tagállamokat egy mezőgazdasági parcellaazonosító rendszer felállítására és működtetésére. (Kovács, 2004) A támogatás igényléséhez szükséges egyedi blokkterképek biztosítása céljából a MVH ügyfélblokk nyilvántartást vezet. **Komoly probléma volt azonban, hogy a fizikai blokkok kijelölésének háttéréül szolgáló 2000-ben készült légi felvételek sem a 2004. évi tényleges határokat, sem a támogatható területek nagyságát nem tükrözték teljes mértékben.** Várható, hogy 2006. évtől javulás lesz ezen a területen, mivel az új légi felvételek 2005-ben elkészültek.

Abban is bizakodni lehet, hogy a térképalapú terület-meghatározással is fokozatosan megbarátkoznak a termelők. A régi helyrajzi számos rendszert már megszokták a gazdák, és az új rendszer első évében többen nehezen igazodtak ki a térképeken, mert az egy helyrajzi számon szereplő terület akár több blokkot is érintett. Sok időbe telt a gazdákkal történő egyeztetés.

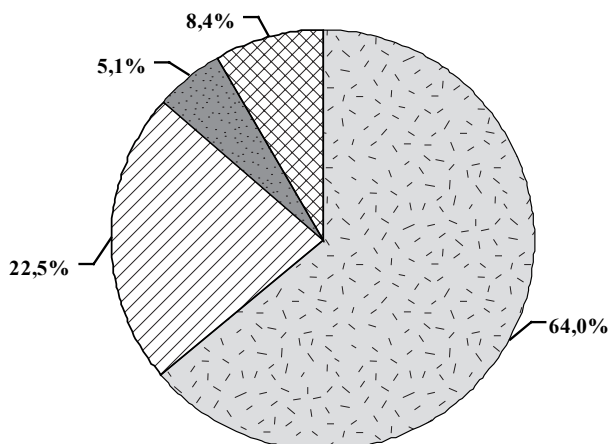
Több gazda jelezte, hogy az ellenőrzésekhez szükséges helyszíni méréseknél nem lehetett ott, mert az ellenőrzést végzők nem szóltak, hogy mikor jönnek. Ezért nem tudta, mit mértek és hogyan. **Nagyobb hangsúlyt kell tehát helyezni az ellenőrzések szervezésére, a hivatal és a gazdálkodó együttműködésére.**

A kutatás során arra a kérdésre is megkíséreltünk választ kapni, miként érinti a termelőket, és mennyire befolyásolja beruházási döntéseiket, hogy **az új támogatási rendszerrel több földalapú támogatáshoz jutnak, viszont kevesebb a beruházási támogatás.** Következésképpen szabadabb a döntésük, mire használják a támogatási forrásokat. (24. ábra)

A gazdaságok 64%-a azt jelezte, **alapvetően nem befolyásolja beruházási döntéseit, hogy nem címzett a támogatás.** Mindez egyrészt abból adódik, hogy akinek szüksége van új gépekre, fejlesztésre, az fordít beruházásra a földalapú támogatás miatt megnövekedett jövedelemből is. Másrészt az is oka lehet, hogy a gazdák jó részénél kevés a tőkeerő, vagy a korábbi évek beruházási támogatásait kihasználva már elégséges mértékben fejlesztett.

A gazdák 23%-a csökkenti beruházásait a beruházási támogatások változása miatt. Ők azzal indokolták válaszukat, hogy a területalapú támogatások részben a termelési veszteségek ellensúlyozását szolgálják, részben inkább a hiteleiket törlesztik belőlük. Nyilvánvaló, hogy a kevés kockázatot vállalók inkább tartalékolni fognak, de gyakoriak voltak olyan vélemények is, miszerint **„nem lesz olyan sok meggondolatlan beruházás, mint az előző években”.** A válaszok azt jelzik, hogy **az új konstrukcióban – a gépi beruházásokkal ellentétben – az állattóléti, telepi, környezetvédelmi, magtár, szárítóüzemi beruházások kerülnek előtérbe.**

### A területalapú támogatások növekedésének és a beruházási támogatások csökkenésének hatása a beruházási döntésekre



- Alapvetően nem befolyásolta beruházásait
- Csökkentette a beruházásait
- Míg korábban a támogatási előírások alapján vásárolt gépet, most valós igényei alapján dönthet
- A szabadon felhasználható támogatásokból most többet költ beruházásra, mint a korábbi kötöttebb formájú támogatás esetén

Az őszinte beszéd fontosságára ezzel a kérdéssel kapcsolatban is fel kell hívni a figyelmet. Több kérdőívből is kiderült, hogy van aki még várja a régi beruházási támogatások visszaállítását, vagy az AVOP pénzekre az átcsoportosítást. **Tudatosítani kellene, hogy 2007-ig beruházásra nem lesz újabb támogatási forrás, tehát a gazdáknak önerőből, illetve a területalapú támogatásból kell finanszírozniuk minden szükséges fejlesztést!** Új beruházási támogatási lehetőségek csak az EU új költségvetési periódusában, 2007-től nyílnak. Fontosnak ítéljük ezért, hogy **a következő időszakra érvényes pályázatok meghirdetése minél korábban történjen meg, és a gyors elbírálás is tegye lehetővé, hogy 2007 elején indítani lehessen a támogatott beruházásokat.**

A támogatási rendszer jövőjéről a gazdálkodók – mind az egyéniék, mind a társasok – szinte alig rendelkeznek ismeretekkel. Több interjúrésztlet is arra utal, a termelőknek fogalmuk sincs arról, mi is az úgynevezett egységes gazdaságtámogatás (Single Payment Scheme: SPS). A standard rendszert alkalmazó EU-tagállamok 2005-2007 között már ezt a megreformált, különböző környezetvédelmi, állatjóléti, és élelmiszerbiztonsági előírások teljesítéséhez kötött rendszert vezethetik be. (Kovács, 2004) Az új tagállamok 2005-ben szintén áttérhetnek a SPS rendszerre, de 3 évig (indokolt esetben még 1+1 évig) a 2004-ben alkalmazott SAPS rendszerben maradhatnak.



Véleményünk szerint a kormánynak minél előbb döntést kell hoznia az SPS rendszer bevezetésének idejéről, és mihamarabb tudatosítani kell a termelőkben, hogy a termeléstől függetlenül, jelenleg még különböző jogcímenek felvehető közvetlen támogatásokat összevonva lehet majd igényelni. A helyes mezőgazdasági gyakorlat érdekében 18 állatjóléti, higiéniai és környezetvédelmi előírást kell figyelembe venni. Ezek alkalmazása és ellenőrzése bonyolultabb feladat a korábbinál, szankcionálása pedig szigorú.

## 5.2. Pályázattal elérhető támogatások

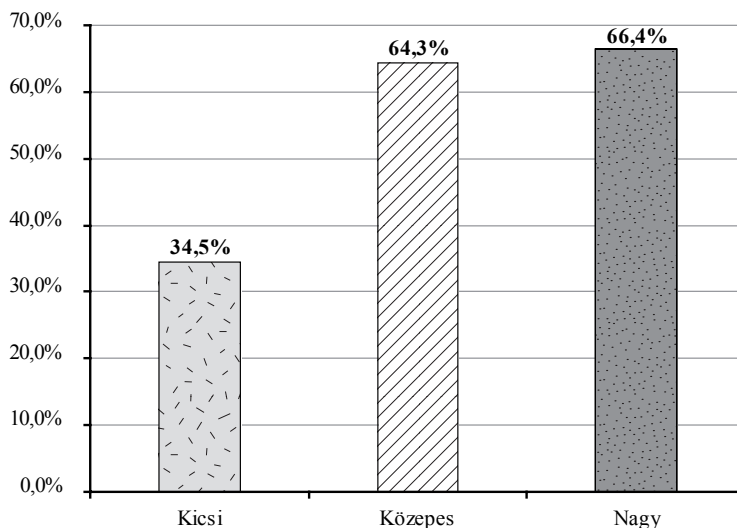
Az uniós költségvetésből társfinanszírozással valósíthatók meg az AVOP, NVT és SAPARD támogatásai. Ezeket a fejlesztési (modernizációs) forrásokat az Európai Unió elsősorban azokra a gazdaságokra koncentrálja, amelyek hosszabb távon is működőképes árutermelő gazdaságok lehetnek.

A kérdőívvel felkeresett gazdaságok közel fele élt a pályázat lehetőségével a 2002 óta eltelt időszakban. Az egyéni gazdaságok 43%-a, a társas gazdaságok 85%-a adott be támogatási pályázatot.

Az egyéni gazdaságok esetében szoros kapcsolat mutatkozik az üzemméret és a pályázatos támogatási igények között. A kisméretű egyéni gazdaságok 35, a közepesek 64, a nagyméretűek 66%-a nyújtott be valamely pályázatos program keretében támogatási pályázatot. (25. ábra)

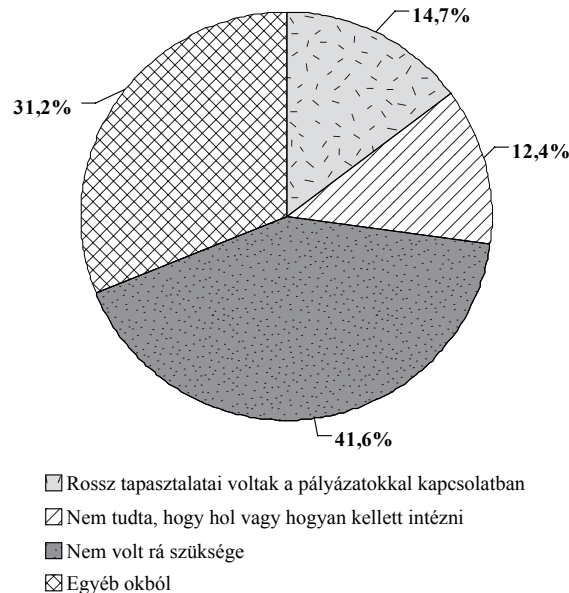
*A társas gazdaságok előnye a pályázatos támogatásokkal kapcsolatban egyértelműnek tűnik.* Az egyéni gazdaságok egy része – később felsorolásra kerülő okok miatt – elesik a termelés korszerűsítését és szerkezeti átalakítást szolgáló lehetőségektől. A társas vállalkozások már a méretük miatt is *nagyobb arányban felelnek meg az életképességi kritériumnak.* A fejlesztési támogatások elnyeréséhez az életképességen felül más, elsősorban a képzettségre, szakmai alkalmasságra vonatkozó kritériumoknak is eleget kell tenni. A képzettségi feltételek is erősen korlátozzák a támogatható egyéni gazdaságok körét. Ezenkívül a nagyoknak jobb a kapcsolatuk a bankokkal, míg a kicsik esetleg későn tudják meg a támogatási lehetőségeket, később tudnak beadni egy pályázatot, addig a nagyok „mindig képből vannak”. Különösen a kisebb állattartók panaszkodtak arról, hogy korábban alanyi jogon lehetett támogatáshoz jutni, most pályázni kell, ami bonyolultabb, és a lehetőség is kevesebb.

### Támogatási pályázatot benyújtó egyéni gazdaságok méret szerinti megoszlása



Mindezek a termelők informálásának szükségességére hívják fel a figyelmet. ***A támogatásokról való informálódás tekintetében biztosítani kell a gazdálkodók közti versenysemlegességet, a támogatási rendszer transzparenciáját.*** Hiába tesz meg az agrárirányítás látszólag mindent a tájékoztatás érdekében, hiába jelenteti meg a pályázati felhívásokat elérhető folyóiratokban és napilapokban, ha a „tűzhöz közel lévők”, a bennfentes információkkal rendelkezők, már a kiírás pillanatában kész pályázatokkal kötik le a szűkös kereteket. Aki pedig gyors akar lenni, de – helyzetéből adódóan – későn tájékozik, összezsapja a pályázatot, aminek következménye a formai és tartalmi hiba, következésképpen az elutasítás.

Kutatásunk során azt is vizsgáltuk, hogy azok a gazdálkodók, akik nem adtak be pályázatot, milyen okból tették ezt. A választ adók 42%-a úgy ítélte, hogy nem volt szüksége rá, de 12% azoknak a gazdaságoknak az aránya, akik információhiány miatt nem tudják, hogy hol, vagy hogyan kell intézni a támogatási pályázatokat, vagy esetleg nem is tudják milyen lehetőségeik vannak. (26. ábra) Ezek a gazdaságok hiányolják a támogatásokra vonatkozó információs kiadványt. Úgy gondoljuk, hogy ez az arány mérsékelhető lenne, ha a fentebb javasolt és a támogatások átláthatóságát megteremtő információs rendszerrel – akár a falugazdászokon keresztül – ez a réteg is tájékozottá válna.

**Okok, ami miatt nem adtak be pályázatot gazdaságok**


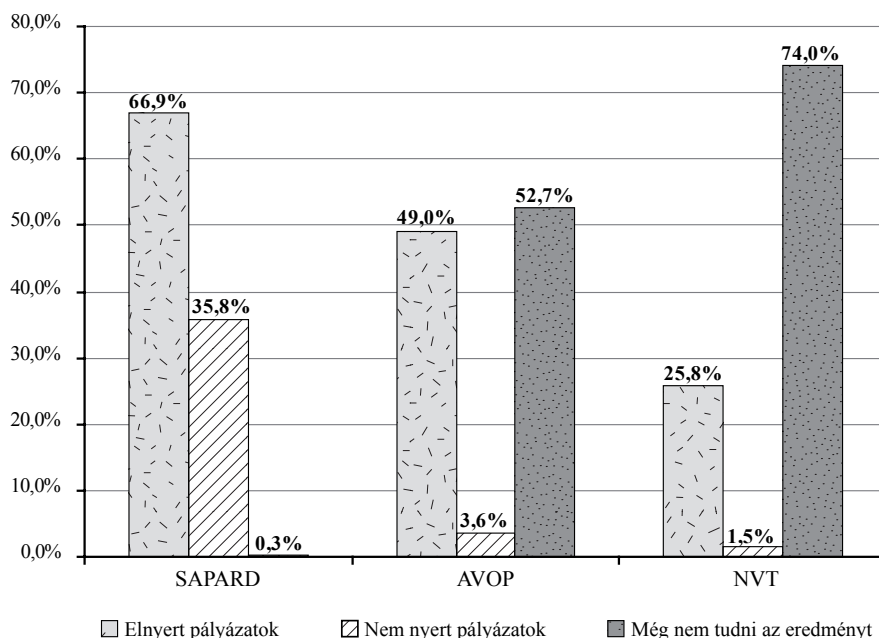
Az egyéb okok között a legjelentősebb a saját erő hiánya volt. Többen jelezték ugyanakkor, hogy nem szeretnék bővíteni a gazdaságot, mert már korábban megtették, vagy mert nem tartják érdemesnek a mezőgazdaságba fektetni a pénzt. Voltak olyanok is akiknek a pályázatokkal voltak gondjaik, másoknak a bankkal akadtak problémái.

Nagyon sok gondot jelent a mezőgazdasági vállalkozásoknak a támogatási pályázatok elkészítésénél a környezetvédelmi előírások teljesítése, az ezekhez kapcsolódó igazolások beszerzése. A mélyinterjúk során több teljesen ésszerűtlen, felesleges, sok esetben nevetséges szakhatósági környezetvédelmi előírással kerültünk szembe. (pl. juhok zajsintje a hodályban, vagy hizómarhák zajsintje a legelőn, és a példák sorolhatók). Véleményünk szerint **célszerű felülvizsgálni** ezeket a **gyakorlattól távol álló előírásokat, mert sok esetben nem csupán a költségeket növelik feleslegesen, de teljesíthetetlen feltételeket írnak elő, és egyes fejlesztések emiatt szorúlnak ki a pályázati lehetőségből. A legsúlyosabban az állattartókat érintik a túl szigorú környezetvédelmi előírások.**

**A túlzottan szigorú, ésszerűtlen, esetleg teljesíthetetlen pályázati feltételek azonban nem csupán a környezetvédelem területén tapasztalhatók.** Példaként említhető, hogy még az Unióból származó gépekre is megfelelési nyilatkozatot kell kérni, ami csak fölösleges adminisztráció, hiszen „ha megfelel az Uniónak, akkor nekünk miért nem?”. **A magyar hatóságok** inkább keményítették, mint enyhítették az előírásokat, és ezzel **túlreagáltak az EU elvárásait, nehezítve a magyar gazdák versenysélyeit.**

A SAPARD, az AVOP és az NVT programok keretében benyújtott pályázatok helyzetéről a 27. ábra nyújt tájékoztatást. A programok indulásával és zárásával összefüggésben nő az eredményről még tájékozatlan gazdálkodók aránya, és csökken az elnyert vagy elutasított pályázatoké.

**Az egyes pályázatos támogatások sikeressége  
a pályázatot benyújtók százalékában\***



\*Több válasz is megjelölhető volt.

A **SAPARD**-program célja a csatlakozásra való felkészülés volt. 2004 első negyedévében jelentősen megnőtt az érdeklődés a SAPARD támogatások iránt, mert a **programot lebonyolító intézmény** (Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Hivatal) **munkája felgyorsult**. A vizsgált körben SAPARD pályázatot benyújtók 67%-a el is nyerte a támogatást. Azok a gazdaságok, amelyeknek a pályázatát elutasították, 85%-ban kerethiány-, kisebb részben a pályázat hiányossága, jogosulatlanság, visszavonás és egyéb okok miatt maradt ki a támogatásból.

Az AVOP céljai a versenyképesebb gazdálkodáshoz, a jobb minőségű környezethez, kiegyensúlyozottabb regionális fejlődéshez kapcsolódnak. Azoknak a gazdaságoknak egy része, melyek pályázata a SAPARD-nál kerethiány miatt került elutasításra, módosítva beadta AVOP-ra is a pályázatát.

**Az AVOP-pal kapcsolatban komoly gazdasági és termelőeszköz-piaci feszültséget okoz a folyamatos beruházási pályázati lehetőségek bizonytalan időre történő felfüggesztése.** Véleményünk szerint **célszerűbb lenne konkrét időintervallumon belül pályáztatni**, vagyis megadni, meddig fogadják be a pályázatokat, valamint milyen feltételek mellett van lehetőség újabb pályázásra. Ezzel ugyan visszaszorulnak a folyamatos pályázási lehetőségek, viszont azonos feltételek mellett bírálhatnák el a jogos igényeket. Ezzel a pályázatot később benyújtók sem csúsznának ki a keretből, és termelőeszköz-piaci feszültségek sem keletkeznének.

A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv (NVT) támogatott pályázható jogcímei az agrár környezetgazdálkodási támogatás, EU környezetvédelmi, állatjóléti, higiéniai követelményeinek megfelelés, kedvezőtlen adottságú területeken vidékfejlesztés, mezőgazdasági területek erdősítése, félig önálló gazdaságok támogatása, termelői csoportok felállítása, technikai segítségnyújtás voltak. Az NVT pályázatok elbírálásával – is – sok probléma, időbeni csúszás volt. Az elhúzódó döntések és kifizetések alapvető oka – az interjúk ezt csupán közvetve támasztják alá, – hogy **az NVT működésével kapcsolatos jogszabályok bonyolultak és végrehajthatatlanok. Javasoljuk ezért a teljes pályázatos támogatási rendszer jogszabályi deregulációját, egyszerűsítését.**

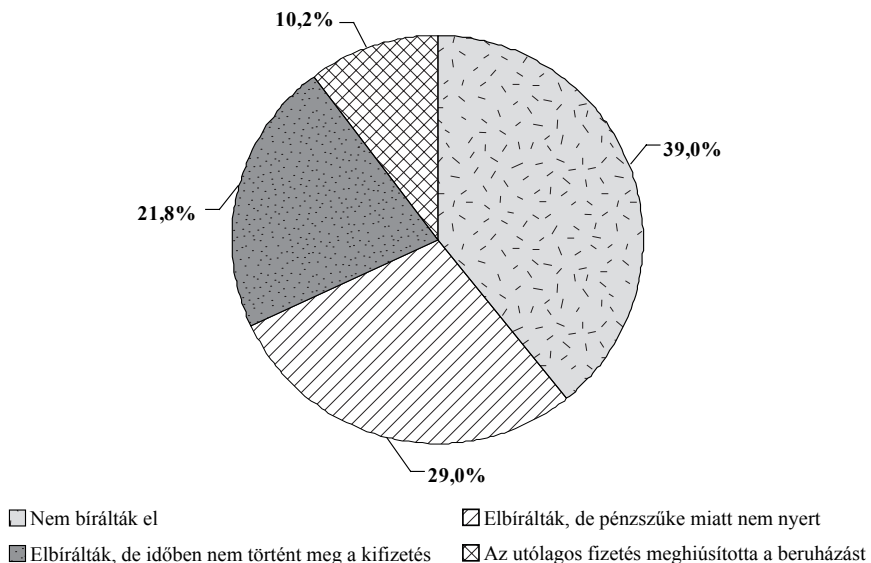
A kutatás alapján összességében az a kép rajzolódott ki, hogy a sikertelen benyújtott pályázatok 39%-át nem bírálták el, 29%-át pedig elbírálták, de pénzhiány miatt elutasították. **22% azon pályázatok aránya, melyeket elbíráltak, de nem fizettek ki időben, és ezek mintegy felénél az elhúzódó kifizetések miatt meg is hiúsult a beruházás.** (28. ábra)

**A gazdálkodók döntő többségének véleménye szerint a pályázatok igénylése nagyon körülményes,** sok az adminisztrációs kötelezettség, és az ügyintézők sem mindig könnyítik meg a pályázók dolgát. Olyan igazolásokat is be kell szerezni, ami csak közvetve kapcsolódik a pályázathoz. Nehezen értik a termelők, hogy miért szükséges minden támogatáshoz külön-külön bekérni ugyanazokat a papírokat – egy gazdától többször is. **Célszerű lenne ezeken a jogszabályokon a gazdák érdekében módosítani, mert a papírok beszerzése nem kevés időt és pénzt igényel.**

Az is gondot jelent, hogy **nagyon sokan jól keresnek a pályázati rendszerrel.** A pályázattírási díján felül pénzt kérnek a pályázat „menedzselésért”. Ez nem csupán azért probléma, mert megdrágítja a beruházásokat, hanem azért is, mert **melegágya a korrupciónak.**

28. ábra

A pályázatok sikertelenségének okai





## 6. Hitelek, banki kapcsolatok

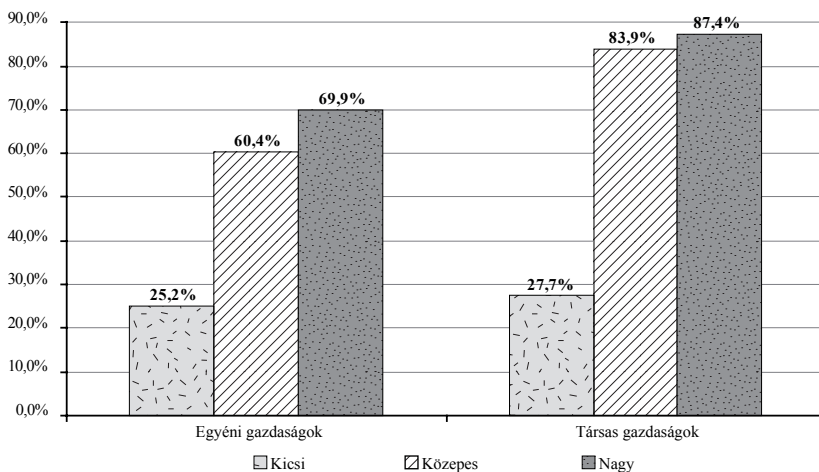
A magyar mezőgazdaság versenyképességének, piacorientált működésének fontos feltétele az ágazat megfelelő tőke- és hitel-ellátottsága. Sajátosságaiból adódóan a nemzetgazdaság más ágazataihoz képest eltérő finanszírozási konstrukciókat igényel. A mezőgazdaságnak kisebb a jövedelmezősége, lassúbb és a természeti tényezők hatásai következtében kockázatosabb a tőke megtérülése. Év közben a kiadások és bevételek legtöbbször nem folyamatosan, hanem időben egymástól elszakadva jelentkeznek. A szűkös források és a hitelekhez való hozzájutás nehézsége miatt a mezőgazdasági üzemek számottevő részénél súlyos gondokat okoz a termelési ciklus finanszírozása is. A sajátosságok „kezelése” érdekében az állam bizonyos preferenciák nyújtásával a fejlett világ szinte minden országában tevékeny szerepet vállal. Tenk Gábor meghatározása szerint ennek két alapvető formája létezik: a vissza nem térítendő tőkejuttatás, valamint a banki hitelekhez nyújtott kamattámogatás és állami garanciavállalás. (Tenk, 1999)

### 6.1. Kik jutnak hitelhez?

Vizsgálatunk is bizonyítja, hogy **a nagyobb üzemmérettel rendelkező gazdaságok hitelfelvételi lehetőségei kedvezőbbek**. A kicsi egyéni gazdaságok 25%-a, a „közepesek” 60%-a, a nagy gazdaságok 70%-a kapott hitelt. Társas vállalkozások esetében is megfigyelhető ez a tendencia, de itt azt is figyelembe kell venni, hogy a gazdaságok nagyobb hányada a közepes és a nagy kategóriába tartozik. (29. ábra) **A bankok a hitelek odaítélésénél nagyjából a gazdálkodás méretét, és nem a gazdálkodás formáját veszik figyelembe**. Tehát az, hogy a hitelek döntő hányada a szövetkezetekre és a gazdasági társaságokra jut, csupán járulékos és látszólagos következmény, mert a társas vállalkozások általában nagyobbak. Személyes interjúink során kapott válaszokból magunk is tapasztaltuk, hogy a bankok egyrészt jobban bíznak a nagyobb méretű üzemekben, másrészt a kisebb nagyságú hitelügyleteket nem kedvelik, mert azzal is ugyanannyi a munka és az adminisztráció.

29. ábra

**A hitelfelvevők aránya különböző gazdálkodási formák és üzemméretek szerint 2002-2004 között**



Kutatásunk során azt is vizsgáltuk, hogy melyek azok az okok, amelyek következtében egy gazdaság hitelt vesz fel, illetve távol marad attól. **A hitelfelvevők 45%-a a bevételek és/vagy támogatások elmaradása miatt**, a likviditási problémák leküzdése érdekében, 35%-a a felajánlott kedvező hitelkonstrukció miatt **élt a hitelfelvétel lehetőségével**. A gazdálkodók 36%-a szeretne volna növelni versenyképességét és jövedelmezőségét a hitel adta bővítési, 31%-a pedig a hitel adta korszerűsítési lehetőség eredményeként. (11. táblázat)

11. táblázat

**A hitelfelvételi gyakorlat okai a gazdaságokban 2002-2004 között\***

Vett fel hitelt, mert...	Gazdaságok számának aránya
bevételek és/vagy támogatások elmaradása miatt likviditási zavarba került.	45,3%
növelte a versenyképességét és jövedelmezőségét a hitel adta bővítési lehetőséggel.	36,4%
növelte a versenyképességét és jövedelmezőségét a hitel adta korszerűsítési lehetőséggel.	31,1%
nagyon kedvező hitelkonstrukciót kapott, amit kár lett volna kihagyni.	35,3%
<b>Nem vett fel hitelt, mert...</b>	
nem akart fejleszteni, bővíteni.	40,5%
a folyó termelés finanszírozását saját forrásból meg tudta oldani.	47,4%
nem talált megfelelő hitelkonstrukciót.	
<i>Túl drága hitel állt csak rendelkezésére.</i>	34,5%
<i>Nem felelt meg a hitelfelvételi követelményeknek.</i>	
Kiesett az adósminősítés során. (pl. kicsi volt az üzemmérete)	16,2%
Nem tudott elegendő fedezetet biztosítani. (Hiányos volt a garancianyújtás képessége)	14,8%
idegenkedett a hiteltől.	19,2%

\*Több válasz is megjelölhető volt.

A szabályozó rendszer egyes kedvezményeket a hitelekhez köt. Találkoztunk olyan esetekkel, amikor **a saját forrással rendelkezők is a kapcsolódó kedvezmények miatt vettek igénybe hitelt**. Ebből azonban nem vonható le az a következtetés, hogy az állam a szabályozókon keresztül az eladósodás<sup>16</sup> felé tereli a gazdálkodókat. (Alvincz, 2001) Sokkal inkább **problémát okoz, hogy a szűkös forrásokat az egyébként is jobb helyzetben lévő gazdaságok használják fel**.

Példaként az interjúk során feltárt – nem egyedi – esetet említjük. A bank azt ajánlotta a gazdaságnak, hogy fedezetként tegyen le ugyanannyi pénzt, mint amennyit fel akart venni. Ezt az összeget helyezte volna ki nekik a bank, kamattámogatásos hitelként. Persze az elhelyezett pénz után, a betéti kamatláb magasabb lett volna, mint a hitelkamatláb. A

<sup>16</sup> Nem eladósodás, ha a felvett hitelnek megvan a készpénzfedezete. A nettó eladósodás jelent problémát, nem a bruttó.



kamattámogatásos hitel ebben a konstrukcióban a mobil tőkével rendelkező termelőknek jövedelmet hoz. Ilyen és ehhez hasonló konstrukcióknak elég széles gyakorlata van, nem csak kamatmarzs, hanem adóelkerülési céllal is. (Az egyén betétet helyez el, a kamatot adómentesen „elteszi”, a vállalkozás vesz fel hitelt, a kamatot költségként elszámolja.)

Azok a gazdaságok, amelyek nem vettek fel hitelt, 47%-ban a folyó termelés finanszírozását saját forrásból meg tudták oldani. Ez azt jelenti, hogy **az összes vizsgált gazdaságnak mindössze 29%-a képes saját forrásból finanszírozni a termelését**. Pedig – egyetértve Borszéki Évával – **azt kellene elérnünk**, hogy az EU tagállamaihoz hasonlóan **a folyó finanszírozásban döntő legyen a saját erő**, a fejlesztésekhez legyen szükséges a hosszú lejáratú hitelkonstrukció és az ahhoz társuló kamattámogatás. (Borszéki, 2004)

A hitelt fel nem vett válaszadók 41%-a nem akart fejleszteni, bővíteni, 35%-nak csak túl drága hitel állt rendelkezésére, 15% nem tudott megfelelő fedezetet biztosítani. **A bankok többszörös fedezet kérése következtében a csekély vagyonú, megfelelő fedezet nélküli, egyébként életképes gazdaságokban termelők nem, vagy csak nagy nehézségek árán** – esetleg a családi vagyon felajánlásával – **juthatnak banki pénzforráshoz**.

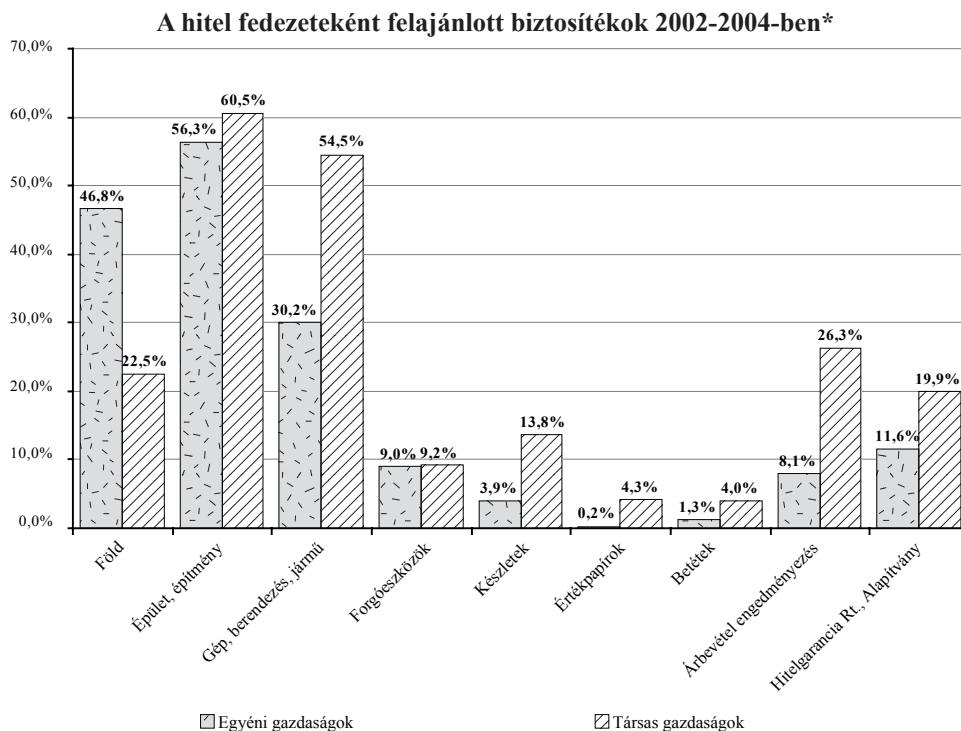
Emellett a kisebb termelőknél a pénzforgalomban is összerosódik a gazdaság és a magánélet forgalma, mégis nagy az idegenkedés attól, hogy a fedezet, vagy a biztosíték is a magánvagyon köréből kerüljön ki. Érdeemes kiemelni azt is, hogy a kisebb termelők valóban nem vezetnek megbízható könyvelést, még pénzforgalmat sem, így a formalizált banki hitelképesség-vizsgálat nem tud mire épülni az adatok hiányában.

Mindezek a gyakorlat oldaláról alátámasztják Alvincz véleményét, aki szerint „... a (kamat)támogatási rendszer csak elvileg szektorsemleges, mivel ... a támogatott hitel döntő hányada a szövetkezetekre és a gazdasági társaságokra jut”. (Alvincz, 2001).

A természeti és egyéb tényezők okozta kockázatokat a hitelintézetek szigorúan mérlegelik. A hitelezési kockázatokból eredő veszteségek mérséklése érdekében a bankok egyrészt magasabb kamatláb mellett nyújtanak hitelt az ügyfeleknek, másrészt jelentős fedezetet kérnek<sup>17</sup>. A gazdaságok hitelfelvétel esetén épületet, építményt, földet<sup>18</sup>, gépet, berendezést, járművet ajánlottak fel biztosítékként. A negyedik helyen a garancia-alapok állnak. (30. ábra)

<sup>17</sup> A bankok nagyon kockázatosnak tartják a mezőgazdasági hitelezést, kemény feltételeket diktálnak az agráragazatban. Legtöbb esetben minimum 100%-os jelzálogot jegyeznek be, de nem ritka a többszörös fedezet sem. Fedezetként sokszor a személyes (lakó)ingatlan részesítik előnyben, azt meg senki sem kockáztatja szívesen.

<sup>18</sup> A föld mint biztosíték az egyéni gazdaságoknál 47%-ban, társas gazdaságoknál 23%-ban szerepel. A társas vállalkozások nem szerezhetnek mezőgazdasági rendeltetésű földet, így a 23% vagy nem mezőgazdasági hasznosítású területet jelenthet, illetve termőföldet, vagy ha igen, azt még 1992 előtt szerezte és az a tulajdonában maradt, vagy kihasználta 1994-ben azt a három hónapot, mikor lehetősége nyílt földvásárlásra.



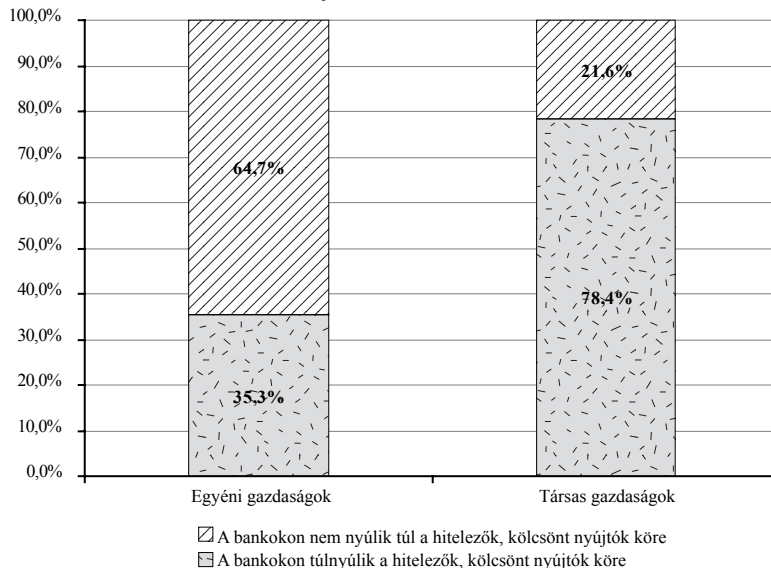
\*Több válasz is megjelölhető volt.

A többszörös fedezet biztosítása mellett – a gazdák szerint – a személyes kapcsolat is fontos a hitelhez jutáskor. ***Ha a gazdának nincs személyes kapcsolata, illetve nem vezeti számláját az adott pénzügyintézetnél, nagy nehézségekbe ütközhet egy-egy hitelfelvételi kérelem benyújtásakor.*** A legtöbb gazdaság az egyes pénzügyintézeteknél meghirdetett pillanatnyi kedvezményeket nem használja ki, e motiváció hatására nem vált bankot, mert úgy van vele, hogy a hosszú-távú megbízható kapcsolatot, a személyes ismeretséget nem adja fel.

## 6.2. A bankokon kívüli „hitelezés” esetei

A kutatás alapján megállapítható, hogy ***a gazdaságok 41%-ának van bankokon túlnyúló hitelezői és kölcsönt nyújtói köre.*** Összehasonlítottuk, hogy mindez hogyan alakul a társas és egyéni gazdaságok esetében. A társas vállalkozások 78%-a egyéni vállalkozások 35%-a rendelkezik valamilyen nem banki hitellel. (31. ábra)

**A bankokon túlnyúló hitelezők, kölcsönt nyújtók aránya 2002-2004-ben**



Első látásra talán meglepőnek tűnhet a vizsgálatnak ez az eredménye, de érthetőbbé válik, ha figyelembe vesszük, hogy a társas gazdaságok élhetnek a tagi kölcsön lehetőségével, és integrátori hitelhez is könnyebben juthatnak. Ugyanakkor az egyéni vállalkozók jóval kitettebbek a bizonytalanabb hitelezési formáknak.<sup>19</sup>

Kutatásunk során arra az eredményre jutottunk, hogy *az egyéni gazdaságok családtól, rokonoktól csak likviditási gondok leküzdésére kérnek kölcsön* tüzoltó jelleggel, kizárólagosan rövid-távra. Persze ez sokszor ingyenes vagy minimális kamatfizetés ellenében történik. Igazából nem szeretik, ellenérzéseik vannak ezzel kapcsolatban. „Addig nyújtózkodj, amíg a takaród ér” – mondják.

**Minél kisebb és szegényebb egy vállalkozás, annál nagyobb szerepet kapnak a rövid lejáratú, integrátortól felvett hitelek.** Ez a konstrukció átmeneti megoldást jelenthet egy gazdaság „életében”, de hosszú távú stratégia alapja semmiképpen nem lehet. Az integrátori hitelek előnye, hogy legtöbb esetben betakarítás után kell fizetni, így évközben, a holtidőszakban nem terheli törlesztő részlet a gazdaságot. A termelő maximálisan/folyamatosan tud kalkulálni, készülni a visszafizetésre. Hátránya, hogy általában magasabb egy integrátori hitel kamata, mint a banki hitelé.

Személyes interjúink során tapasztaltuk, hogy *gépvásárlás esetén gyakran előnyben részesített lehetőség a lízingelés*. Előnye, hogy igénybevételéhez nem kell egyéb fedezet, a biztosíték lízing esetében maga a lízingelendő eszköz vagy műszer. A gépforgalmazó legtöbb esetben garanciát vállal a visszavásárlásra. Az eszköz, műszer vételárának csak a töredékével (10-30%) kell rendelkeznie a termelőnek, és mégis lehetőség van az eszközpark bővítésére,

<sup>19</sup> Balogh és Harza szerint az egyéni gazdaságoknál jelentősek az uzorások által kínált külső források, becslésük szerint ennek összege milliárdokra rúghat. (Balogh-Harza, 1998) Megjegyezzük, hogy a mélyinterjúk során mi egyetlen esetben sem találkoztunk uzorahittel.

újítására, a vállalkozás versenyképességének növelésére. Gyors a hitelbírálati idő (2-3 nap). Hosszú távú megoldást jelent, így az eszközök üzemeltetésével a havi díjak kitermelhetőek. Pénzbevételhez igazodó fizetési konstrukció alakítható ki. Hátránya, hogy magasabb a kamatláb, mint banki hitel esetében.

A bankokon túlnyúló hitelhez jutási lehetőség **a faktorálás**. A mélyinterjúk bizonyítják, hogy ez a módszer **még nem terjedt el Magyarországon, éppen az a kör nem ismeri, illetve idegenkedik tőle, amelyik leginkább hasznát vehetné**. Ez a finanszírozási forma elsősorban a korlátozottabb pénzeszközökkel rendelkező, kis és közepes beszállító vállalkozásoknak jelent jól használható pénzügyi szolgáltatást, mert a szokásos 30, 60, esetleg 90 napos fizetési határidő helyett, azonnal pénzhez jutnak. A faktorálás lehet egyszeri, alkalmi ügylet, de lényege éppen a folyamatosság, mert az teszi lehetővé, hogy a likviditási helyzet optimális szinten alakuljon. A költség két tényezőből tevődik össze, a termelőket terhelő **faktordíjból** és a **kamatból**. Ezek **mértékét a termelők túlzottnak ítélték**.

Bár a faktoring szolgáltatást igénylők köre folyamatosan bővül, **mégis nagy szükség lenne e pénzügyi szolgáltatás állami segítséggel történő ösztönzésére**. A kis- és középvállalatoknak – benne a mezőgazdasági vállalkozásoknak is – minden módszer, ami finansziális hátterük stabilitását erősíti, közvetve növekedési lehetőségeik kibontakoztatását könnyíti. Lényeges állami segítséget jelentett ebből a szempontból a 2003 őszén indított Lánchíd Faktoring Program, ami lehetővé tette, hogy a kis- és mikrovállalati kör kamattámogatással vegyen igénybe faktorhitelt. Negatívan értékelhető, hogy ez a program 2005 nyarán megszűnt.

### 6.3. Hitelkonszolidáció, hitelpolitika

Az elmúlt évtizedben többször „nekifutottak” az agrárhitelek konszolidációjának. A Horn-kormány előtt már lezajlott egy nagyszabású bank- és adóskonszolidáció, de ennek kedvezményezettjei nem a mezőgazdasági vállalkozások, hanem inkább a pénzügyi intézetek és az ipari vállalkozások voltak. A Horn-kormány 1997-ben hirdette meg azt az 50 milliárd forintnyi tőkepótló hitelprogramot, amely 4-6 év futamidőre átlagosan 50-70%-os kamattámogatással járt. A 2002-ben eszközölt mezőgazdasági termelők adósságrendezési programja, az elemi kár enyhítése keretében felhasznált 60 milliárd forint nagy tehertől szabadította meg a gazdálkodókat. Az adósságrendezés, a rövid lejáratú hitelállomány mintegy 40%-os csökkentését célozta. Ennek az intézkedésnek a következtében egy egészségesebb adósságszerkezet alakult ki. Ez azonban hosszú távon nem oldhatta meg a problémát.

**Az adósságkonszolidáció mindenképpen hasznos, ugyanakkor** nagyon oda kell figyelni az abból előnyhöz jutók körére. Az interjúk is alátámasztják, hogy legtöbb esetben az alkalmazott megoldás **a társas vállalkozásoknak kedvezett**. Ugyanis a mezőgazdasági hitelek volumenének csak töredéke van az egyéni termelőknél, oroszlánrészük a társas vállalkozásoknál található, így természetesen őket hozta előnyös helyzetbe a konszolidáció. A konszolidált gazdaságok megszabadultak az adósságtehertől, így pénzügyileg megerősödtek, ismételten hitelképesse váltak. Az éves adósságterhelés mérséklődött, kevésbé terhelte meg a cash-flow-t.

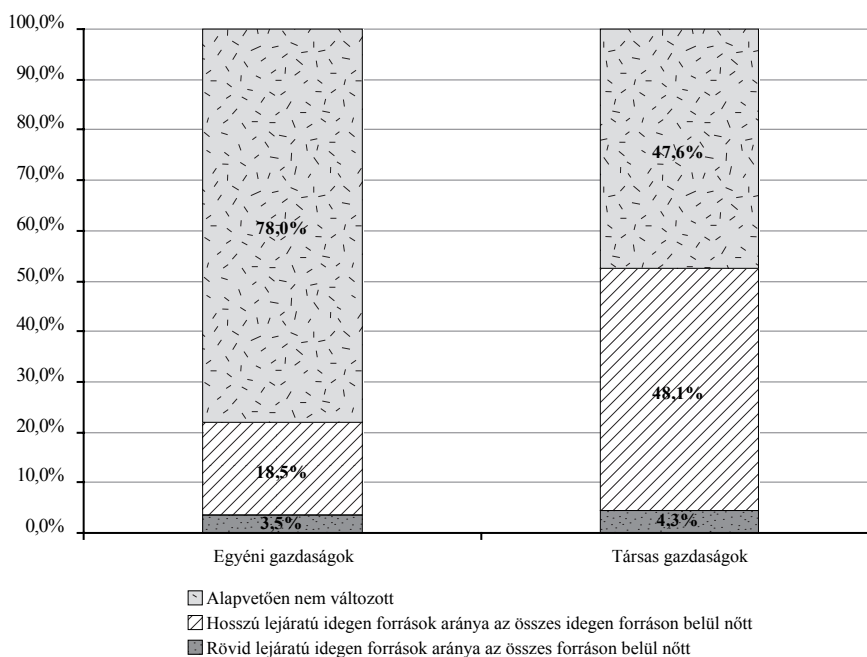
A konszolidáltak köre mellett külön figyelmet igényel a konszolidáció végrehajtásának időpontja. **Az agrárhitelek konszolidációját függetleníteni kell a választási kampányigéretektől**. Így kevésbé „tervezhető” a konszolidáció, és kevesebb lehetőség adódik

a termelők számára, hogy spekulációikat érvényesítsék. A mélyinterjúk során talákoztunk olyan esetekkel, amikor a gazdaság megvárva a választás végeredményét – banki kapcsolatait kihasználva – azért vett fel hitelt, hogy a beígért konszolidáció nyertese lehessen. Egyesek úgy spekulálnak, hogy mindig legyen hitelük, még akkor is, ha mellette komoly mennyiségű bankbetéttel rendelkeznek.

Kutatásunk során vizsgáltuk, hogy hogyan változott a termelők idegen forrásainak összetétele 2002-2004 között. A gazdaságok mindössze 4%-nál nőtt a rövid lejáratú idegen források aránya, **21%-uknál nőtt a hosszú lejáratú idegen források aránya az idegen forráson belül**. 75%-uknál alapvetően nem volt változás. A társas vállalkozások 48%-ánál, míg az egyéni vállalkozások 19%-ánál nőtt a hosszú lejáratú idegen források aránya az idegen forráson belül. Alapvetően nem változott a szerkezet a társas gazdaságok 48%-ánál, egyéni gazdaságoknál ez 78%-ot jelent. (32. ábra)

32. ábra

**Az idegen források összetételének változása 2002-2004 között**



Véleményünk szerint **indokolt lenne a hosszú lejáratú hitelek arányának növekedése**, mivel az EU-csatlakozással a rövid lejáratú hitelek kamattámogatási lehetőségei korlátozódtak, viszont a hosszú lejáratú hitelek kamattámogatása megengedett. A jövőben még inkább arra kell törekedni, hogy **a forgóeszköz finanszírozáshoz a tőkepótló hitelhez hasonló konstrukciók<sup>20</sup> álljanak rendelkezésre**.

A sorozatos tőkeinjekciók és kedvezményes hitelkonstrukciók ellenére sem megoldott a mezőgazdasági hitelezés, melyet a felmérés alapján kapott válaszaink is bizonyítanak. **Az agrárbank létrehozása** már többször felvetődött, de nem sikerült kialakítani. Ennek létrehozása megítélésünk szerint **illúzió**. Nagy valószínűséggel ez a bank **a kereskedelmi bankoknál**

<sup>20</sup> Ezt a célt és az uniós rendszerre történő átállás nehézségeinek enyhítését szolgálta a kormány 100 milliárd forintos Európa Terv Agrárhitel-programja.

**drágábban tudna hitelt kihelyezni a termelőknek**, mert csak a mezőgazdaságot hitelezni, és hitelkihelyezéseiben portfólióját nem tudná diverzifikálni, így a nagyobb kockázatvállalása drágább hitelekben valósulna meg. Sőt, maga a bank is drágábban jutna forráshoz, ami ugyancsak drágítaná a hitelezést. Maga az intézmény felállítása is meglehetősen magas összegbe kerülne. Így **a már meglévő kereskedelmi bank hálózat segítségével kell megoldani a mezőgazdaság hitelezését**. A hitelek termelőkhez való eljuttatása ne egy bank kizárólagos csatornáján keresztül, hanem több bank aktív együttműködése alapján történjék.

A kereskedelmi bankok mellett egyéb – szövetkezeti – pénzügyintézeteknek is juthat szerep az ágazat hitelezésében. Lentner szerint „... a kisebb hiteligenyt támaztó szétaprózott birtokstruktúra a hagyományosan illeszkedő takarékszövetkezeti forma felpézsdítése ... oldhatná az ágazat akut hitelproblémáit!”. (Lentner, 2000) Véleményünk szerint erre a hitelszövetkezet is alkalmas lehet.

Ahhoz, hogy a mezőgazdasági vállalkozások hitelképessége javuljon, megfelelő jövedelem szükséges. **Mivel rövidtávon nem várható a hitelképesség javulása**, egyetértünk Lentner Csabával, hogy **további hitelek felvétele csak a hitelezés fejlesztésével, a hitelgarancia rendszer további korszerűsítésével és szélesítésével érhető el**. (Lentner, 2004) Ez mindinkább hangsúlyossá vált a csatlakozás következtében, mert a kamattámogatásos hitelekhez társul ugyan meghatározott hányadú állami garancia, azonban az EU-ban ez kizárólag közép és hosszú lejáratú beruházási hitelekhez kapcsolódik. Ebből következik, hogy a csatlakozás után a forgótőke biztosítását szolgáló éven belüli hitelek esetében az állami garanciavállalás rendszerét mással kell helyettesíteni. (Borszédi, 2000) **A megoldás a hitelgaranciát nyújtó intézmények szerepének növelése**, mivel a hitelgarancia intézmények közreműködésével biztosabbá válik a hitel visszafizetése, és a bank céltartalék képzési kötelezettsége is csökken.

Véleményünk szerint a jelenleginél kiterjedtebb garanciarendszer működtetésével, az állami garanciavállalás tartalmának és körének bővítésével, a kamattámogatott hitelek szélesítésével várhatóan oldható a pénzügyintézetek mezőgazdasággal szembeni bizalmatlansága. **A garancia-intézmények elsősorban a banki készséget javítják**. A termelők hitelképességén alig segítenek, mert a mai magyar gyakorlat szerint a garancia-intézmény ugyanúgy biztosítékot kér a termelőtől, mint a bank. Ez alapja lehetne a fejlődésnek, valamint ezen eszközök segítségével hitelezett források hatására az esetleges jövedelem-pozíció javításnak. A növekvő jövedelmek, jövedelmezőség hatására csökken(het) az agrárfinanszírozás kockázata. **Nagyon hiányzik a termelők jövedelem-biztonságát javító biztosítási intézmény is**. Az ágazati jövedelem-pozíció javulásával növekszik a hitelképesség. Ennek következtében a banki finanszírozás is könnyebbé és olcsóbbá válhat. Következésképpen egyre kisebb mértékben lenne szükség állami kamattámogatásra. Ráadásul az agrártermelés profitabilitásának emelkedésével párhuzamosan nő a föld értéke, ami javítja a banki hitelek fedezetét. Következésképpen a bankokon keresztül is lehetne támogatni a termelőket, nagyobb állami támogatású hitelekkel, valamint állami kezességvállalással.

Mindemellett **szükséges a jelzálog, illetve a közraktározáson alapuló hitelezés szerepének erősítése**. A jelzálog-hitelezés hosszú távon, a közraktározáson alapuló hitelezés rövid távon javítja a mezőgazdasági termelők hitelképességét. Az előbbi fejlesztési célú (hosszú lejáratú), az utóbbi pedig inkább a folyó termelés finanszírozását szolgáló (rövid lejáratú) hitelezés alapját szolgálhatja.

Az interjúkban a gazdálkodók jelezték, hogy a hiteligénylés során felmerülő adminisztrációs követelmények nagy terhet rónak mind az ügyfélre, mind pedig a bankra. A túlzott követelmények többletköltséget okoznak a vállalkozónak, mert azok teljesítéséhez számos esetben szakértő bevonása szükséges. Mélyinterjúink során számos nagy üzemmérettel rendelkező gazdaság elmondta, hogy sok esetben nem is a kamat a lényeges, hanem az igényléstől, a hitelhez jutásig eltelt idő. A rengeteg adminisztráció lelassítja a folyamatot. ***Az adminisztrációs terhek csökkentése mellett szükséges lenne a termelők folyamatos tájékoztatása az aktuális hitelkonstrukciókról.***

***Mindenképpen hosszú távon kiszámítható agrárpolitika – és ennek részeként hitelpolitika – szükséges, mely egyrészt könnyíti a bankok helyzetét, mert nincs rajtuk készletelés, hogy vegyenek figyelembe politikai célokat is. Másrészt hasznos lenne a termelőknek is, mert az eddigiekben elszenvedett hitelezési koncepcióváltások is negatívan érintették őket.***





## 7. Jövedelem, az ágazat fejlődésének kulcskérdése

A mezőgazdaság jövedelemhelyzetének vizsgálata különösen fontos, hiszen végeredményben ez határozza meg, hogy hányan és kik fognak a jövőben is mezőgazdasággal foglalkozni, ez pedig részben közvetett, részben közvetlen hatással bír a vidék Magyarországra, de az egész hazai társadalomra is. Igaza van tehát Borszéki Évának, amikor azt írja: a jövedelmezőség az ágazat fejlesztésének kulcskérdése. (Borszéki, 2003)

Kutatásunk során a jövedelem témakörében a jövedelemhelyzetet, az azt befolyásoló tényezőket, valamint a kiegészítő jövedelemszerzés lehetőségét vizsgáltuk.

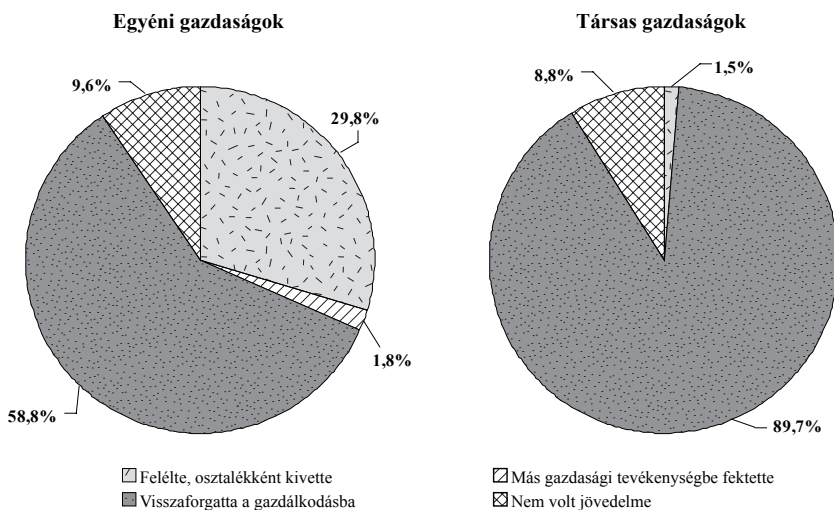
### 7.1. Jövedelemhelyzet és befolyásoló tényezői

*A mezőgazdaság jövedelemhelyzete a vizsgált időszakban ellentmondásosan alakult.* Ennek oka nem csupán az, hogy nagy a jövedelemszóródás a gazdaságok között, hanem az is, hogy a valóságosan meglévő jövedelemhiány gazdálkodási következményeit nem mindig reálisan értékelik a gazdálkodók, illetve a mezőgazdaság egyéb szereplői.

Felmérésünk eredménye szerint *a 2002-2004 közti időszakban a gazdaságok közel 10%-a nem rendelkezett jövedelemmel.* (33. ábra) A jövedelmet realizálók optimizmusát azonban jelzi, hogy többségük (egyéniek 59%-a, társasok 90%-a) úgy gondolkodott, hogy visszaforgatja pénzét a termelésbe. Az egyéni gazdaságok meglehetősen magas arányban (30%) felélték jövedelmüket, a társas gazdaságoknál ez csak elvétve fordult elő. Néhány egyéni gazdaság kivonta a képződött jövedelmet az ágazatból, és más tevékenységbe fektette. Ezek a válaszok összességükben nem tükrözik azt a negatív képet, amely egyes „agrárius” véleményekben megjelenik. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy elégedettnek kell lenni, de *a termelők bizakodására lehet építeni, még nem visszafordíthatatlanok a folyamatok az ágazatban.*

33. ábra

### A jövedelem felhasználása az egyéni, illetve a társas gazdaságoknál a 2002-2004 közötti időszakban

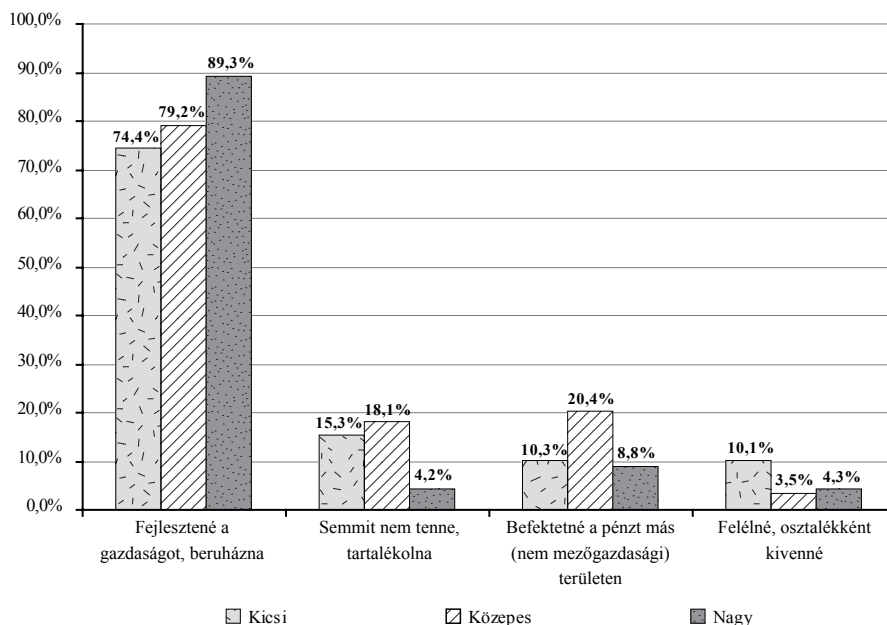


Iménti véleményünk ellenőrzése végett tettük fel a kérdést a termelőknek, hogy mit várnak az elkövetkező 3 évtől a jövedelemalakulás területén. A gazdaságok jövedelem prognózisa pesszimistább volt, mint ami a konkrét reagálásaikból kitűnt. Romló jövedelemhelyzettel számolt 35%-uk, míg javulóval egynegyedük. Legnagyobb arányban stagnáló jövedelmet valószínűsítettek. Ez az ellentmondásos megítélés szerintünk azt erősíti, hogy **a véleményalkotás a gazdasági folyamatokról és a folyamatokra való reagálás mindig szinkronban egymással**. Ez is azt bizonyítja, hogy **a gazdaságpolitikát** nem csak – akár szakmai – vélemények, sokkal inkább a konkrét **reagálások elemzése alapján kell alakítani**. Mindezekkel a gondolatokkal nem azt kívántuk bizonyítani, hogy **az ágazat jövedelmezősége** kedvező, sőt azt **alacsonynak** ítéljük. Egyetértünk Udovecz Gáborral, aki szerint az alacsony jövedelmezőség nemcsak rövid távon súlyos gond, hanem szoros kapcsolatban áll a hosszabb távra szóló piacra jutási esélyekkel. Jövedelem-hiányos helyzetben ugyanis a termelőknek nincs lehetőségük sem a minőségi (szakmai) paraméterek javítására, sem az árversenyben való domináns magatartásra, sem pedig a piacra jutási háló erősítésére. (Udovecz, 2003) Ezek miatt fontos annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy jövedelemnövekmény esetén mire fordítanák a termelők a jövedelemtöbbletet.

A 34. ábráról leolvasható, hogy **növekvő jövedelem esetén a gazdálkodók meghatározó hányadban gazdaságuk fejlesztésére fordítanák a többletpénzt**, és kevesebb mint tizedük költené csak személyes fogyasztásra. Valamivel nagyobb hányaduk – különösen a közepes méretűek – vonnák ki azt az ágazatból és fektetnék más tevékenységbe. Szembetűnő az is, hogy **a kis- és középméretű gazdálkodók közel ötödének a biztonságérzetét jelentősen erősítené a tartalékképzés**.

34. ábra

**Mire fordítanák többletjövedelmüket a gazdálkodók a jövedelem emelkedése esetén?\***



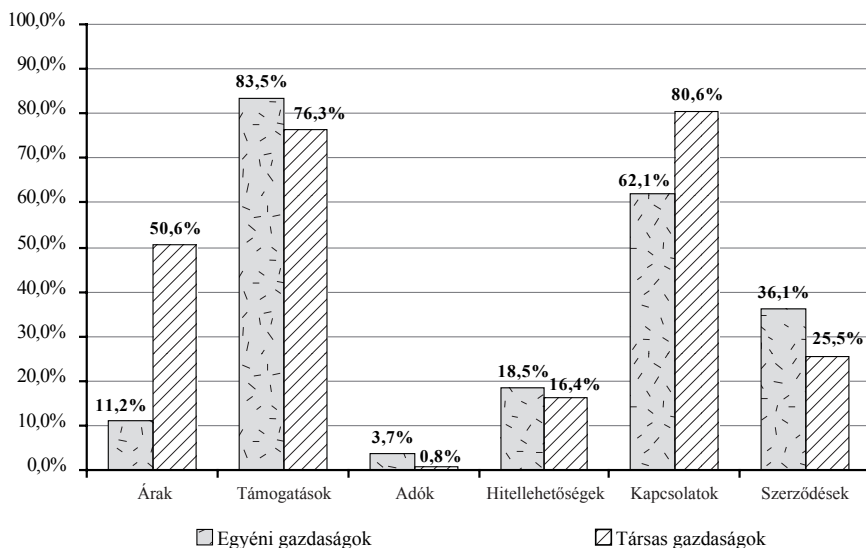
\*Több válasz is megjelölhető volt.

Visszatérve a 2002-2004. évek közötti időszak elemzéséhez megvizsgáltuk, mik voltak azok a főbb tényezők, melyek a jövedelem alakulását befolyásolták. A mezőgazdasági jövedelmek számos tényező (termelési és piaci viszonyok, szabályozó rendszer, pénzügyi rendszer, műszaki-technikai feltételek, hatékonyság, szakértelem, birtokszerkezet stb.) együttes hatásaként alakulnak ki. Ráadásul ebben a bonyolult – kölcsönhatásokon alapuló – rendszerben az ok-okozati hatásmechanizmusok általában nem egyirányúak, s csak ritkán különíthetők el teljes mértékben egymástól. (Alvincz et al., 2001)

*A jövedelmet pozitívan befolyásoló tényezők közül a termelők legfontosabbnak a támogatásokat említették.* Az egyéniek 84%-a, a társasok 76%-a ezt jelölte meg. (35. ábra) Ez megegyezik azokkal a véleményekkel, amelyek az EU-ban a támogatásokat említik legfontosabb jövedelmet befolyásoló tényezőként, illetve bizonyítják, hogy a gazdálkodók jövedelmének döntő hányada a támogatásokból származik. Ez is jelzi, milyen nagy a jelentősége a támogatásokhoz való hozzájutásnak, illetve az időben történő, maradéktalan lehívásnak.

35. ábra

**A jövedelmet pozitívan befolyásoló tényezők az egyéni, illetve a társas gazdaságokban\***



\*Több válasz is megjelölhető volt.

A mélyinterjúk során ugyanakkor több gazdálkodó is úgy értékelte, hogy a támogatások pozitív hatásait csökkentei, hogy ezeket a feldolgozók, felvásárlók bekapcsolják árukba, így a mezőgazdasági támogatások végeredményben az ő lehetőségeiket – is – növelik.

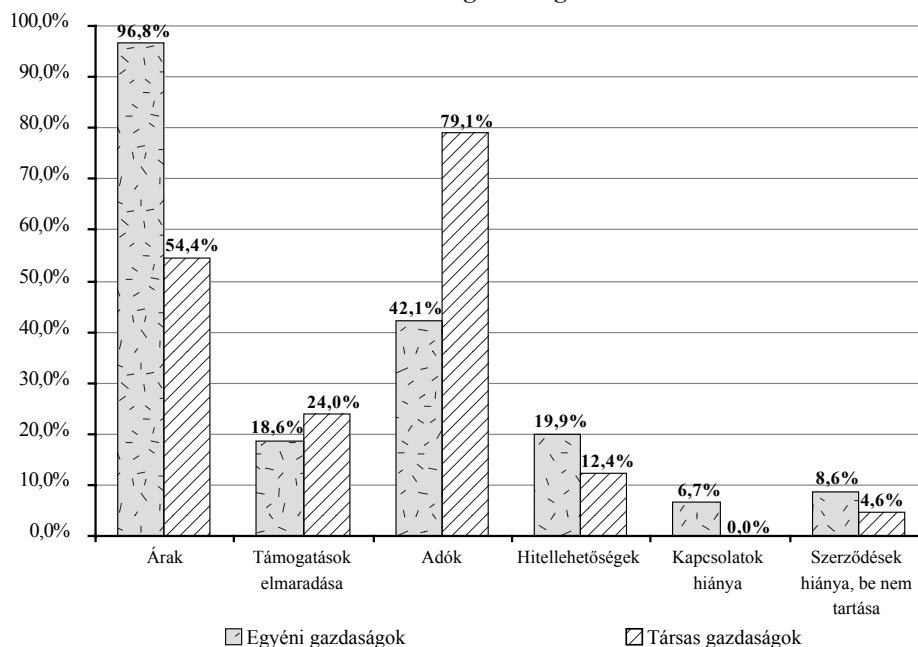
A jövedelmet pozitívan befolyásoló tényezőként *a személyes kapcsolatokat is nagy számban említették a termelők*, az egyéniek 62%-a, a társas gazdaságoknak pedig 81%-a szerint – közvetetten – ennek is jelentős befolyása van *a jövedelem-realizálásban*.

*A jövedelmet negatívan befolyásoló tényezők közül az árak és az adók a meghatározóak* a gazdálkodók válaszai alapján. (36. ábra) Az egyéni gazdaságok 97%-a, a társas vállalkozásoknak pedig 54%-ítélte úgy, hogy a jövedelem az árak miatt ilyen alacsony

a mezőgazdaságban. A mezőgazdasági termékek árban kifejezett értékének a csökkenése világszerte ismert jelenség, csak hogy Magyarországon az input anyagok árának és a mezőgazdasági termékek árának aránya sokkal kedvezőtlenebbül alakult a termelők rovására, mint az EU átlagban. Az EU-ban a viszonylag stabil élelmiszerárakból származó jövedelem/profit részben a termelőkhez kerül, mégpedig a szövetkezetek révén a feldolgozóiparban is meglévő tulajdonosi részesedésen keresztül. Ugyanez a pénz-visszaáramoltatás hazánkban hiányzik. (Tunyoginé, 2005)

36. ábra

**A jövedelmet negatívan befolyásoló tényezők az egyéni, illetve a társas gazdaságokban\***



\*Több válasz is megjelölhető volt.

Megítélésünk szerint – az EU szabályait nem megszegve – ***javítható lenne az ágazat jövedelmezősége, amennyiben az inputok oldaláról nem hárulnának olyan – elkerülhető – terhek a gazdálkodókra, amelyek nemzetközi versenyképességüket jelentősen csökkentik.*** Példaként említhető, hogy – az egyre gyakoribb – a szélsőséges időjárással szemben biztonságot nyújtó, valamint az intenzívebb termelés alapját képező ***öntözés költségei is csökkenthetők lennének.*** Ehhez kapcsolódva el lehetne engedni a vízdíjat, illetve vízszolgáltatáshoz kapcsolódó egyéb, pl. vízkészlet használati díjat.

A jövedelmet negatívan érintő tényezők közül a termelők nagy számban említették az adóterheket is. A mezőgazdaság adóterhei Európában sokkal alacsonyabbak, mint a többi szektoré. Hazánkban is léteznek mezőgazdasági adókedvezmények, de a válaszokból az tükröződik vissza, hogy a társas vállalkozások adóterhelése nagyobb, mint az egyénié. Kevésbé élhetnek a kedvezményekkel, illetve a sajátos lehetőségekkel, vagyis az adóterhelés (következésképpen a támogatások és elvonások egyenlege) nem független a termelési formától. A mélyinterjúk során panaszkodtak a társas gazdaságok, hogy „... nekik nem csak

hogy minden után be kell fizetni az adót, őket jobban figyelik és kevesebb a kiskapu, mint az egyéni gazdálkodóknál.” Felvethető, hogy *az adórendszer tekintetében sem indokolt a gazdálkodási formák közötti különbségtétel*. Az egyénieknek nyújtott – néha átláthatatlan – adókedvezmények mérséklék az ágazat transzparenciáját, megnehezítik az átgondolt termeléspolitikai döntéseket, zavarja a gazdálkodók hosszú távú versenyképességét is. Nem arról van szó, hogy növelni kell az ágazat adóterhelését, hanem arról, hogy biztosítani kell az átláthatóságot és a gazdálkodási formák közti adóparitást.

A tárgyalt okok miatt a gazdálkodásba visszaforgatható jövedelemhiányad alacsony, ezért a technológiai fejlesztés és más üzemi beruházások struktúrája elmarad a kívánatostól. A jövedelemhiány, illetve az ágazatokból való jövedelem-kivonás aláássa a szerkezetváltás lehetőségét is. Ez *elgondolkztatja a gazdákat, hogy jövedelemhiányuk következtében földjeiket ne műveljék meg, csupán a kultúrállapot fenntartásával a földalapú támogatásokban gondolkozzanak. Ennek gazdasági és társadalmi következményei felbecsülhetetlenek*. Nem lenne szabad ideáig eljutnia a magyar mezőgazdaságnak!

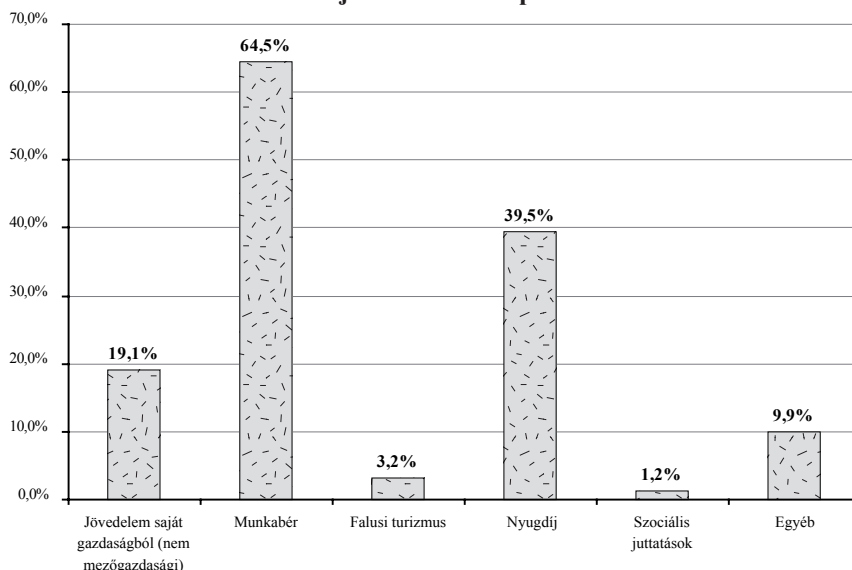
## 7.2. Kiegészítő jövedelmek az egyéni gazdaságokban

A fejlett országok mezőgazdasági termelőinek a megélhetéshez egyre inkább mezőgazdaságon kívüli jövedelemforrásokra van szükségük, vagyis ezek a gazdaságok nem biztosítják a család számára a megélhetéshez szükséges jövedelmet. Napjainkra az USA-ban is a farmerháztartások jövedelmének döntő többsége farmon kívüli jövedelemforrásból származik. (Molnár, 2000) Hasonló a helyzet az Európai Unióban, ahol a kisebb méretű egyéni gazdaságok esetében a mezőgazdasági tevékenység általában nem az egyetlen jövedelemforrása a gazdálkodó családoknak. Ráadásul a kiegészítő jövedelem nem csupán a gazdálkodó megélhetését hivatott segíteni, hiszen a mezőgazdaságban a folyó működés is jelentős külső forrásokat feltételez, mert belső forrásból nem képesek a gazdálkodók a szükséges mértékű felhalmozásra. (Borszéki, 2003) Ugyanakkor hazánk esetében Udovecz Gábor arra hívja fel a figyelmet, hogy a „... 600-650 ezer mezőgazdasággal is foglalkozó háztartásnak nincs, vagy kevés az egyéb jövedelme”. (Udovecz, 2004)

Kutatásunk a 2 EUME feletti *egyéni gazdaságokra* vonatkozott, melyek száma megközelíti a 100 ezret. Esetükben a mögöttes háztartások *67%-ának volt valamilyen forrásból mezőgazdaságon kívüli tevékenységből származó jövedelme, amely nagyságrendjét tekintve elérte az összes jövedelmének 56%-át*. Ez a jövedelem azonban csak a megélhetéshez nyújtott kiegészítést.

Az egyéni gazdaságok kiegészítő jövedelmének az összetevőit vizsgálva megállapíthattuk, hogy 64%-uknál van munkabér, 39%-uknál van nyugdíj és 19%-uknál van nem mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem a gazdaságon belül. Az egyéni gazdaságok 3%-a jelölte azt, hogy falusi turizmusból is van jövedelme, a szociális juttatásokat csupán 1% írta és 10% volt az egyéb kiegészítő jövedelemforrás. (37. ábra)

**Az egyéni gazdálkodók háztartásában a nem mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelem szerepe\***



\*Több válasz is megjelölhető volt.

Véleményünk szerint **a kisebb gazdaságok jelentős hányadának jövőjét a mezőgazdaságon kívüli jövedelemszerzés lehetőségei is meghatározzák.** Igaza van ugyanis Csillagnak és munkatársainak amikor azt írják: „... az, hogy a kisebb gazdálkodók növelik-e termelésüket, felhagynak-e a gazdálkodással, avagy változatlan szinten tartják nemcsak az üzemi eredményektől, a mezőgazdálkodás jövedelmezőségétől függ, hanem a háztartás tagjainak munkaerőpiaci és társadalmi helyzetétől, életforma-elvárásától is.” (Csillag-Elek-Németh, 2001)

A kisebb gazdaságok tehát nem csupán ökonómiai indokok alapján gazdálkodnak, hanem megszokásból, vagy a hagyományos élelmiszerekhez való ragaszkodás, a család töredék-munkaerőjének és a meglévő eszközállományának a hasznosítása miatt, esetleg hobbyból vagy kedvtelésből. (Dorgai-Keszthelyi-Miskó, 2003) **Fennmaradásuk** megítélésünk szerint **társadalmi érdek. Ennek azonban csak akkor van realitása, ha részmunkaidős gazdaságokként tudnak működni,** vagyis csak kiegészítő jövedelemszerzés lesz a céljuk, **a család megélhetését egyéb, nem mezőgazdasági termelésből származó jövedelmek is biztosítják. Bizonytalan jövő vár azokra a vidéki állásnélküliekre, akik csak kényszerűségből mezőgazdasági termelők.** Az ő helyzetüket más nemzetgazdasági ágazatoknak mint foglalkoztatóknak, végső esetben pedig a szociálpolitikának kell kezelnie.

## 8. Óvatos struktúraváltás

A termelők számára mára meghatározó kérdéssé vált, hogy mit termeljenek, hogyan és kinek. A gazdálkodók jelentős része nem tud olyan terményt vagy terméket előállítani, ami könnyen értékesíthető és amelynek a termelése az árakban megtérülő költségráfordítással jár. Fehér István és Pete Nándor szerint „... számos termelő kénytelen ... termelési szerkezetén változtatni, a hatékony termelés érdekében üzemméretet növelni, vagy a piaci szereplőkkel folytatott érdekérvényesítés miatt társaival szövetkezni”. (Fehér-Pete, 2001) Magda Sándor mindezek mellett fontosnak ítélt „... olyan jogi és közgazdasági környezetet kialakítani, ahol a gazdálkodók maguk választják meg az adottságaiknak megfelelő üzemi, vállalkozási formát, s amelyben a versenyszféra természetes szelekciója valósul meg.” (Magda, 2003b)

Az EU-csatlakozás nyomán kialakuló új helyzet a magyar mezőgazdasági üzemeket több oldalról is érinti, és ezekre a kihívásokra mielőbb megfelelő válaszokat kell adni. Elsősorban a versenyképesség feltételeit kell megteremteni. A verseny összetevői között a tőke, a munkaerő, az árak és a szolgáltatások szabad áramlását, az erőforrásokat, a technológia színvonalát, a minőségi versenyt és a strukturális átalakulások következményeit kell vizsgálat tárgyává tenni. (Székely-Szakál-Törőné, 2001)

Az ágazatok sorsa és jövedelemtermelő képessége egyrészt külső tényezőkön – például a magyar költségvetés támogató lehetőségén, – másrészt az egyéni és a társas vállalkozások versenyképességén múlik. A versenyképesség számottevő javításához mindenekelőtt hatékonyságnövelő és piacrajutási beruházásokra, valamint ütőképes termelői szervezetekre, összefogásra van szükség. Nem hallgatható el, hogy a magyar mezőgazdaság néhány ágazatában a jövedelmezőség növelése különösen feltételezi a régóta halogatott struktúraváltást is, „... vagyis a legkevésbé szervezett, legkevésbé hatékony gazdaságoknak fel kell hagyniuk jelenlegi tevékenységükkel, s piacukat, termelési tényezőiket át kell engedniük a náluknál eredményesebb gazdaságoknak”. (Kovács-Udovecz, 2002)

A fenti markáns szakirodalmi megállapítások is indokolták annak vizsgálatát, hogy a csatlakozás évében, illetve az azt megelőző időszakban a gazdaságok mennyire igyekeztek termelésük eredményességén javítani a versenyképességük érdekében, törekedtek-e a termelési struktúrájuk megváltoztatására, valamint üzemstruktúrájuk mennyire volt képes biztos alapot nyújtani mindezekhez.

### 8.1. A jövedelmezőbb termelés igénye alakítja a termelési szerkezetet<sup>21</sup>

A vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a termelés eredményességének érdekében a gazdaságok – fontossági sorrendben – a következő lépéseket tették: a megfelelő termelési szerkezet kialakítása; a nagyobb hozamú, rezisztensebb fajták választása; az eszközállomány racionalizálása; az EU-szabványoknak megfelelő követelmények teljesítése; a tenyésztési és termesztési technológia fejlesztése. Láthatóan a jelentősebb tőkeerővel rendelkező **közepes és nagy gazdaságok több területen voltak képesek fejleszteni a gazdaságukat az**

<sup>21</sup> A termelési szerkezet vizsgálatakor arra kerestük a választ, hogy az egyes ágazatoknál a gazdaságok mekkora hányada próbált változtatni a struktúráján. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy a grafikonokon feltüntetett értékek nem az ágazat terület és állatállomány változásának nagyságát mutatják be, hanem a termelési szerkezet változtatásában résztvevő gazdaságok számára utal. Azt is figyelembe kell venni, hogy a – 2 EUME feletti – vizsgált termelői kör egy kisebb mértékű területbővülés volt jellemző a vizsgált időszakban, így a növekvő ágazati arány meghaladhatja a csökkenőét.



eredményességük érdekében. *A kisméretű gazdaságok inkább a kevesebb költséggel járó változtatást igénylő területek fejlesztését választották.*

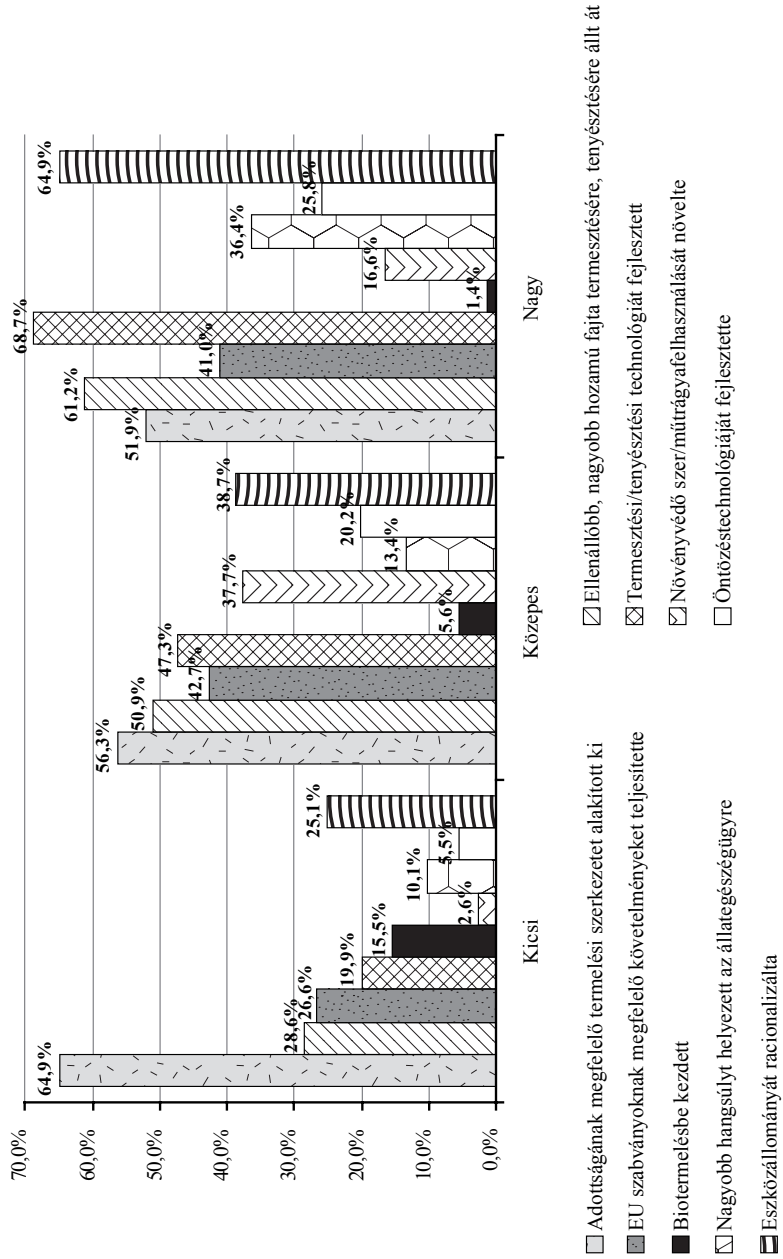
Az adottságoknak megfelelő termelési szerkezet kialakítását a kis gazdaságok 65%-a jelölte meg, a többi méretkategóriában közel 10%-kal kevesebben. A fajtaválaszték megváltoztatása, a technológia fejlesztése és az eszközállomány racionalizálása inkább a közepes és a nagy gazdaságoknál került megjelölésre. (38. ábra)

*Az agrotechnika terén tett lépések* – minden méretkategóriában – lényegesen *kevesebb gazdaságot érintettek*, mint a korábbiakban megnevezett tényezők. A növényvédőszer- és a műtrágya-felhasználás növelése, illetve az öntözéstechnológia fejlesztése terén a kisméretű gazdaságoknak mérsékeltek voltak a lehetőségeik. A nagy gazdaságok alacsony válaszyakorosságával kapcsolatban megjegyezzük, hogy ők már korábban optimalizálták kemikália felhasználásukat. *A kis gazdaságok* sok esetben utaltak arra, hogy *ezen a területen van leginkább lehetőségük* a kedvezőtlennek ígérkező évben *költségeik csökkentésére*. A szükös tápanyagellátás és a csapadékhiány viszont nemcsak a szántóföldi növények terméseredményeinek alakulásában érezteti hatását, hanem az egyenletes minőséget sem tudja a gazdaság produkálni. *Segítheti az öntözési lehetőségek jobb kihasználását a 2006-tól bevezetésre kerülő vízkészletjárulék fizetési kötelezettség alóli mentesség.*

*Az állategészségügyi elvárásoknak leginkább a megfelelő anyagi háttérrel rendelkező nagy gazdaságok tudtak eleget tenni. A kis gazdaságok jelentős része az állomány leépítésével reagált.* A csatlakozási időszak rendkívül nagy terhet rótt az állattenyésztő gazdaságokra, és a szigorú környezetvédelmi, állatjóléti, trágyakezelési szabályok betartását nem minden telep tudta (tudja) megvalósítani. *Az állathigiéniai és állatjóléti szabályok* – a lehetőség keretei közötti – *ésszerűsítése most különösen szükséges* a nehéz helyzetben lévő ágazatok üzemeltetői számára. *Az állategészségügyi költségek vagy az állattetemes és vágóhídi hulladékok megsemmisítésének részbeni átvállalását* akár támogatás formájában *biztosítani kellene* a hátrányosabb helyzetű állattenyésztési ágazatok számára.



38. ábra

**A termelés eredményességének javítása érdekében tett lépések a gazdaságok arányában\***


\*Több válasz is megjelölhető volt.

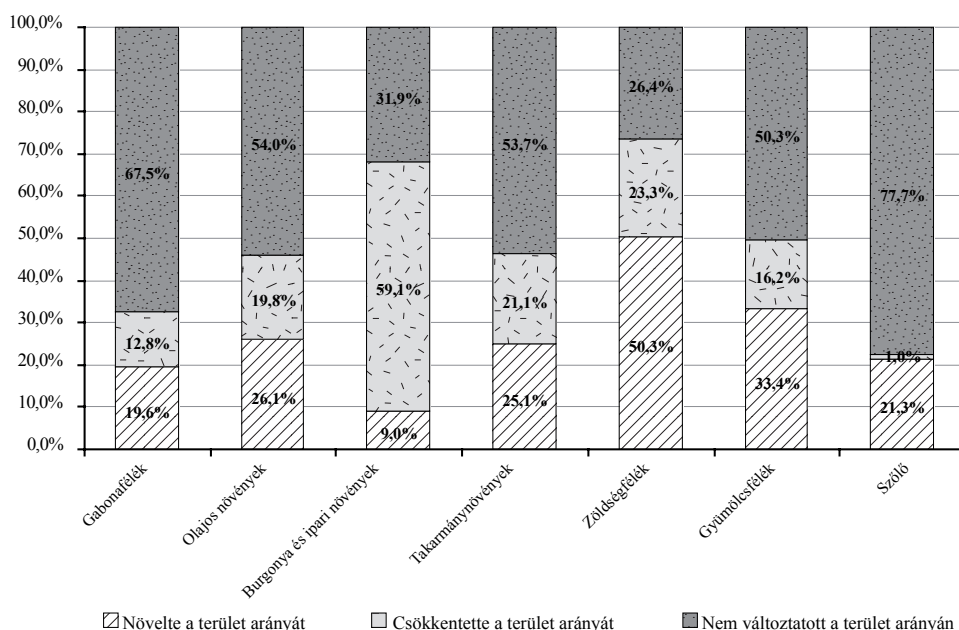
## 8.2. Növénytermesztés

A mezőgazdaság termelési szerkezetét vizsgálva megállapítható, hogy **a növénytermesztés már évek óta lényegesen kedvezőbb helyzetben van, mint az állattenyésztés, és fejlődési esélyeik megközelítően sem azonosak.** A vizsgálat során kísérletet tettünk annak megállapítására, hogy 2002-2004 között a növénytermesztés struktúráját mennyiben formálták tovább a gazdaságok.

**A termelők 28%-a jelezte azt, hogy növelte valamely növényfaj területének arányát, 16%-a csökkentette és 57%-a nem változtatott a termelés szerkezetén.** A változások leginkább a zöldségfélék, ipari növények, olajos növények, a gyümölcsfélék és takarmánynövények területét érintette, de a gabonafélék termelésének preferáltsága is növekedett. (39. ábra)

39. ábra

### Növénytermesztési ágazatokat növelő vagy csökkentő gazdaságok aránya



**A gabonatermesztők termelési kedvét sem a földbérleti díjak emelkedése sem az abrakfogyasztó állatállomány visszaesése miatt erősödő belpiaci túlkínálat nem csökkentette.** A gabonafélék közül legtöbb gazdaság az árpa és a kukorica területarányának növelését jelezte, a búzatermesztők közül viszont többen csökkentették a területüket.

**Az olajos növények területének növelését az e növénycsoportot termelő nagy gazdaságok 45%-a és a közepes gazdaságok 38%-a jelölte meg.** Ezek a számok egyértelműen jelzik, hogy e növények termesztése leginkább nagyüzemi technológiára épül. **A területarány csökkentését vagy a termelés megszüntetését ennek megfelelően a kis gazdaságok közül jelölték a legtöbben.** Az olajos növényt termesztő gazdaságok közösségi piacon történő értékesítési kilátásai kedvezőek, így a gazdaságok struktúrájának elmozdulási irányát pozitívan értékelhetjük. A takarmánynövények esetében a területek növelését és csökkentését hasonló számú gazdaság jelölte meg. A növelést inkább a közepes és a nagy

gazdaságok, a csökkentést viszont a nagy és a kis gazdaságok jelezték. ***A szőlőtermelő gazdaságok mérsékelt optimizmusára, illetve „előrelátására” utal, hogy míg 21%-uk jelezte a szőlőterületek arányának növelését,*** addig csak elenyésző részük jelölte meg a csökkentést. A hazai szőlőtermesztést korszerűtlen, előregedett ültetvény- és fajtaszerkezet, alacsony hatékonyság és gyenge jövedelemtermelő képesség jellemzi, ezért számos termelő a jövedelem jelentős csökkenésére számíthat. ***Sok gazda szőlőterületének csökkentését a kivágási támogatás megindulására tervezte.***

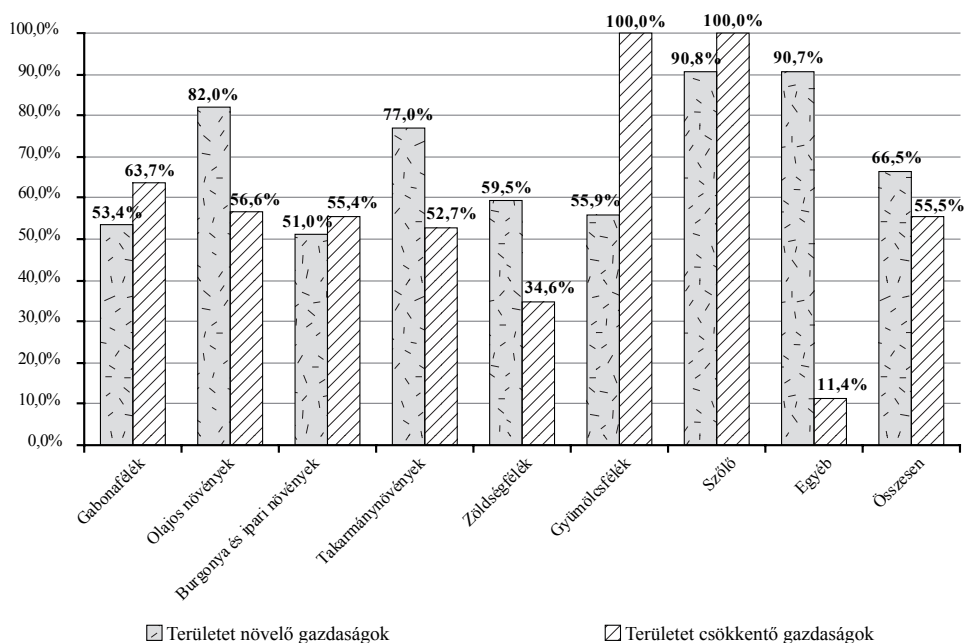
***A zöldség- és gyümölcsfélék vonatkozásában a közepes és kis gazdaságoknál tapasztaltuk a terület növelését.*** A csökkentést magas százalékban a nagy gazdaságok jelezték, ugyanis a zöldség-gyümölcs fajok többségének termesztése nem igényel nagyüzemi formát. Az ilyen irányú elmozdulás pozitív hatással lehet mind a termelés szerkezetére, mind a település helyzetére. Egyrészt a kedvezőbb piaci lehetőségek mellett, megfelelő minőségű áru előállításával jelentős jövedelemre tehetnek szert a gazdaságok, másrészt a ***munkaigényes ágazatok fejlesztése nemcsak a közepes és kis méretű gazdaságaink helyzetét erősítené meg, hanem a vidéki munkaerő hatékony foglalkoztatását is biztosítaná, de – még egyszer hangsúlyozzuk – csak azok számára jelent megoldást, akik biztos piaccal rendelkeznek.*** Igaza van Buday-Sántha Attilának, aki a termelés intenzitásának egyik mutatójaként a növénytermesztésen belül a kertészet arányát jelöli meg, ugyanis a szántóföldi növénytermesztéshez képest egységnyi területre vetítve többszörös termelési értéket állít elő. (Buday-Sántha, 2001)

Az ágazati területek növelését vagy csökkentését a gazdaságok legtöbbször az alábbi tényezőkkel indokolta: az árak alakulása; földvásárlás vagy új bérletek; az értékesítési lehetőségek változása; a támogatási rendszer változása; termelési költségeik versenyképesek (vagy versenyképtelenek); jövedelmező volt a termelés, vagy nem volt jövedelműk. Az eredmények az egyéni és a társas gazdaságok tekintetében azt mutatták, hogy a társasoknál az árak és az értékesítési lehetőségeknek nagyobb szerepe van, mint az egyéni gazdaságok körében. ***Meglepően kevés gazdaság válaszolt úgy, hogy a gyengébb minőségű földjén megszüntette a termelést, és ezért csökkentette vetésterületét.*** Hangsúlyozni kívánjuk, hogy mezőgazdasági területünk egy része nem alkalmas intenzív termelésre, ésszerű lépés az erdősítés, a fa termelés növelése. ***Lehetőségek rejlenek az organikus termékek előállításában*** is, bár a vizsgálat során azt tapasztaltuk, hogy ***a gazdaságok nem mutattak ez iránt érdeklődést,*** ami részben az értékesítés piaci bizonytalanságával magyarázható.

Összességében ***a gazdák 63%-a eredményesnek találta a növénytermesztésben végrehajtott változtatásokat.*** Legnagyobb megelégedettséget a kis gazdaságok körében tapasztaltuk, 71%-uk mondta azt, hogy eredményes volt a váltás. A közepes gazdaságok 54%-a, a nagy gazdaságoknak pedig 40%-a mondta azt, hogy elégedett volt az eredménnyel.

Ágazatok tekintetében azt láttuk, hogy a területüket változtató gazdáknak a fele szinte minden növényfaj esetében elégedett volt a változtatással. (40. ábra) Több volt a pozitív visszajelzés a terület növelésével kapcsolatosan, mint a csökkentésével. A pozitív hatásokat leginkább az értékesítési lehetőségek javulásában illetve a termelés jövedelmezőségének növekedésében tapasztalták, míg a negatív hatásokat az értékesítés területén fellépő bizonytalanságokban és az árak rendkívüli ingadozásában érzékelték.

### A struktúraváltásukat pozitívan megítélő gazdaságok aránya a növénytermesztés egyes ágazataiban



Hazánk mezőgazdasági területének 55-65%-a a jelenleginél intenzívebb, 15-25%-a környezetkímélő gazdálkodásra alkalmas, míg 10-20%-a különböző fokozatú természetvédelmi és rekreációs célokat szolgálhat. A **gazdaságos termelés hosszú távon a legtöbb ágazatnál nem lehetséges kis birtokméret keretében**. Ezért – a tanulmány más fejezetében javasolt üzemszabályozás keretei közt – **ösztönözni kell gazdaságainkat a területeik növelésére**. Azok a gazdaságok fognak talpon maradni, amelyeknek van lehetőségük gazdaságukat fejleszteni. **Előremutató lépésnek tekintjük az erdőszűltséget, a fatermelés növelését, az energetikai célú növénytermesztés terjedésének támogatását** és a mezőgazdasági eredetű biomasszából előállított energia-termelés ösztönzését, **de ez is csak nagyobb területen folyó termelés esetén kínálhat megoldást. Az intenzíven fejleszteni képtelen kisebb gazdaságok egy része számára az alternatív lehetőségek programjai jelenthetik a kiutat, de túl nagy illúzió a korlátozott piaci lehetőségek miatt ezekkel kapcsolatban sem táplálható.**

Több termékcsoporthoz és időszakhoz fokozódó importnyomás indokoltá tesz egy **átgondolt marketingprogram kialakítását**, ami viszont **a versenyképesség növeléséhez elengedhetetlen minőségi áruhányad növelését kívánja**. A piacra kerülő hazai és import élelmiszerek minőségi és élelmiszerbiztonsági ellenőrzésének fokozásával és a „magyar termék” fogyasztásának ösztönzésével számos termékcsoporthoz pozícióját javítani tudnánk.

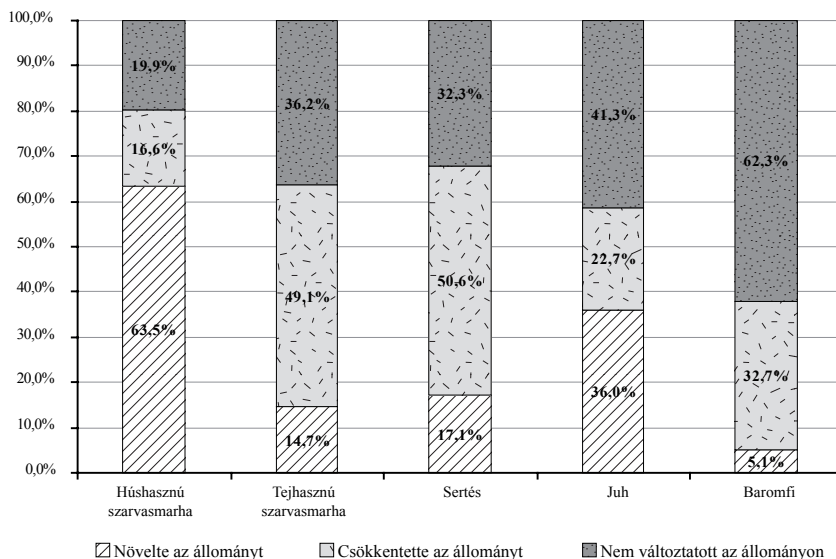
### 8.3. Megerősödhetnek-e állattartó gazdaságaink?

A mezőgazdasági termelés intenzitásának kifejeződését egyes szakértők az állattenyésztés termelési értékben elfoglalt arányában látják. Az Európai Unió tagállamaiban

ez az arány átlagban 42% körül alakul<sup>22</sup>, míg nálunk fokozatos (1993-ban 47%), majd drasztikus csökkenést mutatva 2004-ben 35% volt. **A hazai állattenyésztés lefelé vezető pályára kényszerült, az állatállomány és az állattartó gazdaságok száma egyaránt csökkent**, az épületek, és technológiák felújításra szorulnak, az állománykoncentráció alacsony. Jelentős **gondot okoz a növénytermesztés-állattenyésztés, különösen a gyepgazdálkodás-állattenyésztés összhangjának megbomlása. A meglévő állatállomány 25-30%-ához nem tartozik használt mezőgazdasági terület.** Az elégtelen területtel bírók aránya ennél is nagyobb. Ez nemcsak pénzügyi és közgazdasági szempontból kedvezőtlen, hanem sok esetben gátolja vagy drágítja a keresztmegtfelelési szabályok betartását. (Udovecz, 2004)

A vizsgálati eredmények a fenti folyamatok tekintetében azt mutatták, hogy a **gazdaságok 33%-a csökkentette az állományát, 30%-a növelte és 37%-a nem változtatott rajta. Állománynövelést legnagyobb arányban a húshasznú szarvasmarha és a juhtenyésztő gazdaságok** körében tapasztaltunk, ami a hivatalos statisztikai adatokkal összhangban állva az egy állattartó gazdaságra jutó állomány koncentrációját jelenti. A többi ágazatnál sokkal jelentősebb volt az állományt csökkentő gazdaságok számának aránya. A KSH adatai szerint a baromfi- és a tejgazdaságnál csökkent az egy állattartó gazdaságra jutó állatlétszám. A sertéstartóknál mutatkozó koncentráció növekedés viszont az egyéni gazdaságok számának közel felére történő csökkenésével magyarázható. (41. ábra) **Az állománynövekedés szinte minden állatfaj esetében a közepes méretű gazdaságokat jellemezte**, egyedül a sertéstartóknál volt némileg magasabb arányú a kisebb gazdaságok előfordulása. **Az állatlétszám csökkentése a leggyakrabban a kis gazdaságok körében volt megfigyelhető, míg a nagy gazdaságoknak több mint a fele nem változtatott az állatlétszámán.**

41. ábra

**Az állatállományuk nagyságán változtató gazdaságok aránya**


<sup>22</sup> Az állattenyésztés részaránya a tagországokban erős szóródást mutat. Görögországban 23%, Olaszországban 34%, míg Írországban 77%, Luxemburgban 64%. Nagy-Britanniában az állattenyésztés aránya megközelíti a 60%-ot, míg Németországban 50%, Franciaországban 40% körül alakul. A tendencia általában csökkenést mutat.

A szarvasmarha állomány csökkenése mellett a szakosodási folyamat az utóbbi 2-3 évben erősödött meg, és **növekedésnek indultak az egyhasznú húsmarha állományok**, amelyek a minőségi hústermelés alapját képezik. A vizsgálatba bevont húshasznú **szarvasmarhatartó gazdaságok mintegy kétharmada növelte állományát, és csupán hatoda csökkentette**. Márton István az ágazattal kapcsolatban kiemelte, „... hogy a húsmarha tenyésztésnek, mint tevékenységnek a profittermelésen túl ... jelentős környezet megóvó, kultúrtáj megőrző, vidéki népesség megtartó, foglalkoztatási és egyéb szerepe van ...” (Márton, 2005)

Amíg a húsmarhatartás extenzív, anyag- és eszköztakarékos ágazat, ahol a biológiai hatékonyság helyett a „társadalmi hasznosság” követelményei kerültek előtérbe, addig a **hatékony tejtermelés anyag-, eszköz- és munkaerő-igényes, intenzív technológiákkal valósítható meg**. A tartósan alacsony tejárak és a szerény mértékű jövedelempótló támogatások mellett, a **jövedelmezőséget csak a termelési költségek csökkentése révén lehet biztosítani**. Erre a korszerűen megépített, jól menedzselt nagyüzemi telepeken hatékony silókukorica-termesztés, a tárolási veszteségek csökkentése és a szigorú költséggazdálkodás megvalósításával lehet felkészülni. Mivel erre a feltételek általában nem adóttak, **a tejtermelő gazdaságok fele csökkentette állományát** a vizsgált időszakban.

Hasonló arányban változott **a sertést tartó gazdaságok** állománya. Itt is a gazdálkodók **fele csökkentette az állományt, és alig hatoduk növelte azt**. A sertéságazatra világszerte az üzemi méretek növekedése jellemző, nálunk ennek a folyamatnak az ellenkezője zajlott le. A költségcsökkentés bizonytalansága a jövőben kényszerítő körülményként jelenik meg, ez lesz a magyar sertéságazat versenyképességének egyik záloga. Mivel a takarmányköltségek az összköltség közel 50%-át teszik ki, ezért a kedvező abraktermelési lehetőségekből származó költségcsökkentés jelentheti a versenyképesség alapját. (Kalmár, 2004)

A juhágazatban ugyancsak javíthatná a jövedelmezőséget a megfelelő birtokstruktúra kialakulása, a juhtenyésztési technológiák differenciált fejlesztése és a szakosodott feldolgozóipari struktúra létrejötte. Bizonyos szempontból a szabad tartásos, legelőkertes technológia bevezetése is eredményesebbé teheti az állattartást. Pozitívan értékelhető, **hogy a juhtartó gazdaságok több mint egyharmada növelte állományát**.

**A baromfiágazat hazánkban nem olyan erősen koncentrált**, mint a legfejlettebb EU tagállamokban. A telepek nagy hányada elavult, korszerűtlen, a napi súlygyarapodás alacsony, magas **a fajlagos takarmány-felhasználás, ami a termelési költségek emelkedéséhez**, illetve az egyes baromfiágazatok versenyképességének romlásához vezetett. Ennek is betudható, hogy az elmúlt időszakban **a baromfitartóknak csupán 5%-a növelte állományát**.

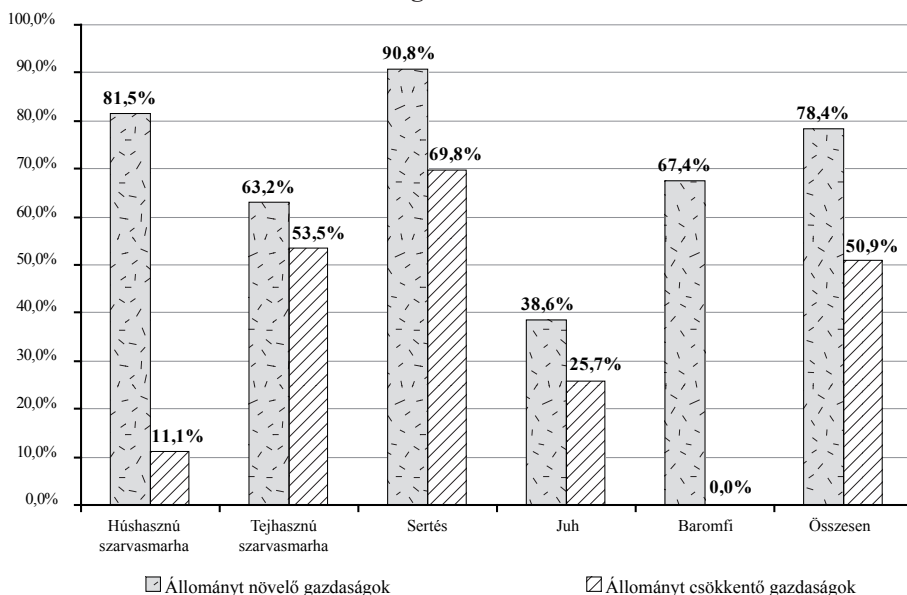
**Valamennyi állatfajra vonatkozóan az állomány növelését a gazdaságok 87%-a a szükséges takarmány gazdaságon belüli előállíthatóságával indokolta**. A gazdaságoknak közel a fele úgy gondolta, hogy ezáltal több támogatáshoz jut, és az értékesítési lehetőségei bővülnek, 40% pedig az állattartás hatékonyságának javulását remélte tőle. Különösen a húsmarha tartókat jellemezték ezek az érvek. A tejhasznú marhatartókat a magasabb támogatás, a sertés és juhtartókat elsősorban a rendelkezésre álló takarmánybázis a baromfitartókat pedig az állattartás hatékonyságán történő javítás lehetősége motiválta.

**A gazdaságok legtöbbször az állomány csökkentésénél az árak kedvezőtlen alakulását, a jövedelemhelyzet romlását és a takarmányárak növekedését jelölte meg indokként**.

A gazdák 62%-a eredményesnek találta az állattenyésztésben végrehajtott változtatásokat. A kis gazdaságok 72%-a volt elégedett a változtatások eredményével. A közepes és a nagy gazdaságoknál viszont lényegesen alacsonyabb volt az elégedettek számaránya, mint a növénytermesztésnél. Kivétel nélkül **minden ágazatban magasabb volt az elégedettséget jelző gazdaságok számaránya az állományt növelő gazdaságoknál, mint az állományt csökkentők között.** A pozitív hatások elsősorban a költségek csökkenésében, az értékesítési lehetőségek javulásában, és a jövedelmezőség pozitív irányú változásában volt mérhető a gazdaságok számára. Nagyon érzékenyen reagáltak az állomány csökkenésére viszont a baromfi-, húshasznú szarvasmarha- és juhtartók. (42. ábra)

42. ábra

**A struktúraváltásukat pozitívan megítélő gazdaságok aránya az állattenyésztés ágazataiban**



A gazdálkodók reagálása a vizsgált időszakban zajló folyamatokra számos következtetés lehetőségét kínálja. Megállapíthatjuk, hogy a megfelelő üzemméret elengedhetetlen feltétele a hatékony és költségtakarékos gazdálkodásnak. Ugyanakkor bebizonyosodott, hogy **a közepes gazdaságok tudták az állományukat a legdinamikusabban növelni.** Kétségek merülhetnek fel azt illetően, hogy hosszú távon megoldást jelent-e az állattenyésztők kedvezményes takarmánygabona elővásárlásának támogatása, az állattartó telepek üzemeltetői számára tervezett elő-haszonbérleti jog biztosítása. Ez ugyanis nem csökkentheti a gazdaságok bérleti díjainak költségét, ami rontja versenyképességüket. **Működési formától függetlenül továbbra is segíteni kell mindazokat, akik a kis méreten gazdálkodók integrálását szűkebb vagy tágabb környezetben hosszú távra is felvállalják. Rendezni és ösztönözni kell az állattartás gyeptakarmányhoz való kötését,** ugyanis a támogatási mérték kiszámítása az egy-egy borítékhoz rendelt gyepterület figyelembe vételével történik. Rövidtávon ez azzal a következménnyel jár, hogy az a gazdálkodó jár jól, aki viszonylag nagy gyepterülettel rendelkezik állatállományához képest. Ez a rendszer hosszú távon az állattenyésztés-gyepgazdálkodás összhangjának helyreállításához vezethet.



## 8.4. Stabilizálódó gazdálkodási formák

A '90-es évek elején lezajlott politikai és gazdasági változások alapjaiban változtatták meg a mezőgazdaság gazdálkodási formáinak státuszait, de **az üzemstruktúra véleményünk szerint „csupán” annyiban módosult, hogy középen megjelent a vállalkozó gazdálkodók köre. Ezen belül azonban a sokszínűség volt jellemző.**<sup>23</sup>

A reagálás-vizsgálat keretében választ kerestünk arra, hogy a gazdálkodási formák átalakulása egyrészt a 2002-2004-es időszakot is jellemezte-e, másrészt, hogy mi motiválta valójában ezeket az átalakulásokat. A vizsgálati eredményekből arra a következtetésre jutottunk, hogy **tömeges átalakulások a vizsgált időszakot már nem jellemezték, és ha voltak is formaváltások, a termelők leginkább aszerint határoztak, hogy adózási, támogatási- és hitelezési szempontból melyiket tartották kedvezőnek.** Az interjúkból megerősítést kaptunk arra vonatkozóan is, hogy a hazai üzemi struktúra mennyire színes. A magánszemélyek a mezőgazdasági termelést mezőgazdasági östermelőkként, a gazdasági társaságban tagként vagy alkalmazottként, egyéni vállalkozóként egyszerre egy időben is végezhetik. Mint a mélyinterjúk során megfogalmazták néhányan „... amíg az egyik gazdasági forma pl. a földhözjutás lehetőségét garantálja, addig a másik a támogatások feltételeinek tud eleget tenni, a harmadik pedig az értékesítési lehetőségek kihasználását tudja biztosítani.”

A vizsgált időszakban **a gazdaságok mindössze 7%-ánál volt jogi forma változás. Legnagyobb mértékben az egyéni vállalkozásokat érintették a változások,** 11%-uk alakult át családi gazdasággá, míg a családi gazdaságok 10%-a östermelővé alakult. Az östermelői formából viszont legnagyobb százalékban családi gazdaságok, egyéni vállalkozók jöttek létre és kis hányaduk kft.-ként folytatta tevékenységét.

**A szövetkezetek átalakulása nem volt számottevő,** ugyanis az nem tudott zökkenőmentesen lezajlani **elsősorban az üzletrészek rendezetlensége következtében.** Az agrárpolitika legtöbbször az üzletrészek felvásároltatását, vagy felvásárlását ösztönözte jelentős állami pénzekkel támogatva, ahelyett, hogy a szövetkezeti üzletrészek gazdasági tartalmát változtatta volna meg.

A helyzet ellentmondásosságára több interjúalany is felhívta a figyelmünket. A szóbeli interjúkban például olyan elgondolással is találkoztunk, mely szerint úgy lehet a szövetkezetekből az állami tulajdonosi részarányt a leggazdaságosabban kivonni, hogy „... különböző könyvelési trükkökkel le kell csökkenteni a szövetkezet tőkéjét, és így az állami tulajdoni rész értéke is lecsökken. A kisebbségi tulajdonosok ezt követően megemelik az alaptőkét, amiben már az állami arány sokkal kisebb lesz, és egy jelentősebb részesedés elérése után már kivásárolható lesz az állami rész és szabaddá válik az út az új szervezeti forma kialakulásához”.

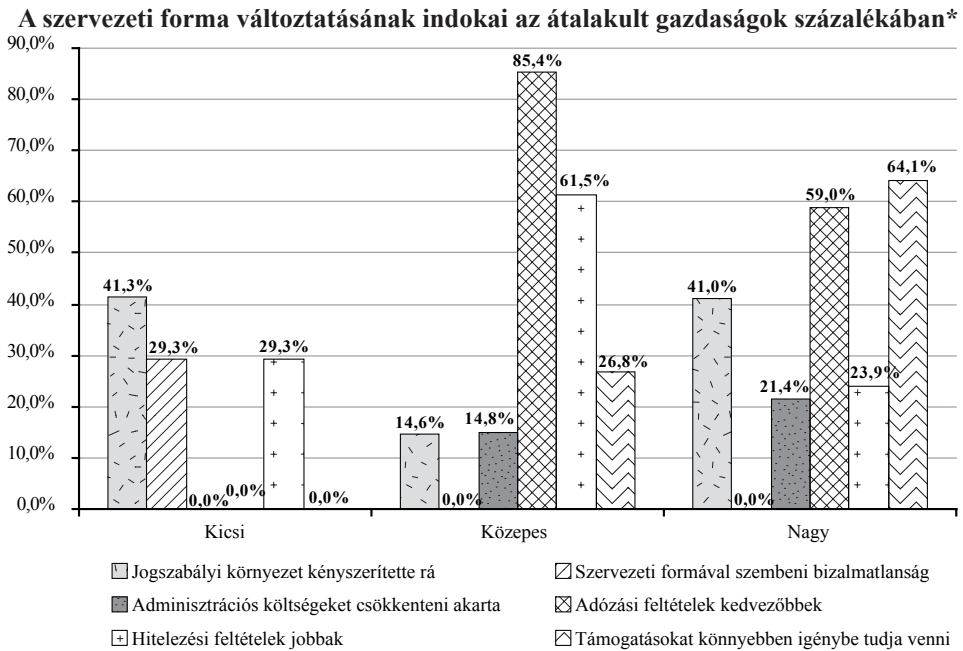
A jogi forma megváltoztatásának okát vizsgálva eltérést tapasztaltunk a különböző üzemméretű gazdaságok között. **Az adózási feltételek** a kis gazdaságokat nem érintették, viszont **a közepes gazdaságok 85%-ának szervezeti forma változását ez indokolta.** A nagy gazdaságok csak 59%-ban magyarították a formaváltozást az adózási szempontokkal. A hitelezési feltételek szintén a közepes méretű gazdaságoknál voltak erőteljes hatásúak, és még a kis gazdaságok közül is többen jelölték meg a változtatás okaként, mint a nagyok.

<sup>23</sup> A KSH adatai szerint a 2002-2004-es időszakban a működő gazdaságok számában jelentős mértékű változás nem mutatkozott. Az egyes vállalkozásiforma-változások csupán a gazdaságok 2-8%-át érintették.



A jogszabályi környezet hatása elsősorban a kicsi és a nagy gazdaságokat motiválta. A támogatási rendszer kedvezőbb kihasználása végett a nagy gazdaságok 64%-a, a közepes gazdaságoknak 27%-a változtatott a szervezeti formán. (43. ábra)

43. ábra



\*Több válasz is megjelölhető volt.

Láthatóan számtalan lehetősége van a gazdaságoknak a gazdálkodási formákból adódó legális és kevésbé legális előnyök kihasználására. Talán nem is az a gond, hogy élnek, vagy nem élnek a termelők ezekkel a lehetőségekkel, hiszen ilyenek mindig is voltak és lesznek is, bár szerepük minimalizálására mindig is törekedni kell. Az azonban súlyos hátrányt okozhat, ha ezzel egy versenyképesebb szervezeti forma-szerkezet kialakulása halasztódik, és az okszerű változás lehetősége továbbra is gátolva marad a gazdaságok egy része számára. Ugyanakkor az „okoskodások”, a jogi „játszadózások” rengeteg energiát emésztnek fel ahelyett, hogy azt a termelés **színvonalának javítására, a versenyképesség fokozására fordítanák.**



## 9. Foglalkoztatás, bérezés

A mezőgazdaság foglalkoztatásban játszott szerepe a rendszerváltás óta eltelt másfél évtizedben drasztikusan csökkent. Ennek a folyamatnak közgazdasági racionalitását a szakirodalomban senki sem vitatta, azonban a mértékével és a mezőgazdasági foglalkoztatás lehetőségeivel kapcsolatban már megoszlottak a vélemények. Ángyán József szerint a jövőt illetően „... ismét rá kell jönnünk, a mezőgazdaságnak a termelési feladatok mellett környezeti és társadalmi, foglalkoztatási feladatokat is magára kell vállalnia”. (Ángyán, 2005) Lényegét tekintve hasonlóan vélekedett Glatz Ferenc is, aki úgy fogalmazott: „... sokkal olcsóbb a parasztságot támogatni, mint környezetvédő munkásokat alkalmazni dombjaik, rétjeik megóvására”. (Glatz, 2004)

Nem vitatva a fentieket Potori Norbert és Udovecz Gábor azt hangsúlyozták, hogy „... az ágazat korábbi foglalkoztatási súlya már nem állítható vissza”. (Potori-Udovecz, 2004) Míg Varga Gyula azt emelte ki, hogy „... a mezőgazdaság nem alkalmas arra, hogy egymagában megoldja a vidék fő gondját, a foglalkoztatást, vagy akár csak éllovasként is hozzájáruljon a munkahelyteremtéshez. A magyar vidék sorsának jobbra fordításában szerepet, sőt az idő múlásával egyre nagyobb szerepet kell vállalnia a vidék „versenyszférájának”. (Varga, 2003)

Dorgai László és munkatársai szerint a vidéken élők foglalkoztatási feszültségeinek oldása, megélhetésük színvonalban is növekvő biztosítása több nemzetgazdasági ág teljesítményének harmonikus, a vidék- és a területfejlesztés által összefogott fejlesztése révén lehetséges. Természetesen ez korántsem jelentheti a mezőgazdaság indokoltnál nagyobb mértékű visszaszorulását, sőt arra kell törekedni, hogy az ágazat súlya hosszú távon is megfeleljen a mezőgazdasági termelés átlagosnál jóval kedvezőbb adottságainak, sőt éppen ez a feltétel legyen a fejlődés egyik katalizátora. (Dorgai et al., 1999)

Ebben a kérdéskörben kutatásunk során a mezőgazdaság foglalkoztatásban betöltött szerepének vizsgálatára, a változások okainak feltárására, valamint bérezési, jövedelem- osztozkodási módok feltárására törekedtünk.

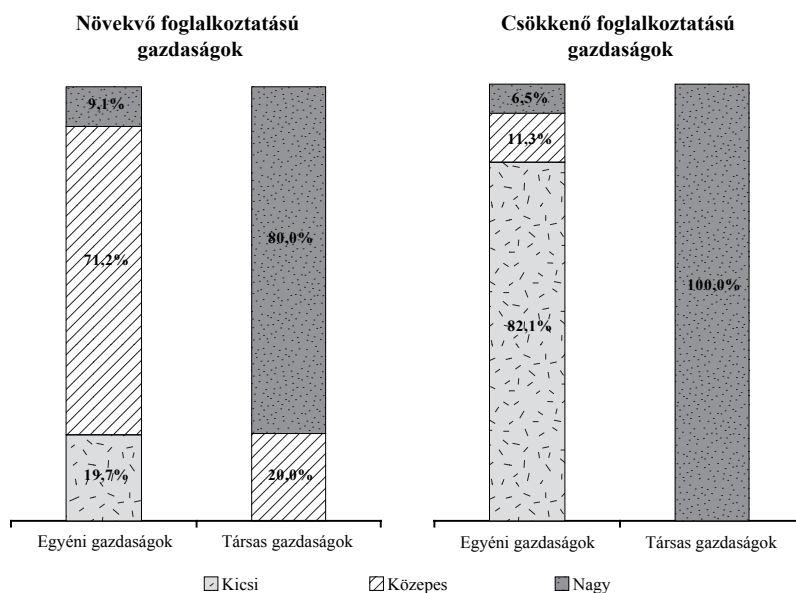
### 9.1. Stabilizálódik az ágazat szerepe a foglalkoztatásban<sup>24</sup>

A kutatás során azzal a meglepő eredménnyel szembesültünk, hogy a megkérdezett **gazdaságok 89%-ában nem változott a 2002-2004 közti időszakban a foglalkoztatottak száma, míg 6%-ban növekedést és 5%-ban csökkenést jeleztek** a kérdőívek. Az egyéni és a társas gazdaságok esetében nem volt lényegi a különbség.

**A foglalkoztatást növelő egyéni gazdaságok közül a közepes méretűek voltak a meghatározók**, ebbe a méretkategóriába tartozott a több munkaerőt alkalmazó egyéni gazdaságok 71%-a. A társas vállalkozásoknál a növekvő foglalkoztatás 80%-ban a nagyméretű gazdaságokban jelentkezett. **A foglalkoztatott létszámukat csökkentő egyéni gazdaságok 82%-ban a kisebb gazdaságok voltak**, míg a társas gazdaságoknál teljes mértékben a nagyobb üzemeket érintette a létszámcsökkenés. (44. ábra.)

<sup>24</sup> A reagálás-vizsgálat foglalkoztatást érintő eredményeinek bemutatása előtt, hangsúlyozni szeretnénk, hogy a kutatás a 2 EUME méret feletti gazdaságokra vonatkozott, valamint – szándékaink szerint – kiterjedt a nem bejelentett munkaerőre is. Következésképpen a feltárt folyamatok nem mindenben egyeznek meg a statisztika által közvetített képpel.

### A foglalkoztatás szerepének változása az egyéni és társas gazdaságokban méretkategóriák szerint

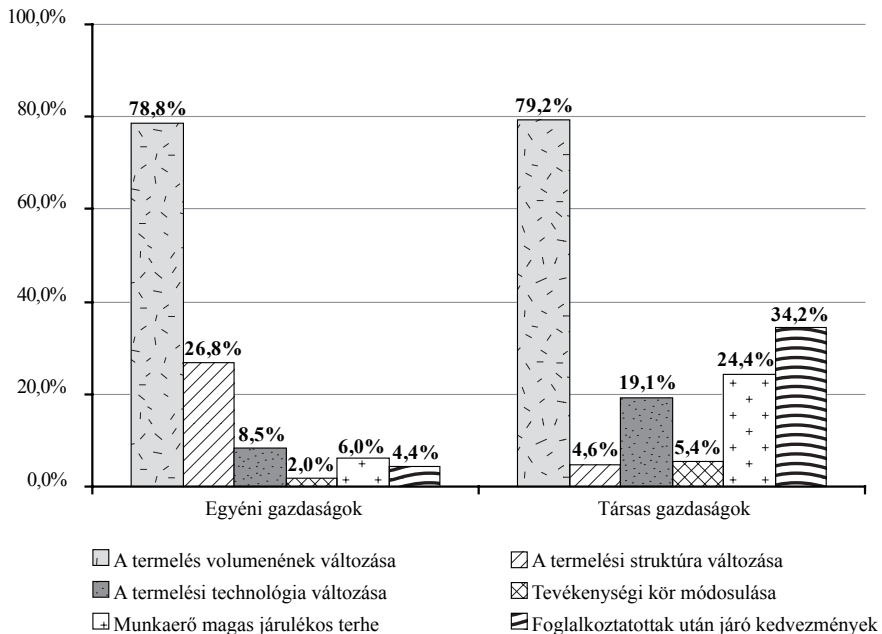


Az egyéni gazdaságok esetében kirajzolódó tendencia arra utal, hogy **fokozatosan erősödnek a közepes méretű gazdaságok**, – bár lépcsről-lépcsre – **egyre nagyobb szerepet játszanak a vidéki foglalkoztatásban**. A nagyok létszámcsökkenése – mind az egyéniek, mind a társasok esetében – a kevésbé élömunka-igényes kultúrák térnyerésével, és a hatékonyabb élömunka felhasználással magyarázható.

Potori és Udovecz a foglalkoztatás változásainak indítékai között az alábbi tényezőket sorolja fel: a szervezeti, üzemi struktúra átalakulása, az egyéni gazdálkodás térnyerése; a munkaerő magas járulékos terhe; az egyszerűsödött termelési szerkezet minimális élömunka lekötése; a termelés idényszerűsége; és a folyamatos foglalkoztatást segítő, kiegészítő tevékenységek hiánya. (Potori-Udovecz, 2004)

A kutatás során mi is megkíséreltünk választ kapni arra, milyen befolyással vannak a fenti tényezők a foglalkoztatásra. Az eredmények visszaigazolták Potori Norbert és Udovecz Gábor megállapításait. Mind az egyéni, mind pedig a társas gazdaságok esetében **a termelés volumene határozza meg leginkább a foglalkoztatást**. Mindkét gazdálkodási forma esetében ez a válaszgyakoriság megközelítette a 80%-ot. Az egyéni gazdaságok esetében még a termelési struktúra változása fontos foglalkoztatást befolyásoló tényező, a többi indíték viszont egyenként nem haladja meg a 10%-ot. (45. ábra)

45. ábra

**A foglalkoztatás szerepének változását befolyásoló tényezők válaszgyakorisága\***


\*Több tényező is megjelölhető volt.

A társas gazdaságok esetében a termelés nagyságának változása (79%) mellett a dolgozók után járó kedvezmények befolyásolják leginkább a foglalkoztatást (34%). A járulékos terheknek (24%) és a technológiai változásoknak (19%) láthatóan kisebb a hatása a gazdaságok foglalkoztatásban betöltött szerepére.

A munkaadókat terhelő magas járulékok vonatkozásában figyelhető meg tehát az egyik legnagyobb eltérés az egyéni és a társasok közt. Ez két okkal is magyarázható. Az egyik, hogy – mint a későbbiekben látni fogjuk – az egyéniénél nagyobb lehetőség nyílik a szürke és fekete foglalkoztatásra és ezzel a járulék „megtakarítására”. Másrészt legális „járulékelkerülési mód”, hogy az egyéni gazdaságok nem számolják el költségként a családtagok munkaidő teljesítménye után járó indokolt bértömeget, holott ennek jelentősége amiatt is nagyobb, mert magasabb arányban foglalkoznak intenzív, munkaigényes kultúrákkal, mint a társas gazdaságok. (Keszthelyi-Kovács, 2004)

A válaszok azt is jelzik, hogy *a társas vállalkozásoknál a foglalkoztatottak után járó kedvezmények sokkal inkább motiváló tényezők, mint az egyéniéknél*. Elsősorban a társasok azok, akik élnek a Munkaügyi Központok által kínált lehetőségekkel, de az esetek többségében „... már előre megszervezzük, ki legyen az, akit kiközvetít a Központ”. Ez azt jelenti, hogy – ha lehet – a felvenni kívánt munkaerőt a központon keresztül veszik fel, és így élhetnek a kedvezményekkel.

A mélyinterjúk döntő része ugyanakkor azt mutatta, hogy *a munkaadók* – egyéni és társasok egyaránt – *általában tartózkodnak a munkanélküliek és a pályakezdekők foglalkoztatásától*, mert úgy vélik, hogy ez a réteg nem tanúsít megfelelő hozzáállást a

munkához. A munkaügyi központok által „spontán módon” kiközvetített emberek legtöbbször elutasította a mezőgazdaságban felkínált munkát, mivel egy részük „falból” jelentkezik be a munkaügyi központnál, valójában nem akarnak munkát vállalni. Nagymértékben javítani lehetne a munkaügyi közvetítés hatékonyságát és elfogadottságát, ha ezt a réteget ki lehetne szűrni a kijánlottak köréből.

A szóbeli interjúk egyes markáns véleményei szerint a helyi munkaerőpiacon egyfajta szelekció ment végbe. *Az alacsony iskolázottságú és munkakultúrájú, motiválatlan és megbízhatatlan munkavállalói csoportok kikerültek a hivatalosan foglalkoztatottak közül. Az illegálisan foglalkoztatottak körében sem igazán jók azonban az alkupozícióik, mert itt is végbement már egyfajta kiválasztódás.*

*A foglalkoztatási kedvezmények* – a társas gazdaságok néhány példáját leszámítva – *a mezőgazdaságban alacsony hatékonysággal*, vagy egyáltalán nem *működnek*.<sup>25</sup> Új munkahelyeket nem teremtenek, legfeljebb a meglévő állásokat oszthatják szét. Mértékét túlságosan kicsinek az érintettek körét pedig túl szűknek ítélték a gazdák. Véleményük szerint *inkább a társadalombiztosítási járulék csökkentésére lenne szükség.*

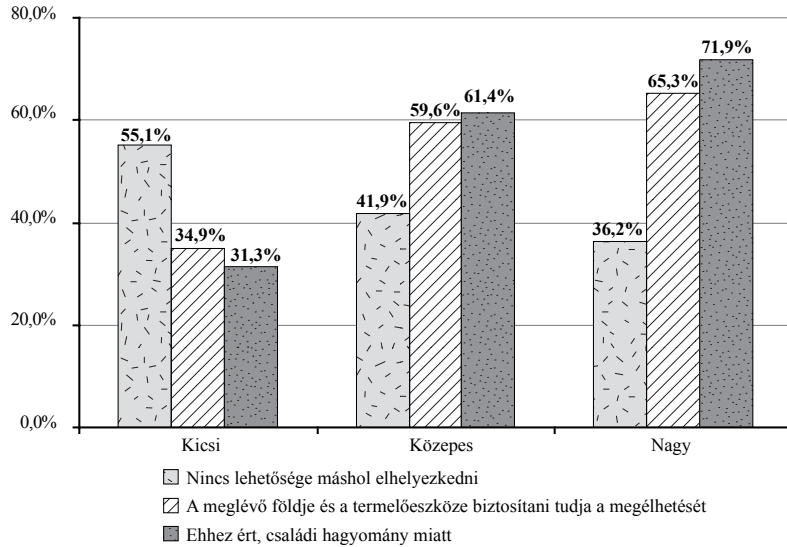
A foglalkoztatás szerepét vizsgáltuk abból a megközelítésből is, hogy az egyéni gazdákat mi befolyásolja leginkább a főfoglalkozás, illetve a kiegészítő tevékenység keretei közötti gazdálkodás választásában. Az eredmények azt mutatták, hogy az egyéni gazdaságok 48%-ban gazdálkodnak főfoglalkozásban, míg 52%-ban jellemző a kiegészítő tevékenység keretében történő gazdálkodás.

A főfoglalkozást választó gazdák 44%-a azt jelölte meg okként, hogy nincs lehetősége máshol elhelyezkedni. Valamivel nagyobb magyarázó tényező, hogy a meglévő földje és a termelőeszköze biztosítani tudja a megélhetését (50%), illetve, hogy a munkához való szaktudása, illetve a családi hagyományok is ezt indokolják (49%).

Üzemméret-kategóriák szerint vizsgálva *a főfoglalkozás motivációit megállapítható, hogy a közepes és a nagyméretű gazdaságok a gazdálkodás választásának okaként a rendelkezésre álló földet és termelőeszközöket, illetve a szaktudást és a családi hagyományokat tartották fontosnak.* A kis méretű gazdaságok pedig inkább a vidéki munkalehetőségek hiányát jelölték meg legnagyobb arányban. (46. ábra) A kényszervállalkozások tehát elsősorban a kisméretű gazdaságok közt találhatóak.

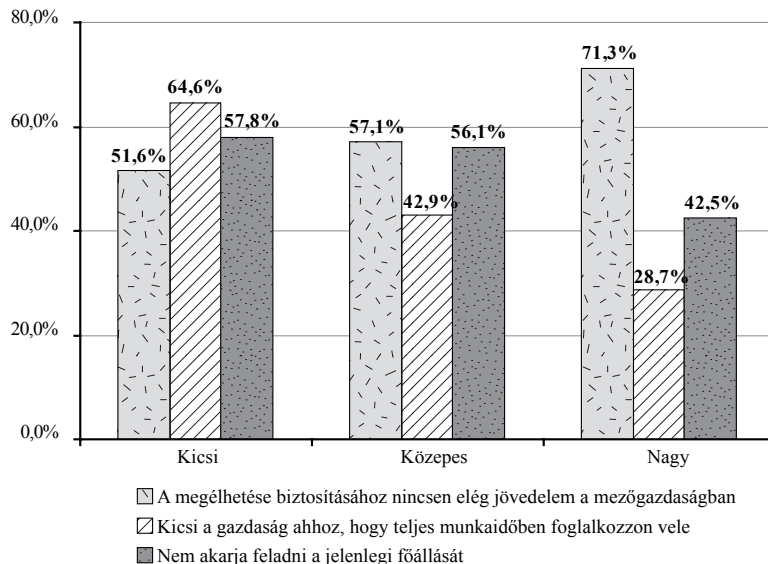
<sup>25</sup> A mélyinterjúk azt jelezték, hogy elsősorban a Munkaügyi Központ, foglalkoztatáshoz kapcsolódó járulékok átvállalását, valamint bértámogatást érintő programjairól hallottak, és ezeket használták is ki leginkább. A részmunkaidős foglalkoztatás és a munkatapasztalat szerzés támogatását, a foglalkoztatási támogatást, a munkaerő mobilitást elősegítő támogatást, illetve az alkalmi munkavállalói könyvvel történő foglalkoztatáshoz kapcsolódó támogatási programokat nem ismerték.

46. ábra

**A főfoglalkozás motivációi gazdasági méretkategóriák szerint**


*A kiegészítő tevékenység keretei közt gazdálkodó kisméretű gazdaságok közül sokan a gazdaság mérete miatt választották a tevékenységnek ezt a formáját, bár az ott képződő alacsony jövedelem és a jelenlegi főállás megtartása is fontos volt számukra. A közepes és a nagy gazdaságok esetében már a gazdaság nagysága lényegesen kisebb súllyal szerepel, azok – különösképpen a nagyok – az ágazatban jelentkező kis jövedelmet jelölték meg, és viszonylag fontos tényezőként említik a főállás biztonságát is. (47. ábra)*

47. ábra

**A mellékfoglalkozás választásának okai az egyéni gazdaságokban\***


\*Több válasz is megjelölhető volt.

## 9.2. Bérezési formák a mezőgazdaságban

Tóth Erzsébet és munkatársai – az agrárgazdaság szerepét vizsgálva a vidéki foglalkoztatásban – megállapítják, hogy a mezőgazdaságban a nettó keresetek emelkedése több év átlagában nem érte el a fogyasztói árak növekedését, amely a mezőgazdasági keresetek reálértékének csökkenéséhez vezetett. A mezőgazdaság hátrányára fennmaradt és erősödött a jövedelemdiszparitás, amelynek kialakulásában szerepet játszik a mezőgazdasági tevékenység hagyományosan „lekezelő” megítélése, a foglalkoztatottak alacsonyabb képzettsége, a döntéshozók által is számításba vett kiegészítő jövedelemszerzés lehetősége és nem utolsósorban az ágazat rendkívül alacsony jövedelmezősége. (Tóth, 2002)

A statisztikai rendszer foglalkozik a nettó és a bruttó jövedelem alakulásával, míg a tesztüzemi rendszer a gazdaságok jövedelemhelyzetét vizsgálja. Ezek ismeretében mi a kutatás során arra törekedtünk, hogy feltárjuk, az egyes kifizetési formák milyen arányban vannak jelen a mezőgazdasági bérezésekben.

A kérdőívre kapott válaszok alapján a gazdaságokban leginkább alkalmazott fizetési formák – gyakorisági sorrendben – a következők:

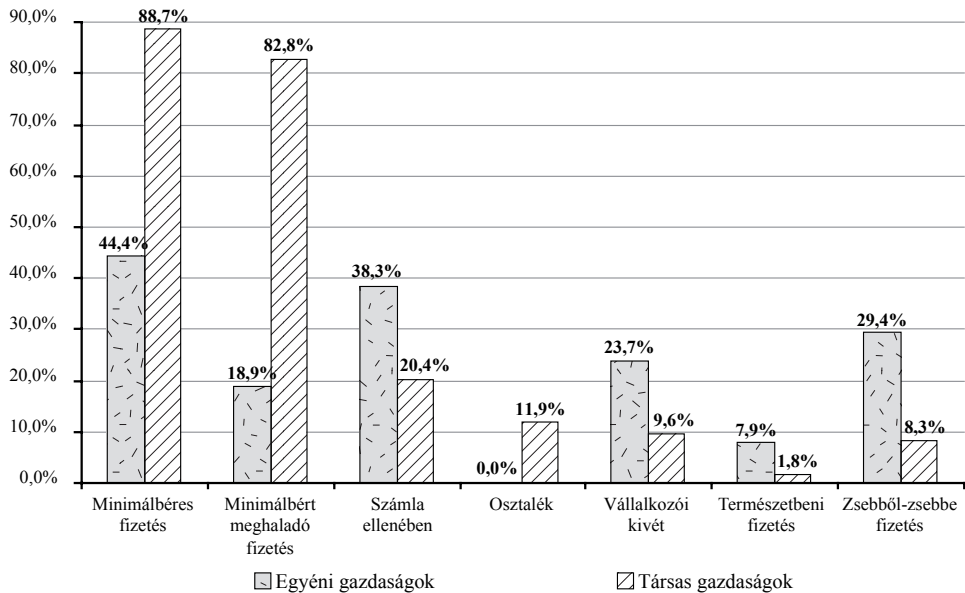
- Minimálbéres kifizetés;
- Minimálbért meghaladó kifizetés;
- Számla ellenében történő fizetés;
- „Zsebből-zsebbe” fizetés;
- Vállalkozói kivét;
- Osztalék;
- Természetbeni fizetés.

Az egyéni gazdaságok 44%-ánál figyelhető meg a minimálbéres fizetés és 19%-ánál a minimálbért meghaladó fizetés. A társas gazdaságoknál viszont már 89%-os és 83%-os gyakoriságot mutat a két fizetési forma. A számla ellenében történő fizetési mód az egyéni gazdaságok 38%-ában használatos, míg a zsebből-zsebbe történő fizetés az egyéniéknél közel 30%-ot képvisel, szemben a társas gazdaságok 8%-ával. (48. ábra)

A méretkategóriákon belül az egyes fizetési formák megoszlása szintén figyelemreméltó. A minimálbéres fizetés a kis- (48%) és a nagyméretű gazdaságoknál (52%) közel azonos arányban figyelhető meg. Ugyanakkor **a minimálbért meghaladó kifizetés a nagyméretű gazdaságokban szinte általános (80%), a kicsiknél pedig a 10%-ot sem éri el.** A számla ellenében történő fizetést a kis gazdaságok 43%-a, a közepes gazdaságok 39%-a jelölte meg, ami nagyokhoz képest lényegesen magasabb arány. Ennek oka, hogy a kis- és közepes gazdaságokban a rendelkezésre álló géppálya nem teszi lehetővé a munkák teljes körű elvégzését. (49. ábra).

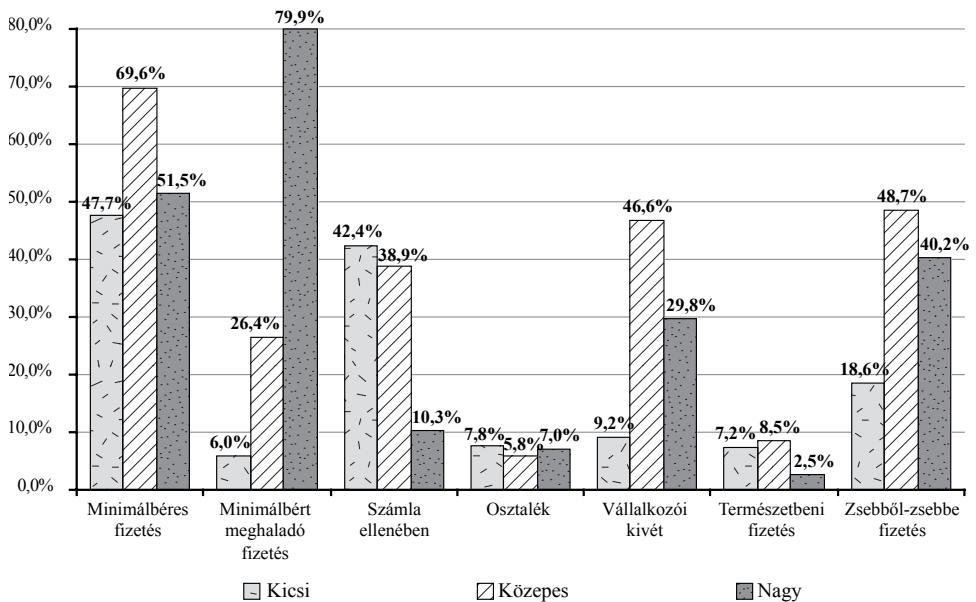


48. ábra

**A különböző bérezési formák előfordulása az egyéni és a társas gazdaságokban\***


\*Több válasz is megjelölhető volt.

49. ábra

**A különböző bérezési formák előfordulása a gazdaságok egyes üzemméret kategóriáiban\***


\*Több válasz is megjelölhető volt.

***A zsebből-zsebbe fizetés a közepes méretű gazdaságok 49%-ánál, a nagy gazdaságok 40%-ánál jelenik meg*** jellemző bérezési módként. A ***kis gazdaságok 18%-ánál jelölték csak meg a zsebből történő fizetést.*** Ez magyarázható azzal, hogy ***ebben az üzemméret-kategóriában van a legnagyobb szerepe az ingyen dolgozó családi munkaerőnek és a rokoni segítségnek.*** A gazdálkodók sok esetben a minimálbéren felüli részt fizetik ebben a formában.<sup>26</sup>

A mélyinterjúk során az is kiderült, hogy a gazdálkodók az egyre dráguló munkaerő alkalmazásának költségeit azzal is igyekeznek mérsékelni, hogy a foglalkoztatás idejét és létszámát a legszükségesebb szintre minimalizálják. Ennek legális formái azonban nem terjedtek el a mezőgazdaságban. A határozott időtartamra szóló szerződések egyáltalán nem jellemzőek. ***A rövid idejű foglalkozások regisztrálásának speciális formájára, az alkalmi munkavállalói könyv (AM könyv)<sup>27</sup> használatára is csak néhány helyen találtunk utalást*** annak ellenére, hogy ennél a foglalkoztatási formánál a munkáltató adminisztrációs ügyintézése könnyített, hiszen egy közteherjegy beragasztásával valamennyi kötelezettségét teljesíteni tudja.

Véleményünk szerint ***a fekete foglalkoztatás felszámolásának legfőbb gátja a magyar mezőgazdaságban az alacsony jövedelemtermelő képesség.*** A feketemunka a szolgáltatások igénybevételénél a legjelentősebb. Elterjedt szokás, hogy a szántásról, kombájnlásról a szolgáltatást végző nem állít ki bizonylatot, mert az adózásból származó többlet terheket nem tudja áthárítani a megrendelőre. A fekete foglalkoztatás másik nagy területe a kézimunka igényes zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermesztés. Itt ***a foglalkoztatási jegy igénylése*** jelenthetne részleges megoldást. ***A gyakorlatban azonban ez azért nem működik, mert*** egyrészt ***bürokratikus, időigényes,*** másrészt előre nehéz meghatározni, hogy a napszámos az adott napon, biztosan jön-e dolgozni vagy sem. Nagyobb létszám esetén az adminisztrációs feladatok ellátása egy ember teljes munkaidejét is igénybe veheti.

A zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermesztés esetében a feketemunkát – a jelenlegi ár- és költségszinten – nagyon nehéz kifehériteni. ***A napjainkban tervezett foglalkoztatás-szabályozási változtatásoknak<sup>28</sup> lehet pozitív hozadéka az ágazat számára. Radikális megoldással azonban nem számolhatunk, mivel az alapvető problémát – az ágazat alacsony jövedelemtermelését – nem oldhatja meg.*** Csupán az Európai Bizottság ajánlásait veszi figyelembe, miszerint a nem bejelentett munkát „a megelőző és szankcionáló intézkedések jól adagolt együttesével” kell visszaszorítani.

<sup>26</sup> A zsebből-zsebbe fizetés nem kimondott magyar „specialitás”. Az Európai Bizottság a feketemunkáról frissen készült jelentésében a vizsgálatok eredményei alapján úgy ítéli, hogy a nem bejelentett munkavállalás az építőipar után a mezőgazdaságban a leggyakoribb. Több újonnan csatlakozott országban bevett gyakorlatnak számít a „zsebből történő fizetés”, vagy a ténylegesnél jóval alacsonyabb értéken, általában a hiva talos minimálbéren bejelentett jövedelem. A nem bejelentett munkavállalást több tényező együttes következményének tekintik. Ezek közül elsősorban a munkaerőpiac rugalmatlanságáról, a jelentős adóterhekről tesznek említést.

<sup>27</sup> Az 1997-ben létrehozott AM könyv eredeti célja az volt, hogy a munkanélküliek anyagi támogatását elvesztő, és elhelyezkedni képtelen emberek rövid idejű, alkalmi munkavégzéssel is jogosultságot szerezhessenek további juttatásokra. Az eredeti elképzelésen évről-évre módosítottak, az érdeklődés azonban így is szerény maradt. Az érzékelhető változást 2003-ban a közterhek jelentős mérséklése hozta meg. Különösen a regisztrált munkanélkülit foglalkoztatók közterhének mértéke tette vonzóbbá bejelentett alkalmazásukat. (Laky et al., 2004)

<sup>28</sup> A jelenlegi munkaügyi érintő programok között több olyan döntést találtunk, amelyek segítséget nyújthatnak a mezőgazdasági foglalkoztatás rendezésében: az álláskeresői támogatás, a kék munka lehetőségének megteremtése, a munkaadók rugalmas foglalkoztatáshoz fűződő érdekének megteremtése, a garantált minimálbér szabályozása, a Btk. büntetőjogi számonkérési lehetőségének kiterjesztése a feketén foglalkoztató munkáltatók kapcsán, illetve a szigorúbb munkaügyi ellenőrzések érvényesítése, a közbeszerzési pályázatokon csak munkaügyiileg tisztán működő cégek vehetnek részt.

A mélyinterjúkból kirajzolódó kép összességében azt mutatja, hogy az ágazat érdekében a kormánynak törekednie kell ugyan a szürke és fekete foglalkoztatás visszaszorítására, de komoly hibát követ el, ha a mezőgazdaságot „egy kalap alá vonja” más nemzetgazdasági ágak fekete munkát visszaszorító intézkedéseivel. A szabályozás kidolgozásakor nem lehet egyenlőségjelet tenni, például az építőipar és a mezőgazdaság közé. Utóbbiban a kampánymunkák miatt kifejezetten *támogatni kell a nem állandó munkaerő egyszerű és olcsó – de az állam által regisztrált – foglalkoztatását.*



## 10. Beruházási hiány és felesleg

Az ágazat versenyképességének, a termelés minőségi és gazdaságossági összetevőinek javításához, technológiai és technikai megújulásra van szükség. A termelés bővítéséhez és a minőség egyidejű javításához pedig nemcsak több, hanem korszerűbb (s ezáltal drágább) eszközök szükségesek. A versenyképes, jövedelmező termelés korszerű technikai felszereltséget, termelőalapot feltételez.

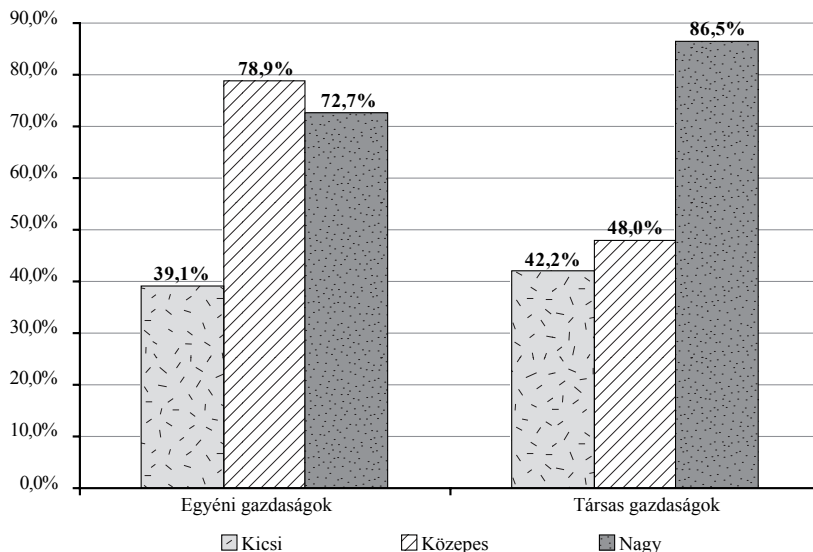
Gyakorlati tapasztalatok ugyanakkor azt jelzik, hogy a gazdaságok irányításában éppen a beruházási folyamat döntései, illetve a folyamat szervezésével kapcsolatos cselekvések okozzák az egyik legtöbb gondot. Ennek magyarázata, hogy a létrejövő beruházások általában jelentős pénzügyi eszközöket kötnek le hosszabb időszakra, és távlatosan megszabják a gazdálkodás lehetőségeit. Ebből következően egy hibás beruházási stratégia, egy nem kellően átgondolt nagy értékű beruházás megingathatja az egész gazdaság stabilitását.

### 10.1. Kik eszközöltek beruházást?

Kutatásunk alapján a termelők 55%-a eszközölt beruházást az EU-csatlakozás évében és az azt megelőző két éves felkészülési időszakban. Az egyéni gazdaságok esetében ez 50%-ot, a társas vállalkozásoknál 68%-ot jelent. Vizsgáltuk a beruházási gyakorlat alakulását a gazdaságok méretének alakulása szerint is. A kis méretkategóriába tartozók 45%-a, a közepes és a nagy méretkategóriába tartozók egyaránt 77%-a végzett beruházást. *A közepes és a nagy üzemmérettel rendelkező gazdaságok beruházási lehetőségei tehát kedvezőbbek.* (50. ábra)

50. ábra

**Beruházások alakulása gazdálkodási formák és üzemméretek szerint 2002-2004 között**

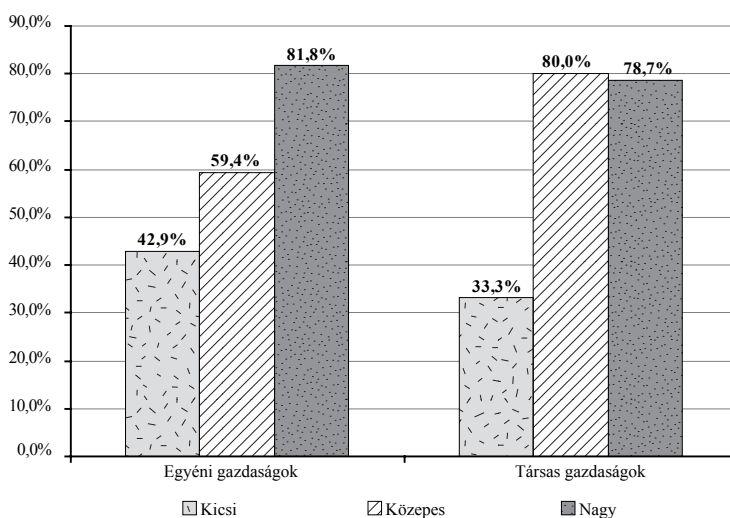


A beruházások finanszírozásának és ezen keresztül ösztönzésének egyik lényeges tényezője a beruházásokhoz adott állami támogatás. Vizsgáltuk, hogy a támogatással létrehozott beruházások milyen arányt képviselnek az összes beruházáson belül, és azok hogyan alakulnak gazdálkodási formák és üzemméretek között. *Az egyéni gazdaságok*

*beruházásaikat 64%-ban végezték beruházási támogatással, míg a társas vállalkozások esetében ez az arány 76% volt.* A kis üzemmérettel rendelkező gazdaságok 43%-ban, a közepes méretű termelők 59%-ban, a nagy méretű gazdaságok 82%-ban hajtották végre beruházásaikat támogatással. Az egyéni gazdaságoknál a támogatott beruházások arányát üzemméret kategóriák szerint vizsgálva hasonló tendenciát kapunk, míg a társasoknál a kicsik csak beruházásaik harmadánál élnek a támogatásokkal, a közepeseknek és a nagyoknak azonban közel négyötöde. *Minél nagyobb tehát az üzemméret, annál nagyobb arányban finanszírozzák a gazdaságok beruházásaikat beruházási támogatásból is.* (51. ábra)

51. ábra

**Beruházási támogatásokkal eszközölt beruházások összes beruházáson belüli aránya 2002-2004 között**



Személyes interjúink során is tapasztaltuk, hogy a fölösleges adminisztráció megnehezíti a támogatott beruházásokat. A kisebb méretkategóriájú gazdálkodókat ez is távol tartja a támogatott beruházásoktól. Gondot jelent az is, hogy sokba kerül a pályázatírás (íratás), ráadásul, ha a pályázatkészítés közben esetleg leállításra kerül a befogadás, az addig felmerült költségek hiábavalók voltak. (A pályázatírók elviszik a támogatás mintegy 10%-át! – nyilatkozták azok a termelők akik „biztosra akartak menni”.)

A kisebb gazdaságok mérsékelttobb támogatott beruházási aktivitásának az is oka, hogy pályázattal csak az új, kereskedelmi forgalomban vagy gyártótól beszerezhető, első üzembe-helyezésű gépek, technológiai berendezések, eszközök, anyagok beszerzése és beépítése támogatható. **A kisebb gazdaságok** – helyzetükből adódóan – **többször használt eszközt vásárolnak**. Így olcsóbban tudják létrehozni a beruházást még úgy is, hogy nem részesülnek támogatásban.

## 10.2. A döntéseket befolyásoló tényezők

A beruházási döntések meghozatalánál szóba jövő motiváló tényezőket Alvincz József és Guba Mária a következőkben foglalta össze:

- Az eszközök erkölcsi vagy fizikai elhasználódása;
- A munkahelyek megőrzése vagy újak létesítése;
- A jövedelemviszonyok javítása beruházásokkal;
- Bizonyos piaca jutási követelményeknek való megfelelés;
- A felhasználható források megléte. (Alvincz - Guba, 2003)

Kutatásunk során mi is kerestük a választ arra, hogy melyek azok az okok, amelyek egy gazdaság beruházási döntéseit befolyásolják, és ezek milyen jelentősek a döntések meghozatalában.

A 12. táblázat adatai jelzik, hogy **a beruházások megvalósítását motiváló tényezők súlya közt a gyakorlatban nincs nagy különbség**. A beruházók 39-39%-a azért eszközölt beruházást, mert vagy megfelelő támogatást kapott, vagy mert úgy gondolta, hogy a beruházással csökkenni fognak majd a termelés költségei. 36%-uk olyan beruházást hozott létre, amely megfelel az EU által támasztott állatvédelmi, növényvédelmi, környezetvédelmi és élelmiszerbiztonsági előírásoknak is. 33%-uk azért döntött a beruházás mellett, mert annyira elavultak az eszközei, hogy a beruházás nélkül befejezhetette volna tevékenységét, míg 28% bízott abban, hogy a beruházással nőni fog a jövedelme.

12. táblázat

**A beruházási gyakorlat okai a gazdaságokban 2002-2004 között\***

<b>Eszközölt beruházást, mert...</b>	<b>Gazdaságok számának aránya</b>
megfelelő támogatást kapott.	39,3%
a beruházással csökkennek a termelés költségei.	38,9%
meg kellett felelni az új, részben az EU által támasztott állatvédelmi, növényvédelmi, környezetvédelmi és élelmiszerbiztonsági előírásoknak.	35,9%
annyira elavultak az eszközei, hogy beruházás nélkül befejezheti tevékenységét, nem lesz munkája.	33,4%
a beruházással nőni fog a jövedelme.	28,3%
a bővülő beruházással piacképes szolgáltatást tudott végezni.	26,8%
kedvező áron tudott eszközt vásárolni.	26,4%
kedvező hitelkonstrukció párosult a beruházáshoz.	23,5%
úgy volt vele, hogy kihasználja a lehetőségeket, mert tudta, hogy az EU-csatlakozás után úgyszólván korlátozódni fognak a beruházásokra vonatkozó támogatási lehetőségek.	22,0%
<b>Nem eszközölt beruházást, mert...</b>	
nem volt rá pénze.	62,6%
nem volt szükséges.	27,9%
csak magas kamatú hitellel tudott volna beruházni, és nem merte bevállalni.	24,7%
úgyszólván hanyatlóban volt a gazdaság, nem volt érdemes beruházni, „húzom amíg húzom”.	21,7%
nem kapott beruházási támogatást.	7,5%

\*Több válasz is megjelölhető volt.

A termelők 27%-át motiválta a beruházás végrehajtására az, hogy a bővülő beruházással piacképes szolgáltatást tud végezni. 26%-uk kedvező áron tudott eszközt vásárolni, és ezt a lehetőséget használta ki. 22% pedig úgy gondolkodott, hogy kihasználja a lehetőséget, mert tudta, hogy az EU-csatlakozás után úgyszólván korlátozódni fognak a beruházásokra vonatkozó támogatási lehetőségek.

A beruházási döntéseket befolyásoló tényezők vizsgálata alapján két következtetésünkre hívjuk fel a figyelmet. A felsorolt tényezők súlyszámait elemezve látható, hogy **bár többségben voltak a stratégiaileg megtervezett beruházási döntések (57%), az esetek 43%-ában eseti motivációk** – kedvező ár- vagy hitelkonstrukció, támogatási lehetőség kihasználása stb. – **játszottak szerepet a beruházási döntésben.** Ennek a következménye az, hogy **az ágazatban** – véleményünk szerint – **egyszerre volt jelen a vizsgált időszakban a „túlberuházás”, és a beruházási hiány.**<sup>29</sup> Véleményünk szerint a magyar mezőgazdaságban nem annyira **a beruházási támogatások** tömegével, sokkal inkább azok **felhasználási hatékonyságával**, illetve struktúrájával **volt gond.** A beruházási támogatások hatékonyságának javulását egy közép-hosszú távú agrárstratégia alapján megalkotott fejlesztési terv részeként lehetne elérni. A stratégiában el kell dönteni, milyen termelési szerkezetet, üzemszerkezetet és birtokstruktúrát preferálunk. Mindezen **céloknek alárendelve kell meghirdetni a támogatásokat**, így elkerülhető, hogy a koncepciótlanság vagy a gyakorta változtatott koncepciók következtében kialakult problémák megismétlődjenek.

Másik következtetésünk – amelyet mélyinterjúink is bizonyítottak –, hogy **a mezőgazdasági gépberuházások megvalósításához igényelhető támogatások mértékének növekedése vagy a támogatási lehetőségek bővülése hatására a gépforgalmazók jelentősen megemelték a gépeik árát.** Így a támogatás egy része nem a termelőnél, hanem a gépforgalmazónál realizálódott.

A csatlakozás előtti támogatási rendszerben a géparkat az FVM Mezőgazdasági Gépesítési Intézet által kiadott katalógus befolyásolta. Vagyis a géptámogatási kérelemben szereplő gépár, annak realitása összehasonlítható volt az ebben a katalógusban megadott, ajánlott árakkal. Az elmúlt időszakban a gépek árainak növekedésére hatást gyakorolt az is, hogy ennek a katalógusnak a kiadását az FVM a csatlakozás évében megszüntette, és túl későn, 2005 őszén döntött újra ennek megjelenéséről. Így az AVOP vagy más géptámogatási pályázatok bírálatakor **a bírálóknak 2004-2005. év folyamán nem állt rendelkezésükre olyan hiteles információ, amelynek alapján szakmailag megalapozott döntéseiket meghozhatták volna.**

A beruházást nem eszközölő gazdaságok 63%-a a pénzhiányra hivatkozott. Mindössze 28%-uknak nem volt szüksége új eszközökre, 25%-uk pedig azért mondott le a beruházásról, mert csak magas kamatú hitellel tudott volna beruházni. Támogatás hiányában 8% állt el a beruházástól.

<sup>29</sup> Több gazdaság az interjúk során elmondta, hogy a csábító támogatások hatására túlfeljesztett, legfőképpen az erőgépek tekintetében. Ezzel ellentétben munkagépekre pedig alig költöttek. A beruházási támogatás és saját erő mellett, hitelekhez is folyamodtak. A termelők nem számoltak a tőkelekötéssel, melynek következtében a forgóeszközök finanszírozására nem maradt elegendő pénzük. A folyó termelés finanszírozásában nőtt a külső forrás szerepe, így ezek a beruházások az eladósodottság felé terelték őket.

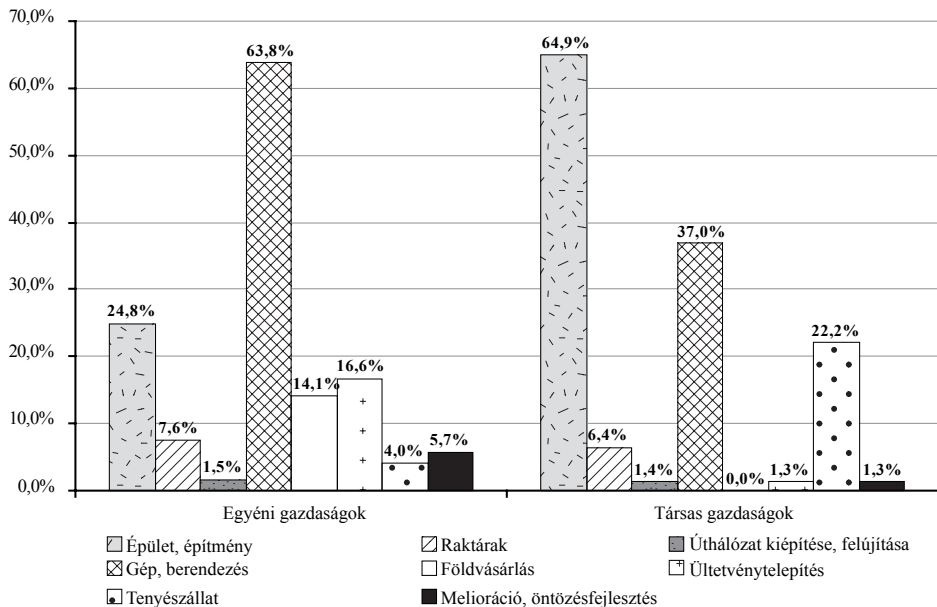


### 10.3. A beruházások struktúrája

Vizsgálataink azt mutatták, hogy a gazdaságok 59%-ának beruházása gép, berendezés, jármű vásárlására irányult. Épület, építmény beruházást a termelők 32%-a hozott létre. Egyéni gazdaságok esetében is legjelentősebb beruházás a gép, berendezés, jármű (64%), valamint az épület, építmény (25%). Érthető az egyéni gazdaságok aktivitása, mivel a legnagyobb géphiány ebben a szektorban volt tapasztalható. Társas vállalkozásoknál is e kettő a legfontosabb beruházási tétel, viszont fordított sorrendben. (52. ábra)

52. ábra

A mezőgazdasági beruházások összetételének alakulása\*



\*Több válasz is megjelölhető volt.

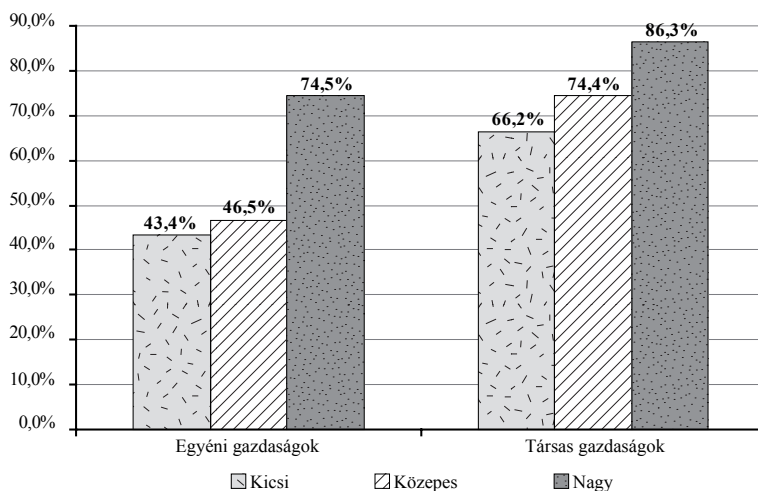
*A gépberuházásokon belül évről-évre az erőgép-beruházások dominálnak.* Az összes gépberuházáson belüli részarányuk 55% és 66% között változott. A munkagépek és egyéb berendezések vásárlására fordított források 34-45%-ot képeztek. *Ez az arány a fejlődő mezőgazdaságokra jellemző.* A fejlett országokban többet költenek a munkagépek korszerűsítésére.

*Eredményeink megerősítették azt a korábbi megállapításunkat, hogy a jelentős mértékű gépberuházások hatására javult a mezőgazdaság gépellátottsága és műszaki színvonala, de ez még mindig nem elegendő az évtizedek alatt kialakult kedvezőtlen korösszetétel és minőségi heterogenitás látványos megváltoztatásához.* Megindult ugyan az EU tagországhoz való műszaki felzárkózásunk, azonban a magyar mezőgazdaság még sok területen nem tudja felvenni a versenyt az uniós tagországok termelőivel. *A magyar mezőgazdaság technológiai szintje elmarad a nyugati versenytársakétól.* (Antal-Guba-Kovács, 2004)

Az Európai Unióban a fejlesztés általában nem eredményezhet kapacitástöbbletet, kvótán felüli termelést. A költséghatékonyabb gazdálkodást biztosító, környezetkímélő, élelmiszerhigiéniai, állatjóléti célokat szolgáló beruházások támogatása preferált. Kérdés, hogy hogyan érintik ezek a változások a hazai termelőket, miként változtatják meg ennek hatására fejlesztési szándékaikat. Ezért az uniós csatlakozás előtt a magyar gazdálkodóknak azokat az elmaradt fejlesztéseket is végre kellett (volna) hajtaniuk, amelyek értelemszerűen termelési volumen növekedéssel is jártak. Kutatásunk során ezért vizsgáltuk, hogy azok a gazdaságok, amelyek beruházás(ok) létrehozása mellett döntöttek 2002-2004 között, elsősorban kapacitásbővítő vagy modernizáló fejlesztéseket valósítottak meg.

A beruházásokat megvalósító gazdaságok 54%-ának beruházása elsősorban kapacitásbővítésre irányult. Ez az egyéni gazdaságoknál 50%-ot, a társas vállalkozásoknál 78%-ot jelent. Minél nagyobb az üzemméret, annál nagyobb arányban irányult a beruházás elsősorban kapacitásbővítésre, ami ugyancsak a termelés koncentrállódásának folyamatát igazolja. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a megvalósított kapacitásnövelő beruházások egyben modernizációt is jelentettek, de elsődleges céljuk a többlettermelés volt. (53. ábra)

53. ábra

**A kapacitásnövelő beruházások aránya 2002-2004-között**

#### 10.4. A finanszírozás

Már idézett korábbi tanulmányunkban a beruházások finanszírozásának lényeges tényezőit a következőkben foglaltuk össze (Antal-Guba-Kovács 2004):

- a tárgyi eszközök után képzett amortizáció;
- az adózott jövedelem;
- beruházásra fordítható, adójogszabályokban rögzített beruházási célú adókedvezmények;
- beruházásokhoz adott állami támogatás;
- a pénzintézetek által nyújtott beruházási hitelek, a tulajdonosok (tagok) által adott kölcsönök, a jegyzett tőke emelése.

Kutatásunk során vizsgáltuk a saját erő, a beruházásokhoz adott állami támogatások és a pénzintézetek által nyújtott hitelek szerepét a beruházások finanszírozásában.

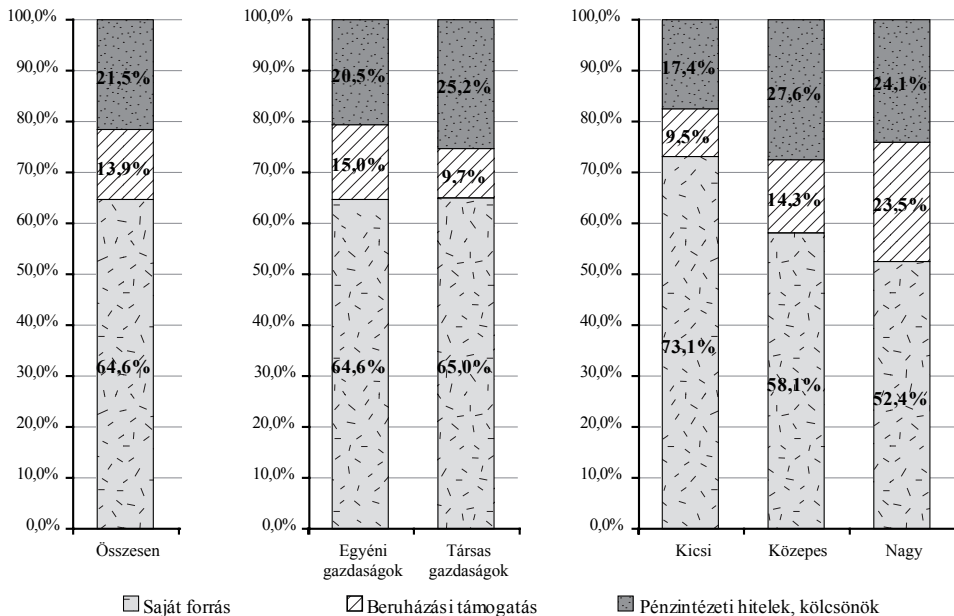
Megállapítottuk, hogy *a 2002-2004 közötti időszakban a beruházások finanszírozásában az összes beruházásra vetítve a termelők saját ereje játszotta a főszerepet.*<sup>30</sup> A saját erő a beruházások árában átlagosan *65%-ot tett ki.* (54. ábra)

A vissza nem térítendő állami támogatás mértéke átlagosan 14% volt. A támogatás fontos katalizátorként működött a gépberuházások esetében. Ugyanakkor kiszámíthatatlanságot, komoly gazdálkodási bizonytalanságot, beruházási ciklikusságot okozott. Amikor a pályázati lehetőségeket – a források kimerülése miatt – felfüggesztették, a gépberuházások leálltak, a beruházók kivárták, amíg újra elérhetővé vált a géptámogatás. 2005. évben is őszintén meg kellett volna mondani, hogy a fejlesztési támogatási lehetőségek az AVOP pályázatokban kimerültek, nem csupán „felfüggesztésről” van szó. Új lehetőségek csak az AVOP új költségvetési periódusában, 2007-től nyílnak. A kormányzat részéről figyelmet igényel, hogy a következő időszakra érvényes pályázatok meghirdetése minél korábban történjen meg, és a gyors elbírálás is tegye lehetővé, hogy 2007 elején indítani lehessen a támogatott beruházásokat.

Az AVOP pályázatokkal kapcsolatban ugyanakkor az a tévhit él a gazdálkodók körében, hogy az a csatlakozással megszűnő korábbi géptámogatások „folytatása”. *Tudatosítani kellene, hogy az EU a vidékfejlesztési programok keretében kialakított támogatási intézkedései egyáltalán nem ezt a célt szolgálják, és sem formáját, sem a rendelkezésre álló források nagyságát figyelembe véve nem tekinthetők a korábbi beruházás-támogatási rendszer folytatásának.*

54. ábra

**A mezőgazdasági beruházások forrásösszetétele gazdálkodási formánként és üzemméret szerint 2002-2004 között**



<sup>30</sup> A kérdőívben a három legjelentősebb beruházásra vonatkozóan kértünk adatokat, de legtöbb gazdaságnál ez a teljes beruházások számát jelenti 2002-2004 közötti időszakban, mert a kérdőívben szereplő három oszlopból, egy illetve kettő került kitöltésre.

A beruházások finanszírozásában a 2002-2004 közötti időszak átlagában viszonylag alacsony, 21%-os részarányt képviseltek a pénzügyi hitelek és kölcsönök. Ez egyrészt annak tulajdonítható, hogy a kisebb tételű vásárlásoknál a gazdálkodók nem vállalták fel a hitelhez jutás adminisztratív terheit. A fő ok azonban az volt, hogy **a vállalkozások egy részénél baj volt a hitelképességgel, és a bankok is „húzódzkodtak” a mezőgazdaság hitelezésétől, annak nagyobb kockázata miatt.**

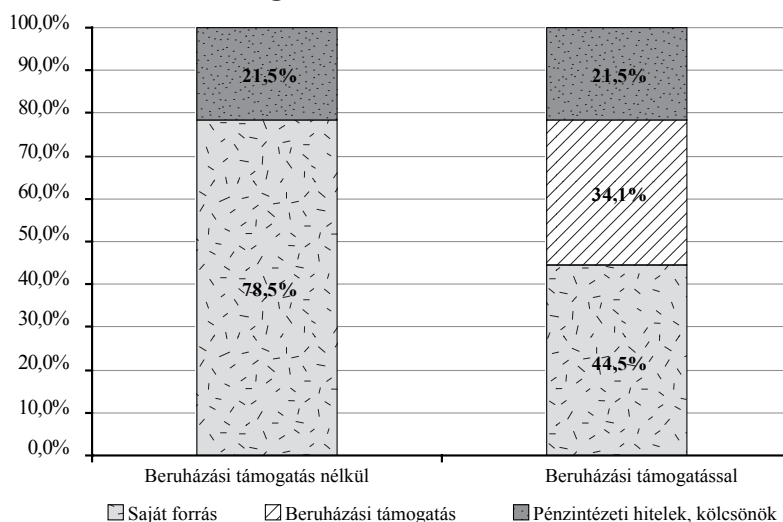
A forrásösszetételt vizsgáltuk gazdálkodási forma, és üzemméret szerint is. Az egyéni gazdaságok és a társas vállalkozások beruházásainak finanszírozási szerkezetében nem találtunk lényeges különbséget, de az üzemméret szerinti megbontásban egyértelmű tendenciák figyelhetők meg. **Minél nagyobb üzemmérettel rendelkezik egy gazdaság, annál kisebb mértékben saját forrásból és annál nagyobb mértékben beruházási támogatásból és pénzügyi hiteltől, kölcsönből finanszírozza beruházását.** A kis méretkategóriájú gazdaságok forrásösszetételében 73%-ot tesz ki a saját erő, a nagy méretű üzemeknél ez 52%-ra csökken. A beruházási támogatások aránya a kicsiknél 10%, a „nagyoknál” már 24%. Hitelek tekintetében 17%-ról 24%-ra növekszik az arány.

Kutatásunk során feltártuk, hogy a gazdaságok 47%-a finanszírozza 100%-ban saját forrásból legalább egy beruházását<sup>31</sup>. Itt is megfigyelhető a méretkategóriák közötti különbség. A kis méretű üzemek 65%-a, a közepes méretűek 32%-a és a nagy méretű gazdaságok 16%-a finanszírozza legalább egy beruházását 100%-ban saját forrásból.

A beruházások kérdéskörében végül vizsgáltuk a forrásösszetétel alakulását külön a beruházási támogatást igénybe vevők, illetve a beruházási támogatástól távol maradók esetében. A beruházási támogatás nélkül beruházók körében a saját erő átlagosan majdnem 80%-ot jelent. A támogatással beruházók körében a saját erő 45%, a támogatás 34%, míg a hitelek, kölcsönök 22%-ot képviselnek. (55. ábra)

55. ábra

**A mezőgazdasági beruházások forrásösszetételének alakulása a beruházási támogatás nélkül és a beruházási támogatással eszközölt beruházásoknál 2002-2004 között**



<sup>31</sup> Megjegyezzük, hogy legtöbb esetben a „legalább egy beruházás” kifejezés ténylegesen egy beruházás létrehozását jelentette a vizsgált 3 év során.

A kutatás eredményei alapján összességében azokkal értünk egyet, akik szerint a versenyképes mezőgazdaság kialakításához *a támogatásokat, köztük a beruházási támogatásokat is, a tartósan életképes gazdaságokra célszerű összpontosítani.* A gazdálkodók ma nem képesek belső forrásból a szükséges szintű felhalmozásra, de a folyó működés is jelentős külső forrásokat feltételez. A jövedelempozíció javulása a belső források szerepét növeli, de emellett a külső források azok, amelyek a fejlesztést szolgálhatják. (Borszéki, 2003) Ezért mindaddig, amíg a fejlesztéshez nem képződnek elégséges saját források, a támogatással kombinált kedvezményes hitellehetőségek bővítése indokolt.



## 11. Értékesítés, beszerzés, kereskedelem

Az agrártermékek kereskedelmének jelentős átalakulása az elmúlt években is folytatódott. A változások nagymértékben befolyásolták a termelők értékesítési lehetőségeit, a termelőknek új, az eddigiekhez mérten jóval szigorúbb elvárásoknak kellett megfelelniük. A másfél évtizede zajló átalakulási folyamat során az egyes értékesítési csatornák szerepe is számottevően megváltozott. Ennek okai a korábbi kereskedelmi kapcsolatok fölbomlása, illetve új kapcsolatok létrejötte, a megváltozott termelési viszonyok, a kiskereskedelemben végbement változások, a megváltozó fogyasztói szokások stb. voltak. Új üzlettípusok jelentek meg, melyek jelentősen megváltoztatták a vásárlási szokásokat. A legnagyobb átrendeződést az áruházláncok, a hipermarketek megjelenése okozta. Csökkent a nagykereskedők szerepe az ellátási láncon belül. Erőteljes koncentráció ment végbe a kereskedelemben, amittől azonban a termelők koncentrációja elmaradt. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termelők alkuerejét vizsgálva Stauder Márta is megerősítette, hogy „... mára már evidencia lett, hogy a kapcsolatrendszerben a kereskedő az erősebb fél, mondhatni ő diktál.” (Stauder, 2003)

Az EU-hoz való csatlakozással a régi rendszerhez képest némileg újat hozott az uniós intervenció felvásárlás, ami azonban csak néhány ágazatban jelentett értékesítési alternatívát a termelőknek.

### 11.1. Beszerzési és értékesítési csatornák

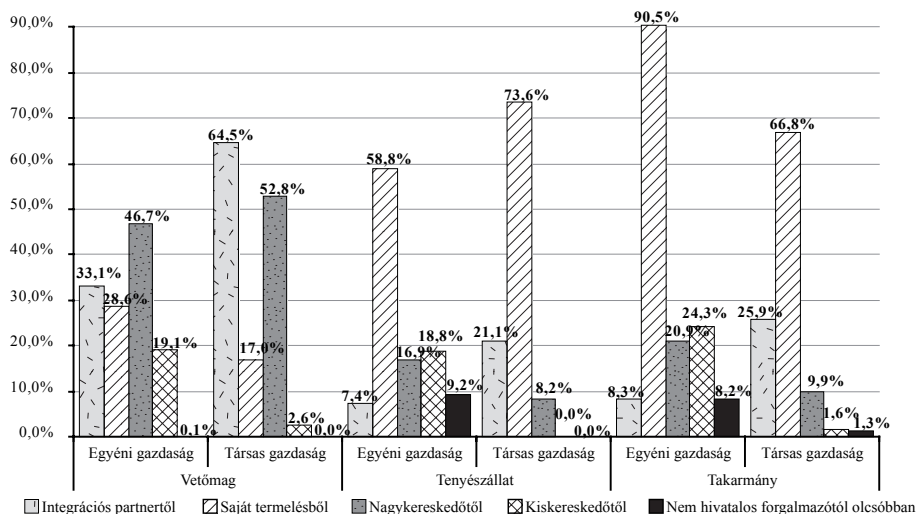
A mezőgazdasági termelők kereskedelmi tevékenységet gyakorlatilag két irányban folytatnak, egyszer az inputanyagok beszerzésekor, mint vevők, másodszer pedig mint az általuk megtermelt mezőgazdasági termékek eladói. Mindkét folyamat vizsgálata kiemelkedő fontosságú, mert alapvetően befolyásolja a gazdák jövedelmét.<sup>32</sup>

Felmérésünkben hat input tényező (vetőmag, tenyészállat, takarmány, gépek, üzemanyag, növényvédőszer - műtrágya) esetében vizsgáltuk, hogy honnan szerzik be azokat a termelők. ***A vetőmag, a tenyészállat és a takarmány, esetében nagy szerepe van a saját termelésből történő felhasználásnak.*** Az egyéni gazdaságok a vetőmagot legnagyobbbrészt (47%-ban) nagykereskedőtől vásárolják, míg társas gazdaságok esetében az integrációs partnertől való beszerzés a leggyakoribb (65%). Emellett nagykereskedőktől is vásárol vetőmagot a társasok több mint fele. Mind az egyéni gazdaságok (59%), mind pedig a társasok (74%) ***elsősorban a saját termelésből pótolják tenyészállat-állományukat.*** Ugyanez elmondható a takarmányok beszerzéséről is, de itt az egyéni gazdaságok 91%-ára, míg a társasoknak csupán 67%-ára jellemző a saját termelésű takarmányellátás. Megállapítható az is, hogy ***az egyéni gazdaságok esetében mindhárom tényezőnél nagyobb szerepe van a kiskereskedőknek és a nem hivatalos forgalmazóknak, mint a társasoknál.*** (56. ábra)

<sup>32</sup> A szakirodalom sokszor – érdemtelenül – jóval nagyobb hangsúlyt fektet a mezőgazdasági termékek eladásának vizsgálatára, mint az inputok beszerzésére.

56. ábra

**A vetőmag, a tenyészállat és a takarmány beszerzésének forrásai\***

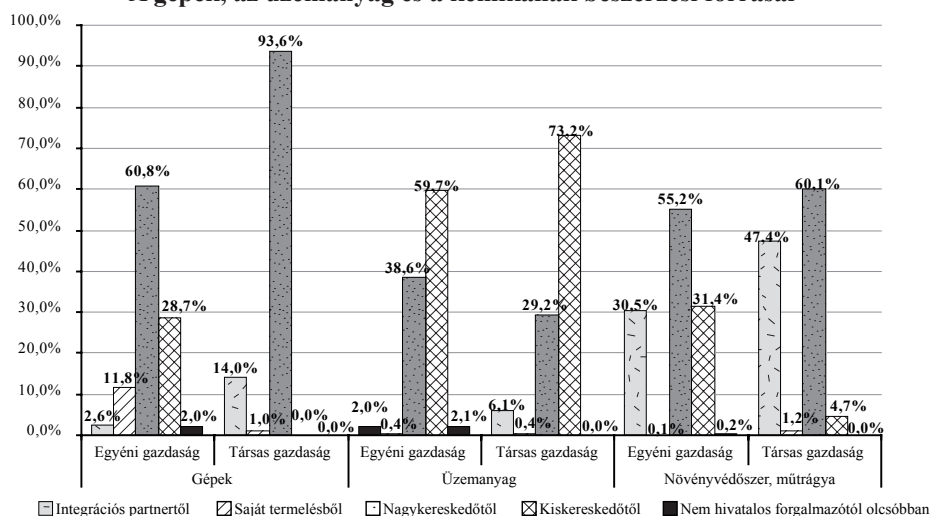


\*Több válasz is megjelölhető volt.

A mezőgazdasági termelésben nem előállítható inputok esetében *a gépeknél a nagykereskedőtől, az üzemanyagnál a kiskereskedőtől való beszerzés a legjelentősebb, a növényvédőszeres és a műtrágya esetében pedig a nagykereskedőtől és az integrációs partnertől való vásárlás dominál.* Az egyéni gazdaságok körében a gépek és kemikáliák vásárlásakor fokozott szerepe van a kiskereskedőtől való beszerzésnek is, szemben a társas gazdaságokkal, ahol ez elhanyagolható. (57. ábra)

57. ábra

**A gépek, az üzemanyag és a kemikáliák beszerzési forrásai\***



\*Több válasz is megjelölhető volt.



A vizsgálatokból kiderült, hogy *az egyéni gazdaságoknál általában nagyobb szerepe van a kiskereskedőtől való beszerzésnek, ami versenyképességi hátrányt jelent a társas gazdaságokkal szemben. Ennek kiküszöbölésére továbbra is ösztönözni kellene a hatékony integrációk kialakulását, ezáltal a kedvezményesebb beszerzések az egyéni gazdák számára is lehetővé válnának.* Hangsúlyozzuk, hogy jól működő, kellő méretű, alulról szerveződött csoportosulásról beszélünk, mivel – ahogy az a mélyinterjúkból is kiderült – jelenleg még gyakori, hogy az integrációs partner egy plusz bevételi forrásnak és nem szolgáltatásnak tekintti azt, hogy az integráltak számára input-anyagokat ad el.

A második terület, ahol a gazdák részt vesznek a kereskedelemben a mezőgazdasági termékek értékesítése. Fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy miként változott az egyes értékesítési csatornák szerepe az elmúlt években. Lényeges volt felmérni azt is, hogy melyek azok a tényezők, amelyek befolyásolják a termelőket amikor az egyes értékesítési csatornák között választanak.

Vizsgálatunk jelezte, hogy *a feldolgozók felé történő közvetlen értékesítés szerepe csökkent, amit elsősorban a szerveződésekén keresztül való értékesítés előtérbe kerülése okoz.* Ez különösen a társas vállalkozások esetében jelentett markáns változást, ahol a feldolgozóknak való értékesítés aránya jelentősen lecsökkent a 3 évvel ezelőttihez képest. Ezzel párhuzamosan viszont az integrátor partneren, a TÉSZ-en, valamint a termelői csoporton keresztüli értékesítés számottevően növekedett. A nagykereskedőkön keresztüli értékesítés mindkét gazdálkodási formánál enyhén csökkent, de jelenleg is tekintélyesnek mondható a kereskedelemben betöltött szerepe. (13. táblázat)

13. táblázat

**Értékesítési csatornák igénybevétele a gazdaságok számának arányában\***

Az értékesítés iránya	3 éve		Jelenleg	
	Egyéni gazdaság	Társas gazdaság	Egyéni gazdaság	Társas gazdaság
Feldolgozó	36,7%	71,6%	32,9%	60,6%
Nagykereskedő	45,9%	30,1%	44,3%	26,9%
Üzletlác	0,8%	5,4%	0,6%	6,0%
Fogyasztói piac	7,4%	4,0%	8,0%	4,0%
Nagybani piac	3,3%	2,7%	3,7%	2,7%
Vendéglátóipar	1,8%	0,0%	1,5%	0,0%
Tőzsde	0,1%	0,6%	0,1%	0,0%
Intervenció	0,9%	1,8%	2,9%	5,1%
Háztól értékesítés	10,1%	4,0%	9,4%	2,7%
Exportálás saját jogon	0,9%	1,1%	0,9%	3,9%
Integrátor partner	21,5%	14,9%	21,0%	15,8%
Termeltető partner	11,4%	17,3%	10,8%	14,3%
TÉSZ	7,3%	8,3%	11,1%	17,3%
BÉSZ	2,6%	3,0%	6,4%	2,4%
Termelői csoport	1,8%	3,0%	5,2%	10,6%
Egyéb	3,4%	2,5%	3,4%	0,9%

\* Több válasz is megjelölhető volt.

A szerveződések keresztüli értékesítés azonban nem csak a társas gazdaságoknál, hanem az egyéniéknél is növekedett, elsősorban a TÉSZ-ek és termelői csoportok szerepe bővült. Így **a TÉSZ-ek fontosságukat tekintve az integrátorokhoz és a termeltető partnerekhez zárkóztak fel értékesítésben betöltött szerepük alapján.** Az egyéni gazdaságok 11%-a választotta a TÉSZ-en keresztüli értékesítést szemben a 2002-ben jellemző 7%-kal, míg a társas gazdaságok esetében 8%-ról 17%-ra nőtt az arány. **A termelői csoporton keresztüli értékesítés is hasonló fejlődésen ment keresztül** 2002 és 2004 között. Az egyéni gazdaságok esetében 2%-ról 5%-ra, társasoknál 3%-ról 11%-ra növekedett az e csatornán is értékesítő gazdaságok aránya. Szembetűnő tehát, hogy **a társas gazdaságok esetében a szerveződések keresztüli értékesítés nagyobb arányú, mint az egyéni gazdaságoknál.** Hasonló tendenciákat tapasztalunk a gazdasági mérettel összefüggésben: **a nagyobb gazdaságoknak jelentősebb része választja a TÉSZ-eken és termelői csoportokon keresztüli értékesítést.** Ennek oka talán abban keresendő, hogy **ezek a gazdaságok hamarabb felismerték az ebben rejlő lehetőségeket, sőt sokszor ők azok, akik kezdeményezik egy-egy szerveződés létrejöttét.**

Mindez alátámasztja azokat a szakirodalmi megállapításokat, amelyek a szerveződések, szövetkezesek értékesítésben játszott növekvő szerepét jelezték. (Juhász, 1999; Fertő-Szabó G., 2004) Fertő és Szabó G. hivatkozott cikkükben például vizsgálataikat említve írták, hogy az elmúlt évben megvalósított beruházások inkább a termelői szervezetekkel való üzletkötésre ösztönöztek; az információs költségek szintén a stabilabb marketing-szövetkezetek és termelői szervezetek felé való értékesítés irányába hatottak. Rámutattak arra is, hogy az alkuerő hiánya inkább a stabil kapcsolatokat ösztönözte, míg a nagyobb alkuerő a nagybani piacokon és nagykereskedőkön keresztüli eladásokat inspirálta. Az információs aszimmetria ugyanakkor nem kedvez a marketing-szövetkezetek és termelői szervezetek irányába történő eladásnak.

**A háztól való értékesítés elsősorban az egyéni gazdaságok számára jelent segítséget.** Szerepe azonban az elmúlt 3 évben enyhén **csökkent**, de még így is számottevő. Véleményünk szerint **szükség van ugyan arra, hogy a kistermelők számára egyszerűsítsük az értékesítés feltételeit, de mindezt csak az élelmiszer-biztonsági és minőségi követelmények maradéktalan figyelembe vétele mellett lehet megtenni.** Túl sokat azonban az értékesítési feltételek egyszerűsítésétől sem lehet remélni, ugyanis a háztól való értékesítés szerepe sokszor csak kiegészítő jellegű az egyéni gazdaságok számára is, s a mélyinterjúk során kiderült, hogy aki foglalkozik háztól való értékesítéssel, az most is megtalálja erre a lehetőséget (a szabályok megkerülésével, vagy anélkül).

**A közvetlen export elsősorban a társas gazdaságokra jellemző, szerepe megnövekedett az utóbbi években.** Ez kitörési pont ugyan nem lehet, de lehetőséget jelenthet a gazdaságok számára azokban az időszakokban, amikor a hazai piacon zavarok tapasztalhatók. Ehhez azonban segítségre van szükség, hiszen a cégek általában nem rendelkeznek kellő ismeretekkel ahhoz, hogy belevágjanak az exporttevékenységbe. **A külpiaaci kapcsolatok építésére érdemes lenne nagyobb gondot fordítani, s olyan rendezvényeket szervezni, ahol a kereskedelmi partnerek megismerhetik egymást és a lehetőségeket, s ahol közelebb kerül a kereslet a kínálatához.**

Termékek szintjén vizsgálva az értékesítési csatornákat, azt tapasztaltuk, hogy gabona esetében a feldolgozók és a nagykereskedők szerepe csökkent, s a termelők jelentős része az intervenciók értékesítés felé fordult. Kívánatos lenne, hogy az intervenciók értékesítés szerepe a közeljövőben csökkenjen, mivel a magas intervenciók értékesítési arány piaci

instabilitásra utal. Ugyanakkor számolni kell azzal, hogy bizonyos években szerepe megnövekedhet a hagyományos értékesítési csatornához képest. A gyümölcsök esetében a TÉSZ-eken keresztüli értékesítést 2004-ben már a gazdák 45%-a választotta, szemben a három évvel azelőtti 29%-al. Megállapíthatjuk azt is, hogy míg a gyümölcsök esetében az egyéni gazdaságok a feldolgozókon, nagykereskedőkön és különböző szerveződésekön keresztüli értékesítésen kívül elsősorban a fogyasztói piacot preferálják, addig a társas gazdaságok a feldolgozókon, nagykereskedőkön és szerveződésekön kívül inkább a nagybani piacon értékesítik árujukat. A háztól való értékesítés szerepe is jelentős, a gazdák mintegy 16%-a értékesített ezen a csatornán keresztül is. Olajnövények esetében is megnőtt a szerveződésekön keresztüli értékesítés szerepe. Termelői csoportokon keresztül 2002-ben a termelőknek csupán 4%-a értékesített, ma már azonban 14%-uk választja ezt a módját az áru eladásának. A magyar mezőgazdaságban elkezdődött koncentrációs folyamat tehát az értékesítési csatornák választásában is tükröződik. A mélyinterjúk alapján azonban megfogalmazható, hogy a termelői szerveződések egyelőre még nem elég markánsak ahhoz, hogy egyenrangú partnerként képviseljék a tagok érdekeit a felvásárlóval szemben. Várható azonban, hogy e szervezetek további erősödésével, a gyengébb szerveződések erősebbekhez való csatlakozásával már nem lesznek annyira kiszolgáltatott helyzetben a gazdák, mint eddig voltak.

## 11.2. Szerződéses kapcsolatok

Vizsgálatunk során készített személyes interjúink jelezték, hogy a termelők szóhasználatában az írásbeli szerződések jelentik a „szerződést”.<sup>33</sup> Egyesek azt is megfogalmazták, hogy nem is szerződés az, amely nem tartalmaz árat. Ez arra utal, hogy **az árat is tartalmazó szerződések jelentenének valójában biztonságot a termelők számára.** Ugyanakkor napjainkban már azt is értékelik a gazdálkodók, hogy ha van hova eladni a termékeiket.

Lehota József a szerződéses kapcsolatok mértékére vonatkozóan végzett becsléseket a búzavertikumban és arra jutott, hogy a szerződéses kapcsolatok aránya 50-80% közötti. Vizsgálatot végzett a szerződés formájára vonatkozóan is. Megállapította, hogy a mezőgazdasági termékértékesítési szerződés alkalmazása jelentősen visszaesett, az adásvételi szerződés viszonylag széles körben elterjedt elsősorban a nagyobb kereskedők körében. Rámutat ugyanakkor arra, hogy „tisztá szerződéstípusokról ma még nem beszélhetünk, a feldolgozó és a forgalmazó által kidolgozott kontraktusok kerülnek alkalmazásra, amelyek egymástól jelentősen különböznek.” (Lehota, 2001)

Vizsgálatunk során arra a kérdésre is választ kerestünk, hogy a termelők szerint miként változott az elmúlt 3 évben **a szerződéskötési hajlandóság** a mezőgazdaságban. A gazdálkodók 77%-a úgy gondolja, hogy az **nem nagyobb, mint a 2002-2004-es időszak előtt volt.** A válaszokat tekintve nem volt különbség az egyéni és társas, a kis és a nagy gazdaságok közt.

A gazdaságok 61%-ára jellemző, hogy írásban köt szerződést, és 80%-uk vélekedik úgy, hogy ha már van szerződés, akkor azt be is tartják. Az egyéni gazdaságokkal szemben, akiknek 58%-a köt írásban szerződést, a társas gazdaságok 74%-a választja a

<sup>33</sup> Jogilag a szóbeli megállapodások is szerződésnek minősülnek. Igaz ebben az esetben a kikényszeríthetőség jóval nehezebb.

szerződéskötésnek ezt a módját. A szerződési formákra kapott válaszaink viszont eltértek a Lehota József által – igaz csak a búzavetikumra – közöltektől. Felmérésünk azt mutatta, hogy elsősorban a mezőgazdasági termékértékesítési szerződés a jellemző (58%), de a termeltetési (44%) szerződés is elterjedtnek mondható. Integrációs szerződés keretei közt is értékesített a gazdaságok 34%-a, adásvételi szerződés viszont csak a termelők jelentéktelen részére jellemző.

Kérdésünkre, hogy miért köt szerződést, elsőprő többségben azt válaszolták a gazdálkodók, hogy **az értékesítés biztonsága miatt választja az ilyen irányú kötöttséget**. Néhány termelő kiemelte, hogy ez „kötelező dolog” nála (ágazati specifikumok, vagy valamely termelői szervezethez való tartozás miatt). Említették ezen kívül a kedvezőbb jogérvényesítési lehetőséget, a viták elkerülését, a garantált árakat, valamint az integrátorok nyújtotta hiteleket, mint az írásbeli szerződést motiváló tényezőt.

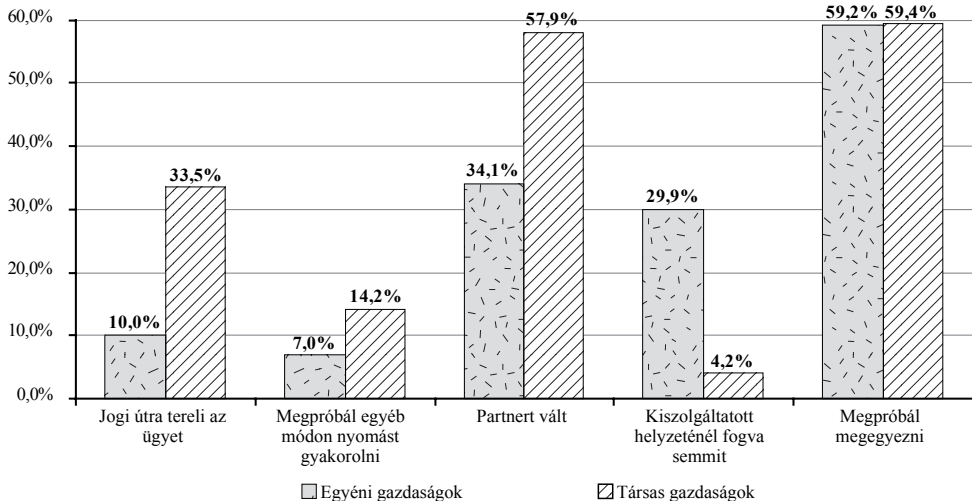
Arra a kérdésre, hogy **miért nem köt szerződést**, már korántsem voltak ennyire kiegyenlítettek a vélemények. **A legfőbb indok az volt, hogy nem akarják elkötelezni magukat** a termelők. Sokan azt kifogásolták, hogy azokat úgysem tartják be, vagy hogy nincs fix ár, aminek hiányában viszont értelmét veszti a szerződés. Pozitív jelenségeként is elkönnyvelhető, hogy többeknek olyan jó kapcsolatuk van a felvásárlóval, hogy nincs szükség írásbeli szerződésre, elég a szóbeli megállapodás.

A nem megfelelő szabályozók, illetve **a kikényszeríthető szerződések hiánya a nyílt piaci tranzakciók kialakulását ösztönzi**, ami a vertikális koordináció legalacsonyabb fokát jelenti, annak ellenére, hogy számos empirikus kutatás alátámasztja, hogy a vertikális koordináció csökkenti a tranzakciós költségeket. (Bárdos, 2004) Más kutatók dolgozatai is bemutatták már a kontraktusok betartásának hiányosságából adódó tarthatatlan helyzetet. (Hamar - Rácz - Váradi, 2002)

A mélyinterjúk során mi is tapasztaltuk, hogy igen nagy gondot jelent a szerződések kikényszeríthetősége. Ezt bizonyítja, hogy **az írásbeli szerződést kötők 20%-a úgy gondolja, hogy a szerződésben foglaltak nem teljesülnek**. Az a tény, hogy arra a kérdésünkre, miért nem köt szerződést, sokan a kikényszeríthetőség hiányát jelölték meg indokként, arra utal, hogy az ebből adódó bizonytalanság valóban a nyílt piaci tranzakciók gyakoriságát növeli. Egyes vélemények rámutattak arra a problémára is, hogy **az állami tartozások generálják a körbetartozást a mezőgazdaságban, ami által a szerződések betartása kerül veszélybe**.

Kutatásunk során kitértünk annak a kérdésnek a vizsgálatára is, hogy **mik a gazdaságok főbb reakciói szerződésszegés esetén?** Megállapíthatjuk, hogy elsősorban megegyezésre törekednek a gazdálkodók (59%-ukra jellemző ez a reakció), de a partnerváltás mellett is sokan (37%) érvelnek. Jellemző eltérés az egyéni és társas gazdaságok között, hogy **a társas gazdaságok radikálisabb lépésekre is többször vállalkoznak (pl. jogi útra terelik az ügyet 34% vagy partnert váltanak 58%). Az egyéni gazdaságokra inkább a megegyezésre való törekvés (59%) a jellemző, de gyakran kiszolgáltatott helyzetüknél fogva nem is tesznek semmit a szerződésszegő másik fél ellen (30%)** (58. ábra)

Gazdaságok főbb reakciói szerződészegés esetén\*



\*Több válasz is megjelölhető volt.

Vizsgálatunk alapján megállapítható, hogy *a szerződések kikényszeríthetőségének helyzete hazánkban rossz*. Márpedig így megkérdőjeleződhet mindenféle szerződés létjogosultsága, ugyanis a szerződéskötésben legnagyobb szerepet játszó biztonság kerül veszélybe. Véleményünk szerint *a jogi út leegyszerűsítése és az intézményesített jogi segítségnyújtás megkönnyíthetné a termelők helyzetét*. A jogi út leegyszerűsítésére kínál megoldást a választott bíróság rendszere, amely a nemzetközi kereskedelemben általánosan elterjedt. (Lehota, 2001) *A minőségi feltételekből fakadó viták elkerülésére pedig – a felvásárlóktól, feldolgozóktól, de a termelőktől is – független minősítő-intézetek létrehozására lenne szükség*, amelyek ellenállnak a lobbizás érdekeinek, és objektív minősítésükkel segítik a transzparens piac kialakulását.

### 11.3. Értékesítés feltételeinek változása

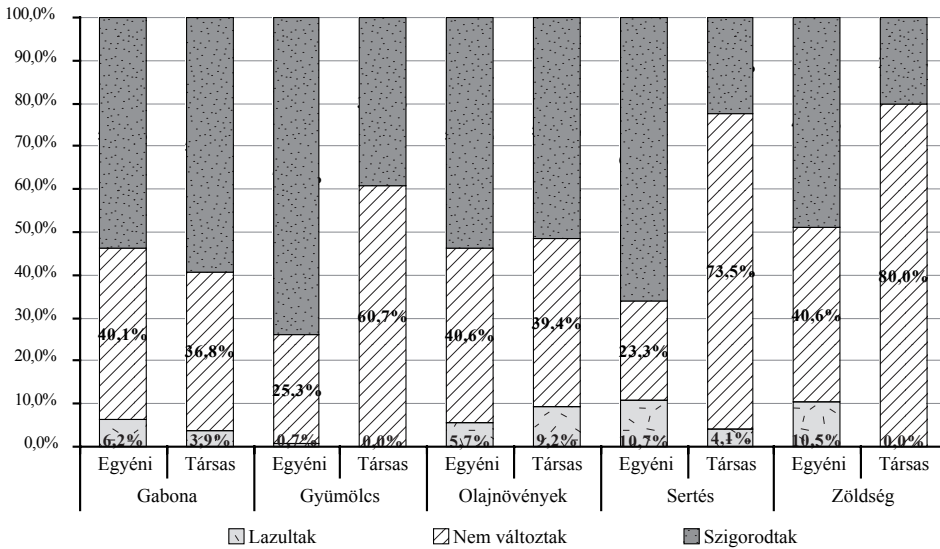
Az elmúlt években jelentősen megváltoztak az értékesítés feltételei a mezőgazdaságban. Felmérésünkben arra is kíváncsiak voltunk, hogy mit érzékelnek a gazdák ezekből a változásokból, jellemzően hogyan változtak az értékesítés feltételei az elmúlt 3 évben.

*A gazdák több mint 50%-a úgy ítélte, hogy összességében szigorodtak az értékesítés feltételei, s csupán 5%-uk gondolta azt, hogy lazultak*. Jelentős eltérések vannak az egyéni és társas gazdaságok között, mivel a társasoknak nagyobb része, (mintegy 70%-a) véli úgy, hogy nem változtak lényegesen az értékesítés feltételei az elmúlt időszakban.

A különböző termékek közül *a gyümölcsök esetében tapasztaltuk leginkább, hogy szigorodtak az értékesítési feltételek*. A szántóföldi növények esetében az egyéni és társas gazdaságok nagyjából hasonlóan értékelték a kialakult helyzetet, 50-60%-uk mondta azt, hogy azok szigorodtak. (59. ábra)

59. ábra

**Az értékesítés feltételeinek változása az egyéni és társas gazdaságok szerint\***

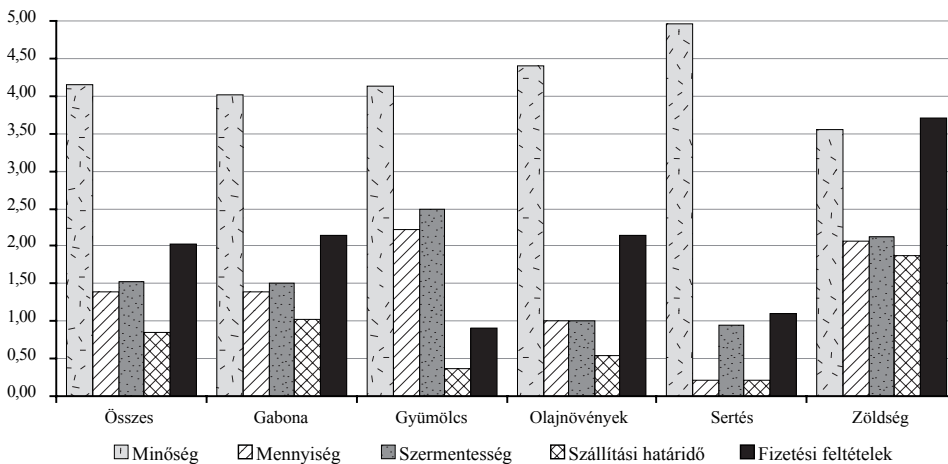


\*Több válasz is megjelölhető volt.

Vizsgáltuk, hogy melyek azok a tényezők az értékesítés során, amelyek a legnagyobb mértékben változtak az elmúlt 3 évben. (60. ábra) A gazdák legnagyobb része a rangsorban *a minőséget tette az első helyre, másodikként a fizetési feltételeket említették, harmadik helyre pedig a szermentességet sorolták.* A legnagyobb eltérés az egyéni és társas vállalkozások között a fizetési feltételek megítélésében volt, a társasok sokkal fontosabbnak ítélték ennek megváltozását.

60. ábra

**Gazdálkodók véleménye arról, hogy mely értékesítési feltételek változtak legnagyobb mértékben\***

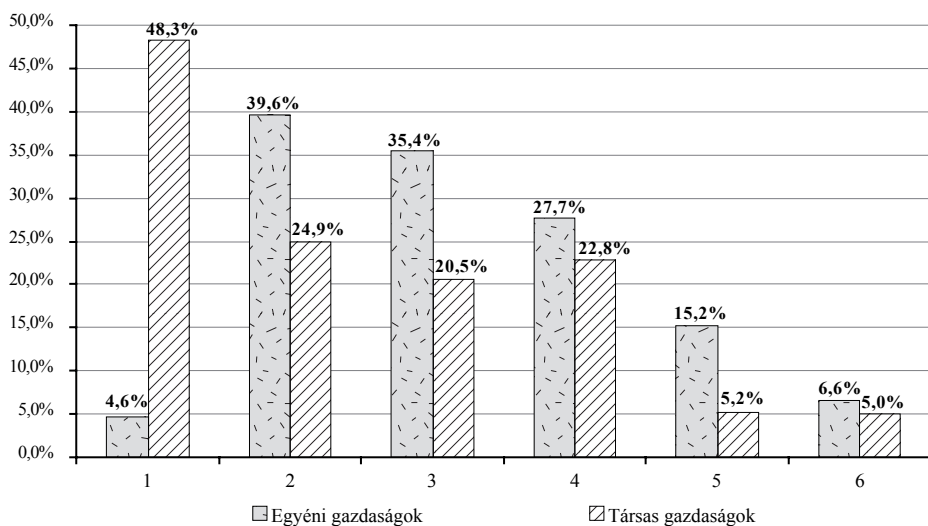


\*0-5-ig osztályozva, az 5-ös a legnagyobb mértékű változást jelenti.

Választ kerestünk arra a kérdésre is, hogy az értékesítés során mely tényezőket preferálnak a gazdaságok. Megállapítottuk, hogy **az értékesítésnél az ár a legfontosabb tényező, második helyre a megbízhatóságot, majd a hosszú távú kapcsolatokat s végül a gyors értékesítést sorolták.** Eltérés az egyéni és társas gazdaságoknál a sorrendben nem volt tapasztalható, viszont szembevetendő, hogy **a társas gazdaságok hangsúlyosabban ítélték meg az árat, mint az egyéniék, akik viszont a gyorsaságot értékelték többre.**

Vizsgálatunk során kitértünk arra a kérdésre is, hogy a gazdáknak milyen az alkupozíciójuk, van-e befolyásuk az árakra, vagy az külső tényezőként jelenik meg számukra. A válaszok bizonyították, hogy **a társas gazdaságoknak sokkal jobb az alkupozíciója, mint az egyéni gazdáknak.** 48%-uk tartja erősnek az alkupozícióját, 25%-uk gondolja, hogy változó, de azért vannak lehetőségek, míg 21%-uk értékeli úgy, hogy kiszolgáltatott helyzetben van. Ezzel szemben az egyéni gazdáknak pusztán 5%-a vélekedik úgy, hogy erős az alkupozíciója, sokkal többen gondolják, hogy változó, de vannak lehetőségek (40%), illetve, hogy kiszolgáltatottak (35%). (61. ábra)

61. ábra

**Alkupozíció és az árakra való ráhatás lehetősége\***


1. Erős, több vevő közül választhatok
2. Változó, de vannak lehetőségek
3. Kiszolgáltatott vagyok egy környékbeli nagy vevőnek
4. Termeltetési szerződés van, konkrét megrendelésre termelek
5. Termékeimet nagyobb távolságra is elszállítom a kedvezőbb ár érdekében
6. Termékeimet tárolom, kivárom a magasabb árakat

\*Több válasz is megjelölhető volt.

A termelők 27%-a konkrét megrendelésre termelt, így az értékesítés biztonságosabb, és nincsenek annyira kiszolgáltatva a piac ingadozásainak, mint nem szerződő társaik. **A hosszú- és középtávú tárolás egyelőre alig-alig jellemző a gazdálkodókra,** részben azért, mert vannak olyan termékek, amelyeknél ez üzemi keretek közt nem megvalósítható, részben pedig azért, mert nem rendelkeznek megfelelő tároló-kapacitásokkal. Az áru nagyobb távolságra való elszállítása a kedvezőbb ár érdekében inkább az egyéni gazdaságok piacos termékeire jellemző.



## 11.4. Konfliktusok

Az értékesítési, beszerzési tevékenység során természetesen adódhatnak konfliktusok, amelynek megoldása mindkét fél alapvető érdeke. Számos szerző foglalkozott a felmerülő nézeteltérések okaival. Egyes kutatók a termelők és a feldolgozók közötti konfliktusok csökkentésének módjait az erősebb koordinációban, illetve integrációban látják. (Erneyi-Nagy-Tenk, 2000)

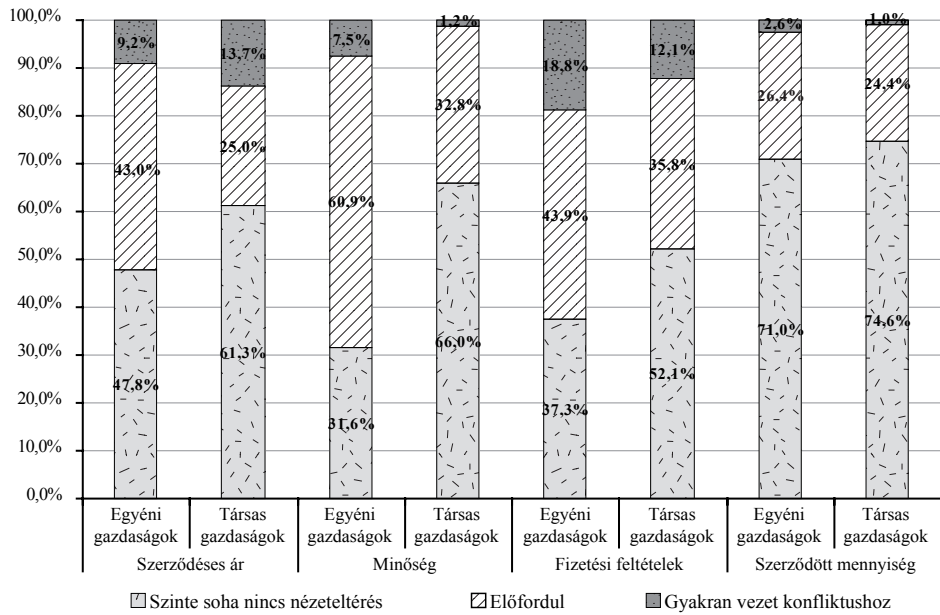
Tömpe baromfi-vertikumra vonatkozó felmérése azt mutatta, hogy legtöbbször minőséggel kapcsolatos nézeteltérések adódtak, második helyen az árat jelölték meg, majd a szerződés betartását, az elszámolást, valamint a felvásárlást és ütemezést. A felmérés szerint a válaszadók közel fele gyakran kerül konfliktusos helyzetbe, de azok folyamatosan megoldódnak, 37%-uk szerint a konfliktusok ritkák és rövid távon feloldhatók, míg 15%-uk úgy vélekedik, hogy a konfliktusok ritkák, de súlyosak. (Tömpe, 2000) Komáromi és Lehota a Budapesti Nagybani piacon a zöldség-gyümölcs szektorról készített felméréséből kiderül, hogy az eladói-vevői kapcsolatokban a konfliktusok gyakoriságát és intenzitását gyenge-közepesnek észlelték. A nézeteltérések intenzitása és gyakorisága a minőségi tényezőkben, a minőségi osztályok kialakításában volt az átlagosnál magasabb. (Komáromi-Lehota, 1999)

Az Agrárgazdasági Kutató Intézetben is végeztünk hasonló témakörben kutatásokat. Megvizsgáltuk, hogy az integrátorok és a termelők közötti feszültségek milyen okokra vezethetők vissza, illetve azok milyen tartósak. A válaszadók 65%-a szerint a nézeteltérések gyakoriak, de folyamatosan megoldódnak, viszont 17%-uk állítása szerint gyakori és hosszan fennmaradó vitákról beszélhetünk, 13%-uk ritkának és rövid távon feloldhatónak minősítette az eseteket, míg 5%-uk szerint nem voltak ilyen jellegű problémák. (Kapronczai, 1996)

A sokszínű eredmények is indokolták, hogy vizsgálataink során mi is megkérdezzük, az egyes tényezők milyen gyakorisággal vezettek nézeteltéréshez az eladók és a vevők között. A legtöbb tényezőnél eltérnek az egyéni és társas gazdaságok által adott válaszok. **Míg a társas gazdaságoknak nagyobb része azt állítja, hogy szinte soha nincs nézeteltérésük a kiválasztott tényezők tekintetében, addig az egyéni gazdáknál gyakrabban előfordulnak konfliktusok.** A szerződéses árral kapcsolatban a társas gazdaságok 61%-ánál, míg az egyéni 48%-ánál szinte soha nincs nézeteltérés, ugyanakkor ez az egyetlen tényező, ahol a társas gazdaságok nagyobb arányban válaszolták azt, hogy a szerződéses ár gyakran vezet konfliktushoz, mint az egyéni. **A minőség tekintetében a legnagyobb a differencia a két csoport között.** Az egyéni gazdák 68%-ánál jelentkezőt valamiféle konfliktus a minőségből kifolyólag, míg a társasok pusztán 34%-ánál fordult elő valamilyen összeütközés. **Ez közvetve utalhat arra, hogy a társas gazdaságok jobb minőség előállításával kevesebbszer konfrontálódnak, de azt is jelezheti, hogy jobb alkupozíciójukból következően a vevő nem mer úgy kötekedni velük, mint az egyéniakkal. A fizetési feltételek jelentik egyik legjelentősebb forrását a nézeteltéréseknek,** de itt kisebb a különbség a két csoport között, mint az előbbi esetben: az egyéni 63, a társasoknak 48%-a észlelte a konfliktusokat a fizetési feltételek miatt, de figyelemre méltó, hogy az egyéni gazdaságoknál ez az a tényező, amely a legnagyobb arányban (19%) vált ki gyakori konfliktust. **A szerződött mennyiség gyakorlatilag egyik csoportnál sem jelentős konfliktusforrást,** ha vannak is nézeteltérések, azok nem gyakoriak. (62. ábra)



Az egyes tényezők által kiváltott nézeteltérések gyakorisága





## 12. Jobban kihasználhatóak lennének az integráció előnyei

Az integráció napjaink egyik fontos kérdésévé vált. A rendszerváltás utáni időszak mezőgazdaságot (illetve részint feldolgozóipart) érintő decentralizációs folyamatai, másrészt a kereskedelmet az utóbbi években jellemző koncentrációs folyamatok megváltoztatták a mezőgazdaság piaci érdekérvényesítő erejét. A termelők alkuereje csökkent. Ezt jelzik Béládi és Kertész számításai is, miszerint legkevesebb jövedelem a termelői szinten képződik, míg a jövedelem szempontjából a kereskedők helyzete a legkedvezőbb. (Béládi-Kertész, 2005) Az erőfölény megszüntetésének (illetve mérséklésének) lehetősége a szakértők többsége szerint a különböző integrációs formák létrehozásában rejlik.

A mikroszintű integrációknak két típusa létezik: a horizontális és a vertikális integráció. A horizontális integrációk megegyező termelési szinten létrejövő integrációkat jelentenek. A vertikális integráció ugyanakkor a vertikális koordináció egy eleme – a nyílt piaci termelés és a szerződéses termelés mellett –, amely esetben a szervezeti egység az élelmiszerlánc két vagy több lépcsőjét integrálja. (Juhász, 2002)

Búzás Ferenc Ede szerint a vertikális integráció létrehozásának vizsgálatára három számszerűsíthető megközelítés alkalmazható: a termelési költségek, az intézményi tényezők és a tranzakciós költségek oldaláról történő kérdésfeltevés. (Búzás, 1996)

- A termelési költségeknél mindenekelőtt a méretgazdaságosság (tömegtermelés, ésszerűbb raktározás, tartalékezelés, kapacitások jobb kihasználása), valamint az adminisztrációs és bürokratikus költségek említhetők, amelyek vertikális integráció esetében jelentősen csökkenhetnek.
- Az intézményi tényezők is (agrárpolitika, tulajdonviszonyok, egyezmények stb.) jelentős indokot szolgáltathatnak a vertikális típusú integrációk létrejöttéhez.
- Az integráció kérdését ugyanakkor napjainkban a legtöbb szerző a tranzakciós költségek elmélete oldaláról közelíti meg. Az integráció létrehozásának alapvető feltétele, hogy a tranzakciós költségek csökkenjenek, illetve a vertikális integráció csak akkor kínál hatékonyabb megoldást, ha az integráció költségei alacsonyabbak, mint a csökkenő tranzakciós költségek. (Bárdos, 2004)

### 12.1. Az integrációk létrejöttének okai, az együttműködést kiváltó és gátló tényezők

A kutatás során számszerű bizonyítást nyert, hogy **Magyarországon a mezőgazdasági termelők együttműködési hajlandósága alacsony**. Az integrációkban való részvétel nem éri el az 50%-ot. A gazdálkodók 44%-a működik együtt valamilyen formában a termelés területén, 46%-a pedig az értékesítés területén<sup>34</sup>. A beszerzésben valamivel kevesebben (40%) fognak össze másokkal, s ebben az esetben szignifikáns különbség van az egyéni gazdaságok és a társas gazdaságok között, mivel az előbbieket közül 43%, utóbbiak közül pedig 22% válaszolt igennel arra a kérdésre, hogy együttműködik-e a beszerzés területén másokkal. (14. táblázat)

<sup>34</sup> Ennek megítélésénél figyelembe kell venni, hogy az a gazdaság is részt vesz az integrációban, amely termékeinek csak minimális hányadát, néhány százalékát értékesíti integrátoron keresztül.

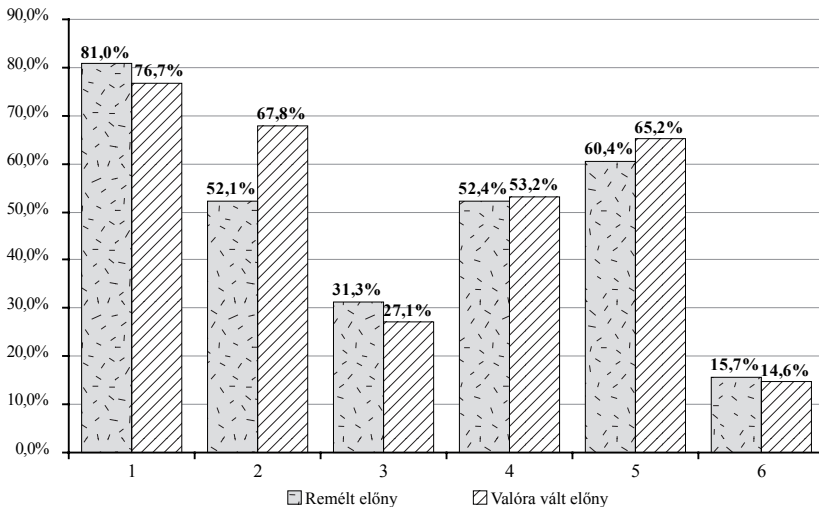
### Integrációs együttműködések gyakorisága

	Termelésben	Beszerzésben	Értékesítésben
Egyéni gazdaságok	43,9%	42,9%	46,1%
Társas gazdaságok	41,4%	21,5%	45,7%

A mélyinterjúk során ugyanakkor kiderült az is, hogy *nem formalizált együttműködések* (főként a mezőgazdasági munkák terén, de olykor az értékesítésben is) *viszonylag elterjedtek a mezőgazdaságban*. Ezek egynémely esetben ad hoc jellegű kapcsolatok, máskor azonban már komolyabb szerveződések irányába mutató rendszeres együttműködések, s akár alapját képezhetik egy majdani formalizált szerveződésnek. Fontosnak ítéljük ezeket, mert megvan az az *előnyük, hogy sikerük esetén oldják a termelők ellenállását a szerveződésekkel szemben*.

Az együttműködések térnyerését abban az esetben lehet segíteni, ha megismerjük, mi motiválja a termelőket egy integrációhoz való csatlakozáskor, illetve az attól való távolmaradásnak mik az okai. A csatlakozás okainak vizsgálatakor fel szeretnénk volna deríteni azt is, hogy mi az ami az eredeti várakozásokhoz képest meg is valósult, illetve hogy melyek azok a területek, ahol a termelői szerveződések működésében elmaradásokat tapasztalunk az eredeti várakozásokhoz képest.

Kutatásunk alapján megállapíthatjuk, hogy *az integrációkhoz való csatlakozáskor azok előnyeit a termelők nagyjából reálisan ítélték meg*. Kiugró eltérés a remélt és a valóra vált előnyök között egyedül a kedvezményesebb beszerzések megítélésénél volt, amit a termelők 52%-a remélt előnyként a csatlakozás előtt, ezzel szemben 68%-uk értékelte úgy, hogy valójában vannak ilyen előnyei a termelői szervezeteknek. (63. ábra)

**Az integrációba való belépés remélt és valóra vált előnyei\***


1. Az értékesítési lehetőségei javulása
2. Kedvezményesebb beszerzések
3. A termelői szerveződés nyújtotta infrastrukturális lehetőségek bővülése
4. Csökken az értékesítésre fordított idő, kevésbé kiszolgáltató a szerződösszegésnek
5. A termelői szerveződéstől kapott információk (termelési és egyéb)
6. A többi tag, aki korábban csatlakozott láthatóan komoly előnyre tett szert, ezért döntött úgy, hogy belép

\*Több válasz is megjelölhető volt.

Az integrációba való belépés remélt és valós előnyeinek elemzése nem csupán a termelők reális helyzetfelmérését jelzi, hanem azt is, hogy *akik beléptek valamely integrációba, azok elégedettek működésükkel, sőt egyes területeken az integrációk nyújtotta előnyök felül is múlják várakozásaikat.*

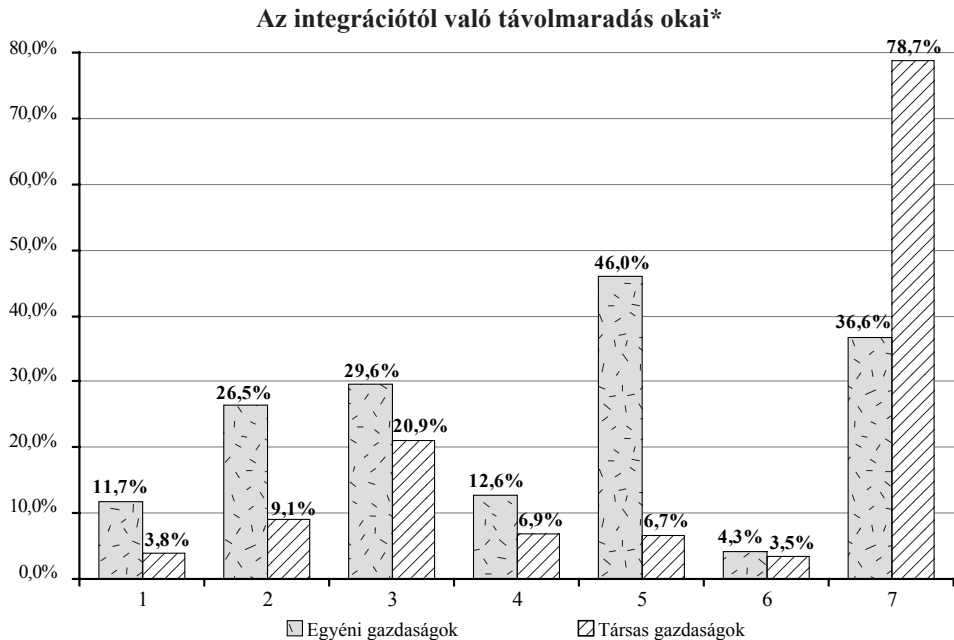
*A termelői szervezetek legnagyobb előnyei a termelők szerint az értékesítési lehetőségek javulása, ezt a gazdáknak 78%-a jelölte meg előnyként, míg 65%-uk említette a termelői szerveződéstől kapott információkat, s 68%-uk emelte ki a kedvezményesebb beszerzéseket. Azt, hogy kevésbé vannak kiszolgáltató a szerződösszegésnek, és hogy csökken az értékesítésre fordított idő (ami végeredményben a tranzakciós költségek csökkenését jelenti) 53%-uk jelölte meg, míg kisebb részük tapasztalta, hogy infrastrukturális lehetőségei bővülnek a szerveződés által.*

*Az integrációs kapcsolatok kiépülését tehát számos tényező motiválja, de ezek közül a pozitív pénzügyi hatások emelhetők ki, mint legfontosabbak.* Ez alátámasztja, illetve a mezőgazdaság egészére kiterjeszti Tömpének azt a baromfiágazatban végzett kutatása alapján tett megállapítását, miszerint az együttműködés motivációi közül egyértelmű a pénzügyi stabilitás elérésének preferálása, a veszteséges gazdálkodás elkerülésének reménye, azaz végül is egy általános piaci stabilitásra törekvés. (Tömpe, 2000)

A mélyinterjúkban feltett kérdésekre kapott válaszok ugyanakkor igazolták korábbi vizsgálatunk egyik eredményét, amely szerint *a kiegyensúlyozott, pénzügyileg stabil, „eseménymentes” környezet segíti, míg a veszteséges gazdálkodás, a csődvészély gátolja az integrációk megmaradását, alakulását, működését.* (Kapronczai, 1996)

A kutatás során ugyanakkor nem feledkezhetünk meg arról, hogy – a szakirodalom szerint is – **sokszor szubjektív tényezők hátráltatják az integrációs kapcsolat kialakulását.** Buzás és munkatársai elmúlt évtized közepén végzett kutatásai szerint „... az egyéni gazdák többsége úgy érzi, hogy a társulási, szövetkezési kényszerrel szembeni alternatívaként hozta létre gazdaságát és mereven elzárkózik az együttműködésnek még a gondolatától is. A közös gazdaságokban maradtak részéről más előjellel ugyan, de szintén komoly fenntartások tapasztalhatók.” (Buzás et al., 1996) Ez a szubjektív ellenállás azóta talán valamelyest enyhült, ugyanakkor még mindig tapasztalható objektív okokra vissza nem vezethető ellenézés a szorosabb integrációs együttműködésekkel szemben. Horváth a tejágazatra vonatkoztatva írja, hogy a termelői szervezetek megalapítása szempontjából a legnagyobb nehézséget a termelőknek a szövetkezéssel szembeni „minimális affinitása” okozza, s ő is kiemeli, hogy lassan azért enyhül ez a negatív hozzáállás. (Horváth, 2004)

Vizsgálataink alapján **az integrációtól való távolmaradás okaként a gazdaságok legnagyobb része azt jelölte meg, hogy egyedül is meg tudja oldani a problémáit.** Itt jelentős eltérést tapasztalunk az egyéni és társas gazdaságok között. A társas gazdaságok 79%-a, míg az egyéni gazdaságoknak csak 36,6%-a jelölte meg ezt a lehetőséget. Az egyéni gazdaságoknál a legfontosabb ok az volt, hogy **„náluk erre nincs lehetőség”** (46%), s ez okozza azt is, hogy ha az összes gazdaságot egyben szemléljük, akkor ez az indok **a második legfontosabb abban, hogy a gazdák távol maradnak a termelői szerveződésektől.** A több szerző által emlegetett szubjektív ellenállás még mindig markánsan jelen van, főként az egyéni gazdák körében, akiknek 27%-a ezen okból kifolyólag utasítja el a szerveződések. Sok gazdálkodó úgy látja, hogy az ilyen szerveződések nem nyújtanak számukra semmiféle lehetőséget, s ezen a ponton nem tér el jelentősen az egyéni és társas gazdaságok véleménye. Összességében a termelők 29%-a jelölte meg ezt a lehetőséget. (64. ábra)



1. Rossz tapasztalatai vannak
2. Ellenérzései vannak a szerveződésekkel kapcsolatban („Közös lónak túros a háta”)
3. Úgy gondolja, hogy számára ez nem nyújt semmiféle lehetőséget
4. Több a hátránya, mint az előnye
5. Náluk nincs erre lehetőség
6. Nem szimpatikus a náluk lévő szerveződés vezetősége és/vagy tagjai
7. Egyedül is meg tudja oldani a problémáit

\*Több válasz is megjelölhető volt.

Véleményünk szerint **a termelői szerveződések térnyerésének elősegítése** kulcskérdése a magyar mezőgazdaság versenyképesség javulásának. A kutatás fenti eredményei arra utalnak, hogy ennek **legfontosabb eleme lehet a megfelelő tájékoztatás**, és nem csupán az egyéni gazdaságok körében! A tájékoztatás során ki kellene emelni a csatlakozás előnyeit, főleg azokon a területeken ahol a csatlakozás előtt várt előnyök elmaradtak a csatlakozás után tapasztalt előnyöktől. Ez a terület felmérésünk alapján **a kedvezményesebb beszerzések területe, amelyet a termelőknek nyújtott tájékoztatás során hangsúlyt kaphatna**, ugyanis ez egy könnyen gazdasági előnyökre fordítható indok, amely azért is kedvező, mert ahogy már korábban több szerző is bizonyította – s az általunk végzett vizsgálatok is ezt igazolják –, általában egyértelmű gazdasági érvekkel lehet meggyőzni a termelőket az együttműködés mellett.

Dorgai és munkatársai a termelői szerveződésekre fókuszáló kutatás alapján kiemelik, hogy a fiatalabbak és képzettebbek körében kisebb az ellenállás a szerveződések tekintetében, s azt a következtetést vonják le, hogy a figyelemfelkeltést elsősorban erre a rétegre célszerű összpontosítani. (Dorgai et al., 2005) Kérdéses azonban, hogy mekkora réteget lehetne elérni egy ilyenfajta kommunikációval. Ha csak azt vesszük figyelembe, hogy a magyar agrárnépesség hány százalékát teszik ki a fiatalok és az agrárértelmiségiek, láthatjuk, hogy igen kicsi az arányuk, tehát kevés haszonnal járna az efféle tájékoztatás. A mélyinterjúkból

is kiderült, hogy **a fiatalok és képzetebbek sokkal nyitottabbak, ez az a réteg, akít igazából nem kell győzködni az integrációk hasznáról.** Véleményünk szerint **a tájékoztatást sokkal inkább az idősebb és képzetlenebb rétegre kellene szabni,** annál is inkább, mert így szélesebb réteghez lehetne szólni és olyan csoport fogható meg, amelynek véleményét meg kell változtatni, nem pedig olyan, amely már nyitott a szerveződésre.

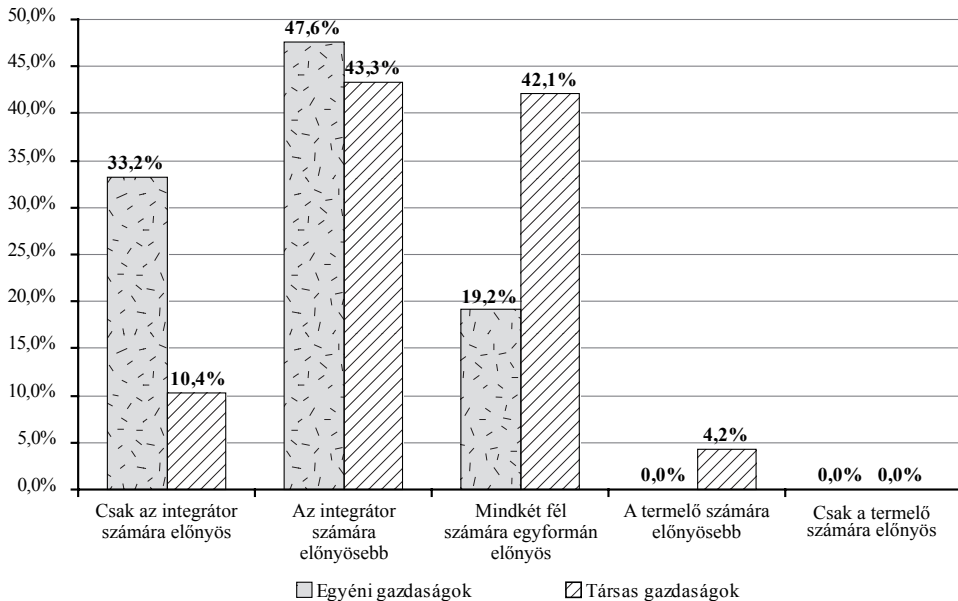
Az integrációtól való távolmaradás okainál sok helyütt a „nincs lehetőségem” választ jelölték meg. Ez arra utal, lehet, hogy a szándék megvan egyes gazdáknál, csak nincsenek megfelelő információik arról, hogy hol van a közelükben olyan szerveződés, amelyhez esetleg csatlakozhatnának. Véleményünk szerint **egy a falugazdászokon keresztül megvalósuló információs rendszer segítségével tájékoztatni lehetne a gazdákat a helyi lehetőségekről, a régióban létrejött szerveződések tevékenységi köréről, a belépés feltételeiről, előnyeiről és esetleges hátrányairól.**

## 12.2. Az integrációk megítélése

A kutatás alapján mi is feltérképeztük, hogy mit gondolnak a termelők, melyik fél – az integrátor, vagy az integrált – számára előnyösebb az együttműködési kapcsolat. Ezen kívül vizsgáltuk azt is, hogy változott-e a vélemény az integrációhoz való csatlakozás előtti időszakhoz képest. Azt tapasztaltuk, hogy **az integrációhoz történt csatlakozáskor mind az egyéni, mind pedig a társas gazdaságok pozitívabban ítélték meg a helyzetet, mint a csatlakozás után.** Ugyanakkor a társas gazdaságok esetében jóval kisebb az eltérés a belépéskori időszakhoz képest, ami arra utal, hogy ők reálisabban mérték fel a helyzetet, illetve azt is jelentheti, hogy jobban tudják érvényesíteni érdekeiket az integráción belül.

Jelentős eltérések mutatkoznak abban is, ahogy a társas és egyéni gazdaságok látják azt, hogy mely fél számára előnyösebbek az integrációk. Jelenleg az egyéni gazdaságoknak jóval nagyobb része, 33%-a gondolja úgy, hogy csak az integrátor számára előnyös az integráció, míg ez az érték a társas gazdaságoknál 10%. Nagyjából **a két csoportba tartozó termelőknek ugyanakkora része gondolja, hogy az integrátor számára előnyösebbek az integrációk,** mint a termelők számára, azt pedig, hogy ugyanolyan előnyös mindkét félnek az egyéni gazdaságok 19%-a, míg a társas gazdaságok 42%-a gondolja. Egyértelmű tehát, hogy az egyéni gazdálkodók jóval borúsabban látják a helyzetet, mint a társas gazdaságok, ami abból is adódhat, hogy utóbbi csoport gyakrabban kerül integrátori szerepbe. (65. ábra)



**Az integrációk megítélése**


A fejezet során bemutatott *válaszok összevont elemzése az integrációban rejlő hatalmas előnyöket is jelzi*. A termelők annak ellenére vélik az integráció igazi nyerteseinek az integrátorokat, hogy relative elégedettek saját helyzetükkel az integráción belül, amit az integrációkba való belépésnél remélt, és a realizált valós előnyök összehasonlítása bizonyít. Természetesen *a relatív elégedettség nem arra utal, hogy az integrációs szervezeti formák kihasználnának minden előnyt, amit létezésük kínál*. Ezt a kérdéskört a támogatások és az integrációs szerveződések kapcsolatait kutatva kíséreltük meg a mélyinterjúkban körbejárni.

Azt, hogy *a támogatásokhoz való hozzájutás az egyik fő célja az integrációs szerveződések megalakulásának*, mi is tapasztaltuk a termelőkkel való beszélgetések során. Ez az, ami kétségbe vonja a támogatási rendszer eddigi működésének eredményességét a termelői csoportokra vonatkozóan. Mert *bár számtalan termelői csoport alakult a támogatások hatására, az eredeti cél, a „strukturális hiányosságok orvoslása és a termelők piaci érdekérvényesítő képességének megerősítése”<sup>35</sup>, csak részben valósult meg*. Ez azt jelenti, hogy racionalizálni kell a támogatáshoz jutást, és olyan rendszert kell kidolgozni, aminek segítségével hatékonyabbá válhat felhasználásuk. *Nem elsősorban a termelői szerveződések számának gyarapítása a feladat, hanem a piaci alkupozíciójuk növelése, ami elsősorban méret kérdése*. A hatékony méret elérése érdekében a támogatásokat a jövőben is célszerű lenne a termelői szerveződések növekedésének ösztönzésére fordítani. *Továbbra is támogatni kell az egyesüléseket, illetve ösztönözni kell a csoportokat arra, hogy növeljék tagjaik létszámát*, s végső soron a szerveződés által értékesített árumennyiséget. Számos interjú során kiderült ugyanis, hogy még a nagyobb szerveződéseknek is az a véleményük, hogy jelenleg nem kellően erősek a felvásárlókhöz képest.

<sup>35</sup> A földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter 81/2004. (V. 4.) FVM rendelete a termelői csoportokról.

A mélyinterjúk során tapasztaltuk, hogy sok termelői szerveződés nem elsősorban a termelők kezdeményezésére jön létre, hanem valamely nagyobb kereskedelmi vagy feldolgozóipari cég szervezi be a termelőket.<sup>36</sup> Az effajta szerveződések, bár kétségkívül előnyösek lehetnek a termelők számára, nem lehet összehasonlítani az *alulról szerveződött csoportokkal, ahol a közös érdek az, ami összetartja a csoportosulást. A felülről jövő szerveződések esetén a termelőt inkább az egyéni érdek fűzi az integrátorhoz*, s olyan közös célok, beruházások, amelyek kizárólag a termelők közös érdekeit szolgálják, többnyire nem kivitelezhetők. A mélyinterjúkban a felülről létrejövő szerveződésekre is volt néhány pozitív példa, ezeknek a csoportoknak egyik legnagyobb előnye, hogy a szervező fél általában otthonosabban mozog a piaci környezetben, ami egyértelműen előnyös lehet a szerveződés számára, és ez kezdetben előnyt jelenthet a többi szerveződéssel szemben is.

---

<sup>36</sup> Erre a következtetésre jutott Karalyos is, aki rámutatott, hogy az újonnan szerveződő integrációs kapcsolatokon belül gyakran olyan pólusok jöttek létre, amelyek többnyire hierarchikus (elsősorban kereskedelmi-ipari) érdekeket szolgálnak, a termelői érdekeltségű integrációk kibontakozása pedig megkésett vagy igen korlátozott. (Karalyos, 2002)

### 13. Túlerősödött pártpreferencia az érdekképviselésekben

A magyar mezőgazdaság a civil szerveződések, az érdekképviselések terén komoly hagyományokkal rendelkezik. Mai megítélése ugyanakkor ellentmondásos. Glatz Ferenc véleménye szerint „... nyugat-európai demokráciákban mindenesetre igen sokszínű az érdekképviselési rendszer, így az agráriumban is. És egymással egy területen, de különböző szempontokat képviselve élnek együtt a mindenkori kormányzati adminisztrációval. Míg Nyugat-Európában a civil szervezetek burjánzanak, addig nálunk azt hiszik sokan, hogy már nem fontosak az érdekképviselési szervezetek.” (Glatz, 2004)

Vannak olyan vélemények is, melyek a teljes magyarországi érdekképviselési rendszer legitimitását többféle tekintetben is megkérdőjelezzik. (Szeremley, 2004) A legnagyobb gondnak azt tartják, hogy – mint állítják – a regisztrált termelők közül igen kis hányad tartozik valamelyik érdekképviselőhöz.

A fenti markáns vélemények úgy kerültek megfogalmazásra, hogy mind a mai napig nem ismert olyan átfogó kutatás, amely az érdekképviselésekről, felvállalt munkáikról, és azok megítéléséről adott volna számot. Ezt a hiányt mérséklendő tettük fel kérdéseinket a gazdálkodóknak vizsgálatunk során.

Mielőtt azonban rátérünk a konkrét kérdések elemzésére, két elvi alapvetést teszünk. Glatz – mint fentebb láttuk – párhuzamot von a civil szervezetek és az érdekképviselések közé. Ez a megállapítás bár túlzottan leegyszerűsítő, az érdekképviselésekkel kapcsolatban egy nagyon fontos szempontra hívja fel a figyelmet. A civil szerveződések ugyanis nem valamilyen központi akarral felülről létrehozott közösségek, amelyek formálisan működnek ugyan, de gyakran tartalmilag teljesen kiüresedtek, hanem valamilyen konkrét igények kielégítésére, meghatározott érdekek érvényesítésére formálisan is megszervezett közösségek. (Kissné, 2000) Ebből adódóan *a valóban hatékony mezőgazdasági érdekképviselések az ágazat, a gazdálkodók érdekei mentén artikulálódnak, központi kényszer nélkül, önkéntes alapon szerveződnek.*

Második alapvetésünk annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy lehet-e politikamentes egy érdekképviselő? Kissné Novák Éva ezt nem tartja elképzelhetőnek. (Kissné, 2000) Véleménye szerint a polgár, a citoyen gazdasági, szociális, kulturális stb. érdekei mélyen beágyazódtak az adott társadalom politikai rendszerébe, és kielégítésük, megvalósításuk nagy mértékben az adott politikai rendszer függvénye. Következésképpen *az érdekképviselésekben*, mint civil szerveződésekben is jól kitapinthatóan léteznek az alá-, fölé- és mellérendeltségi viszonyok, a kliensi kapcsolatok. E civil kapcsolatok viszont *nem lehetnek függetlenek a kialakult politikai struktúrától.* Nem vitatva e tétel helytállóságát, Glatz azt hangsúlyozza, hogy „... Magyarországon *túlerősödött a pártpreferencia a társadalmi érdekképviselésekben, és visszaesett a civil szervezetek becsülete.* Pedig a rendszerváltástól azt reméltük: még kevesebb pártszempont, még több szakszerűség és még több társadalmi szempont. Még gyengébb párt vagy pártok, még erősebb civil szervezetek. A fordítottja történt.” (Glatz, 2004)

A kutatásba bevont érdekképviselések kiválasztásának alapja egy korábban írt tanulmányunk volt, amelyben néhány gondolattal jellemeztük a magyar mezőgazdaság érdekképviselési struktúráját, illetve érdekérvényesítő képességét. (Kapronczai szerk., 2002) Bár nem osztjuk azt a markáns és általánosító véleményt, miszerint az agrár érdekképviselések területén „fantom szerveződések rivalizálása folyik”, kétségtelen, hogy *a*

**kutatás során feltérképezett** – és a mezőgazdaságban önmagát érdekképviseletként definiáló – **szerveződések közül több olyan is van, amely nem tölt be és nem is képes betölteni valóságos érdekképviseleti feladatot.** A töbttucat „érdekképviseleti” szerveződésből csak példaként sorolunk fel tizet:

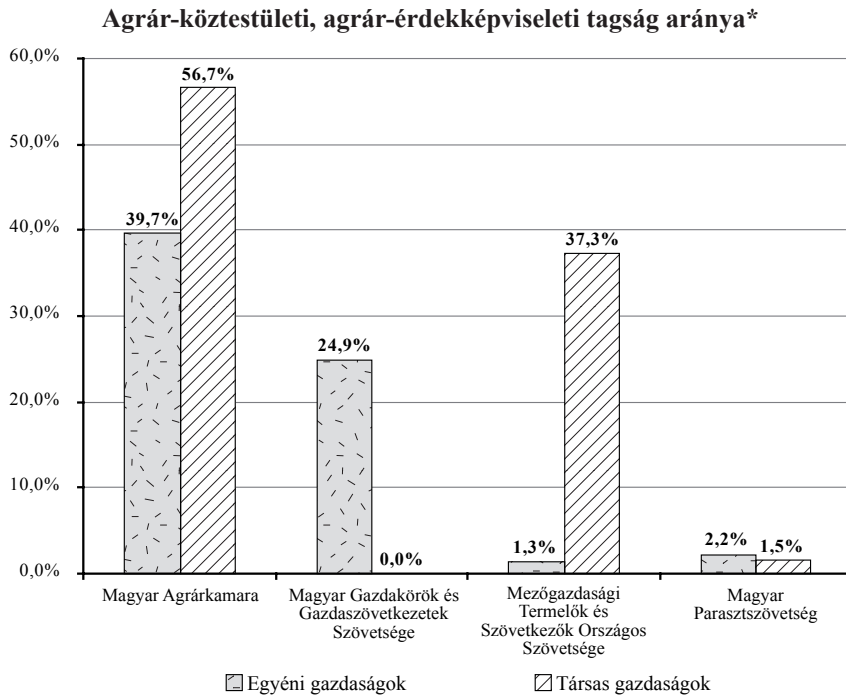
- Mezőgazdasági Termelők és Szövetkezők Országos Szövetsége (MOSZ);
- Magyarországi Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetsége (MAGOSZ);
- Magyar Parasztszövetség;
- AGRYA Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetsége;
- Kertészek és Kertbarátok Országos Szövetsége;
- Magán Erdőtulajdonosok és Gazdálkodók Országos Szövetsége;
- Magyar Bérkilövő és Független Vadásztársaságok Országos Szövetsége;
- Magyar Kertészek Egyesülete;
- Magyar Termelői Értékesítő és Szolgáltató Szervezetek/Szövetkezetek HANGYA Együttműködése;
- Mezőgazdasági Gazdasági Társaságok Szövetsége.

A kutatás során az érdekképviseleti kört leszűkítettük és csupán a három legismertebbre (MOSZ, MAGOSZ, Magyar Parasztszövetség), valamint a Magyar Agrárkamara koncentráltuk vizsgálatunkat<sup>37</sup>. A Magyar Agrárkamara<sup>38</sup> bevonását az indokolta, hogy – mint a kutatás eredményei is bizonyították – hazánkban **a közgondolkodásban, de a gyakorlati cselekvésben sem válnak szét a köztestületi és az érdekvédelmi feladatok.** Elsőként annak tisztázására törekedtünk, igaz-e, hogy a termelők igen kis hányada kötődik az érdekképviseletekhez?

**Legnagyobb szervezettsége a gazdálkodók körében a Magyar Agrárkamara van.** A kérdőívet kitöltő társas gazdaságoknak 57%-a, az egyéni gazdaságoknak pedig 40%-a volt kamarai tag. (66. ábra) Ennek az aránynak a megítélésénél azonban **figyelembe kell venni, hogy több éven keresztül kötelező volt a kamarai tagság,** és bár ennek megszűnése után sokan „kiléptek” a kamarából, a korábbi kényszer még ma is helyzeti előnyt jelent. A két legnagyobb érdekképviseleti szervezet tagsága gazdálkodási formánként polarizálódik. **Az egyéni gazdaságok egynegyede MAGOSZ tag,** de néhány közülük (1,3%) tagja a MOSZ-nak is. („Jó mindkettő tagjának lenni, mert így minden kormány alatt előnyökhöz lehet jutni.”) **A társas gazdaságok 37%-ban tagjai a MOSZ-nak,** MAGOSZ tag viszont egy sem volt köztük. **A Parasztszövetség szervezettsége minimális,** az egyéni és a társas gazdaságok alig 2%-a volt a tagja. Céljaival ellentétes helyzetét jelzi, hogy míg a társas gazdaságok 22%-a tartja hasznosnak tevékenységét, az egyénieknek mindössze 4%-a. **Elutasíthatósága éppen abban a gazdálkodói körben a legnagyobb, ahol gyökeret kíván eresztetni.** Mindezek miatt ennek a szerveződésnek további elemzésétől eltekintünk.

<sup>37</sup> A megkérdezett egyéni gazdaságok mindössze 9%-a sorolta magát a többi érdekképviseleti szerveződéshez is tartozónak, de az ott aktívan tevékenykedők aránya alig volt több mint 5%.

<sup>38</sup> A Magyar Agrárkamara hivatalos meghatározása szerint köztestület és nem érdekképviseleti szervezet.



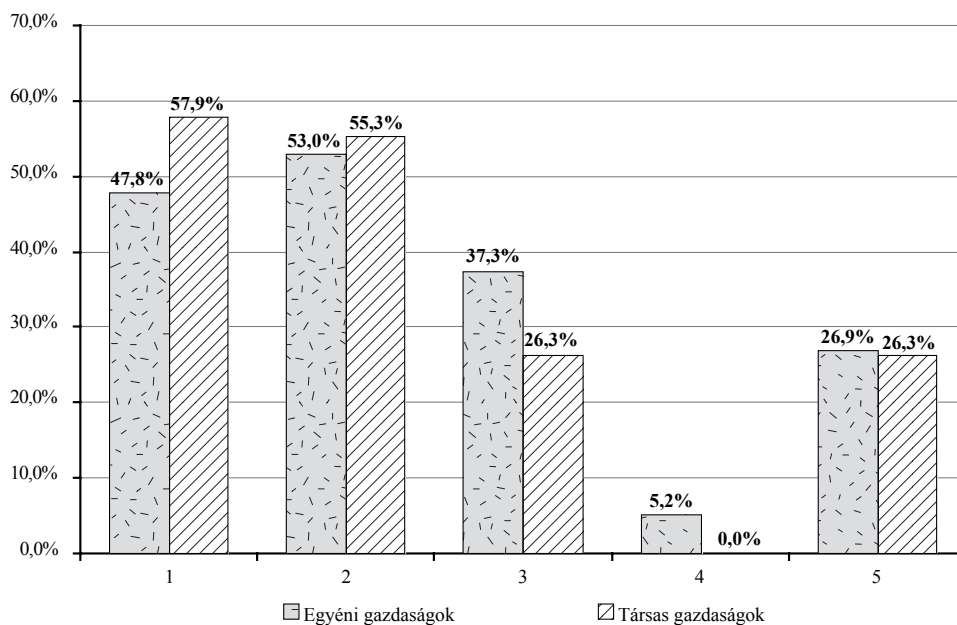
\*Több válasz is megjelölhető volt.

Megvizsgáltuk azt is, hogy a szervezeti tagság mennyiben jelent aktív viszonyt és mennyiben formait. A MOSZ esetében a tagok 28%-a, a MAGOSZ esetében pedig 38%-a nevezte magát csak formailag érdekképviseleti tagnak. Hasonló a formai tagok aránya az Agrárkamara esetében is. (A kamarai tag egyéni gazdálkodók közül 47%, a társasok közül 29% csak formainak értékeli tagságát) Mindebből arra következtetünk, hogy a tagi aktivitás kevésbé szervezet, sokkal inkább gazdálkodási forma függő. ***Az egyéni gazdaságok érdekképviseleti aktivitása elmarad a társas vállalkozóké mögött.*** Ugyanakkor a formai tagok magas aránya azt is jelzi, hogy ***e szervezetek tényleges érdekképviseleti mozgósító ereje a MOSZ esetében nem éri el a társas gazdaságok 25%-át, a MAGOSZ esetében az egyénié 16%-át.*** (Társadalompolitikai szempontból ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül, hogy az egyéni gazdaságok és a bennük gazdálkodók száma többszöröse a társasokénak.)

Az egyes szervezetek beágyazottságának elemzéséhez kérdéseket tettünk fel arra vonatkozóan, hogy miként ítélik meg a gazdálkodók ezek tevékenységét. Az eredményeket a 67., 68. és 69. ábrákban foglaltuk össze.

67. ábra

### Hogyan ítélik meg a gazdálkodók a Magyar Agrárkamara tevékenységét?\*



1. Hasznos szakmai tevékenységet fejt ki
2. A vidéki (megyei, területi) csoportjai - oktatással, tanácsadással stb. - segítik a termelőket
3. Túl erős a politikai kötődése
4. A jelen kormányzati ciklusban minden kormányzati intézkedést ellenzett, de hasznosítható javaslatot alig tett
5. A jelenlegi kormányzati ciklusban közéleti szerepvállalása inkább a kormányzat, mint a termelők érdekeit szolgálja

\*Több válasz is megjelölhető volt.

**A Magyar Agrárkamara, mint köztisztviselő feladataival kapcsolatban sok a bizonytalanság,** a félreértés a termelők, az irányítás körében, de még magán a kamarán belül is. Létrehozásának elsődleges indoka az államközpontú közigazgatás tehermentesítése volt azokon a szakterületeken, melyeket az állam szervezeti, vagy gazdasági okok miatt nem tudott megfelelően ellátni. Ettől a folyamattól azt remélték, hogy a döntéshozók szakmai felkészültsége és az igazgatás eredményességében való érdekeltisége hatékonyabb ügyintézés tesz majd lehetővé.

A gazdasági kamarák feladatait Orlovits Zsolt a következőképpen foglalta össze:

- A gazdaság közös ügyeinek intézése, mely során egyfelől érdemi közfeladatokat kell előírni számukra, másfelől meg kell határozni a kamarák tevékenységének korlátait, megtiltva bizonyos érdekképviseleti jellegű, illetve üzletszerű tevékenységek folytatását.
- A szakirányú továbbképzésben, mesterképzésben való részvétel, az üzleti forgalom biztonsága és a piaci magatartás tisztessége feletti örökös, amit eredményesen csak egy, a gazdasági intézményrendszerbe szervesen beillesztett kamara tudna eredményesen ellátni. (Orlovits, 2002)

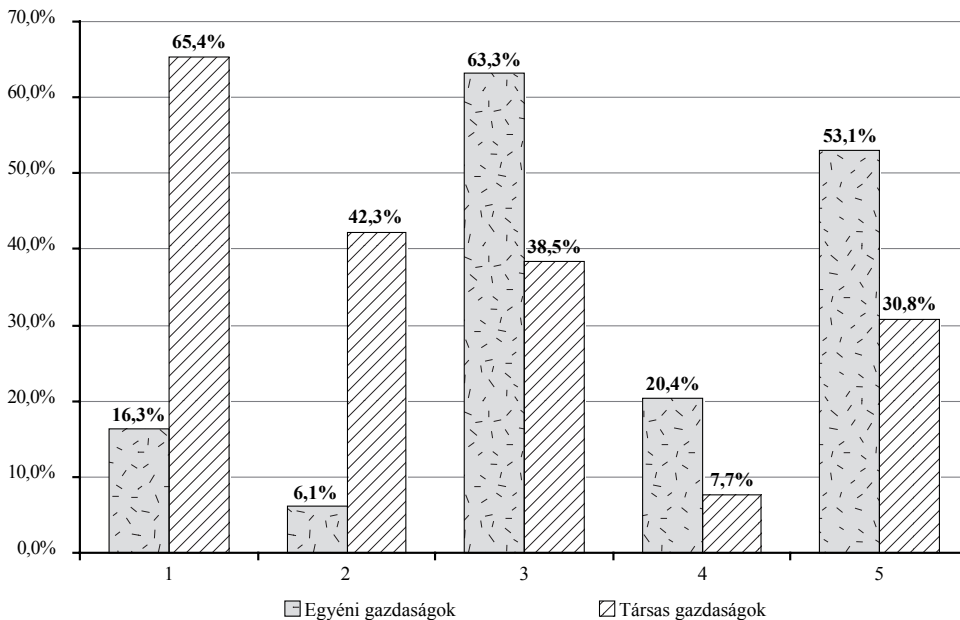
Az Agrárkamara tevékenységét a válaszadók fele ítélte hasznosnak, a társas gazdaságok valamivel nagyobb arányban, mint az egyénié. A túl erős politikai kötődést 35%-uk róttta fel, és a válaszadók többsége úgy ítélte, a jelenlegi kormányzati ciklusban közéleti szerepvállalása inkább a kormányzat, mint a termelők érdekeit szolgálta. A kamara megítélésénél figyelembe kell venni, hogy a válaszok egybemosták a megyei kamarák és az országos kamara megítélését. Ezért a mélyinterjúk során igyekeztünk árnyaltabb képet nyerni. A beszélgetésekből kitűnt, hogy a termelők jelentős hányada nem tudta elhatárolni a megyei és az országos szervezetet. Akik azonban jobban a „színpalak mögé láttak”, döntő többségükben a megyei kamarákról alkottak pozitívabb véleményt. Elsősorban azokat a szakmai fórumokat értékelték, amelyeket az agrárszabályozás kérdéskörében tartottak. Azt is felvetették, hogy *megyei szinten közel sem olyan erős a politikai kötődés, mint országos szinten.*

A kutatási eredményekből adódó következtetéseink szerint az Agrárkamara országos hálózata köztestületi szerepe ellenére sem tudja feladatait olyan szinten megoldani, mint amire a lehetőségei adottak. Véleményünk szerint ehhez először is *saját identitásukat kellene meghatározniuk*<sup>39</sup>. Még mindig a kilencvenes évek közepére, illetve második felére jellemző szereptévesztésük következményeit nyögik. Abban az időszakban ugyanis olyan tevékenységeket is ambicionáltak, amelyek nem feladatai a köztestületeknek (kormányzati feladatok, EU információs rendszerek stb.). Ezzel sok érdeket sértettek, és máig ható *ellenérzés alakult ki velük szemben egyes államigazgatási egységekben.* Megfontolást érdemel az is, hogy az Agrárkamara *intézményrendszere a kisebb méretű gazdaságok számára túlságosan hivatallá vált,* és a kamarai tanácsadók sem dolgoznak olyan hatékonyan, mint az FVM hivatalok falugazdászai.

Mindezek ellenére az agrárkamarák fontosak az ágazat és a termelők számára. A bennük rejlő lehetőségeket azonban jobban ki kellene használni. Osztjuk Szeremley Béla véleményét, miszerint a megyei agrárkamarák önállóságának növekedésétől, aktivitásának – már megfigyelhető – fokozódásától remélhető az országos kamara megújulása is.

<sup>39</sup> Természetesen nehéz helyzetben van a Kamara, hiszen feladatát alapvetően befolyásolja, hogy teljes termelői körrel (kötelező tagság), vagy részleges termelői körrel (szabad tagság) rendelkezik-e.

### Hogyan ítélik meg a gazdálkodók a Mezőgazdasági Termelők és Szövetkezők Országos Szövetségének tevékenységét?\*



1. Hasznos szakmai tevékenységet fejt ki
2. A vidéki (megyei, területi) csoportjai - oktatással, tanácsadással stb. - segítik a termelőket
3. Túl erős a politikai kötődése
4. A jelen kormányzati ciklusban minden kormányzati intézkedést ellenzett, de hasznosítható javaslatot alig tett.
5. A jelenlegi kormányzati ciklusban közéleti szerepvállalása inkább a kormányzat, mint a termelők érdekeit szolgálja.

\*Több válasz is megjelölhető volt.

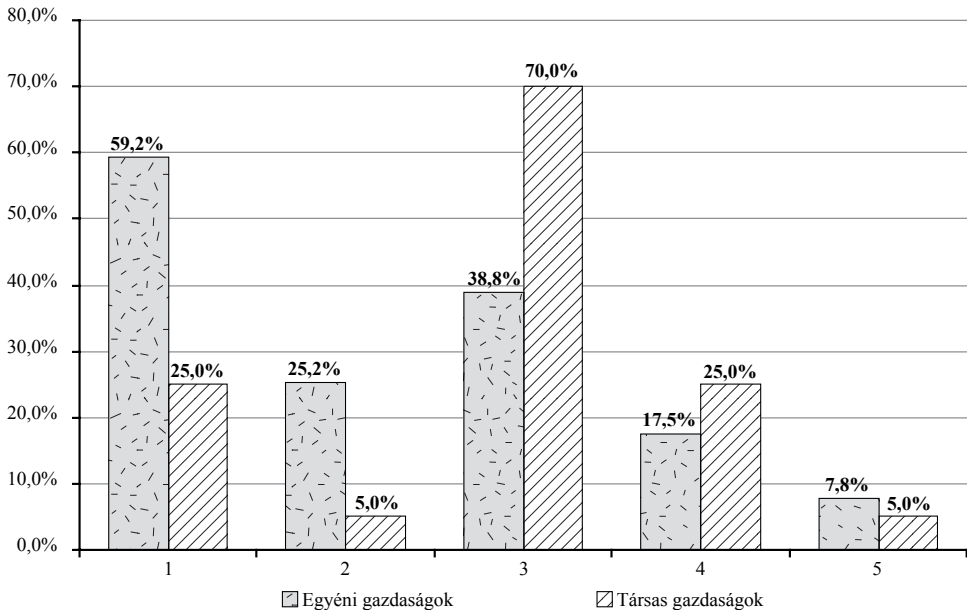
A Mezőgazdasági Termelők és Szövetkezők Országos Szövetsége (MOSZ) a termelőszövetkezetek egykori érdekképviseletéből (TOT) alakult. A gazdálkodók többségi véleménye szerint *pénzügyileg a legjobban felszerelt, szakmailag a legfelkészültebb szakembergárdát maga mögött tudó érdekképviseleti szervezet*. A társas gazdaságok több mint 65%-a hasznosnak tartja tevékenységét, míg az egyénieknek csak 16%-a nyilatkozott így. A kedvező megítélést hangoztató gazdálkodók elsősorban a tájékoztatásban játszott szerepüket emelik ki. Hírlevelüket – amelyben rendeleteket közölnek, technológiai ismereteket nyújtanak és a határidőkre is felhívják a figyelmet – több helyen „kézikönyvként” használják. Társadalmi beágyazottságuk ugyanakkor gyenge. Csak nagyon nagy áttétellel vannak jelen a falvakban, nem tudják megszólítani az egyéni gazdaságokat.

Bizonytalanságát jól jelzi az elmúlt időszakban – a nyilvánosság, de tagjai előtt is – megnyilvánult tétlensége, szótlansága<sup>40</sup>. A mélyinterjúk során még az aktív tagjai is felrötták a 2005. év elején tapasztalt „langyosságát”. Sem a termelők mellett, sem a kormány mellett, de még a szakmai érvek mellett sem állt ki. Ennek ellenére az egyéni gazdák 63%-a, de a társas gazdaságok 38%-a is túl erős politikai kötődésűnek tartja. Többségük úgy ítéli, hogy az egész jelenlegi kormányzati ciklusban közéleti szerepvállalása inkább a kormányzat, mint a termelők érdekeit szolgálta.

<sup>40</sup> A „háttéraktivitásáról” interjúalanyaink nem voltak, nem lehettek tájékozottak.



### Hogyan ítélik meg a gazdálkodók a Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetségének tevékenységét?\*



1. Hasznos szakmai tevékenységet fejt ki
2. A vidéki (megyei, területi) csoportjai - oktatással, tanácsadással stb. - segítik a termelőket
3. Túl erős a politikai kötődése
4. A jelen kormányzati ciklusban minden kormányzati intézkedést ellenezett, de hasznosítható javaslatot alig tett.
5. A jelenlegi kormányzati ciklusban közéleti szerepvállalása inkább a kormányzat, mint a termelők érdekeit szolgálja.

\*Több válasz is megjelölhető volt.

*A Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Szövetsége (MAGOSZ) az utóbbi években jelentősen megerősödött annak ellenére, hogy – ugyancsak többségi termelői vélemények alapján – szakmai háttere elmarad a MOSZ mögött. Társadalmi beágyazottsága azonban erősebb. Jelen van a falvak egy részében, közösségképző erő. Dinamikus, konfrontatív szervezet, az egyéni gazdaságok mintegy 60%-a, de a társasoknak is mintegy egynegyede tartja hasznosnak tevékenységét. Pártpolitikai kötődését azonban erősebbnek jellemzik a termelők, mint a MOSZ-ét. Az egyéni gazdaságok közel 40%-a, a társas vállalkozásoknak pedig 70%-a tartja túl erős politikai kötődésűnek, ami jövőjét illetően kockázati tényező. Elutasíthatósága a társas vállalkozások körében kisebb, mint a MOSZ-é az egyénié között.*

A mélyinterjúk során kapott vélemények bizonyítják, hogy *a MAGOSZ jelentős előnye, hogy alulról induló kezdeményezés.* Ismeri a helyi adottságokat és specialitásokat. Így a falvakban könnyebben érvényesíti akaratát, *erős társadalmi hatással bír.* Helyzetéből adódó felelősségérzete azonban egyes esetekben számon kérhető. *Szakmai kérdéseket többször érzelmi oldalról közelít meg, emiatt tagságát néha illúziókba kergeti.* Nem vállalja fel a gazdáknak való szaktanácsadást és könnyelést, mint ahogy hasonló Európai Uniói gazdaszervezetek ezt megteszik. A társas gazdaságokat nem tudja megszólítani, bár *az elmúlt időszak részeredményeket hozó gazdademonstrációival a társasok egy részében is szimpátiát keltett maga iránt.*

Az interjúk során kapott termelői vélemények ugyanakkor nem csak árnyalt képet mutattak. Meglehetősen nagy számban fogalmaztak meg mindenfajta jelenlegi érdekképviseletet elutasító, markáns, vagy túlzó véleményeket a gazdálkodók. Ezek szakmai elemzésre nem alkalmasak, de megemlítjük őket, hogy a termelők egy részénél meglévő szélsőséges nézetekről is képet nyerjünk. A leginkább jellemző sarkos vélemények az alábbiak:

- „Sok érdekképviselet van, de a parasztságot egyik sem képviseli kellően. Sok bába közt elvész a gyerek.”
- „Mindegyik sóhivatal. Többet kellene segíteni helyi szinten. Akkor persze egymást tapossák, amikor a tv előtt alá kell írni valamit.”
- „Az érdekképviseletből Magyarországon sokan jól megélnék, ugyanakkor nem veszik figyelembe az ország érdekeit, a közgazdasági racionalitást.”
- „A politika csúnyán belerondított az érdekképviseletek munkájába. Szembeállította a társas vállalkozásokat és az egyénieket, valamint ezek érdekképviseleteit.”
- „Minden kormánzatnak az a jó, hogy az érdekképviseletek pehely-súlyúak legyenek”.

A kutatás során kérdést tettünk fel a szakmai szövetségek munkájának megítélésére vonatkozóan is, hangsúlyozva, hogy ezek elsősorban nem termelői érdekképviseletek, hanem döntő többségükben (pl. terméktanácsok) a termékpálya összes szereplőjének képviselőit és a termékpályán belüli érdekharmozációt hivatottak megteremteni. Az 15. táblázat a szakmai szövetségeknek az értékelését tartalmazza a gazdálkodók véleménye alapján. (Csak olyan szakmai szervezetről közöljük a véleményeket, amelyek esetében kellő számú válasz biztosítja a kapott eredmény reprezentativitását.)

15. táblázat

#### Az országos szakmai szövetségek munkájának megítélése a termelők körében

Szakmai szövetség neve	Elégedett	Nem elégedett
Alma Terméktanács	25,0%	75,0%
Baromfi Terméktanács	22,2%	77,8%
Cukorrépa Terméktanács	66,7%	33,3%
Gabona Szövetség	40,0%	60,0%
Gabona Terméktanács	36,8%	63,2%
Juh Terméktanács	33,3%	66,8%
Tej Terméktanács	17,7%	82,4%
Vágóállat és Hús Terméktanács	37,9%	62,1%
Vetőmag Terméktanács	83,3%	16,7%
Zöldség-Gyümölcs Terméktanács	30,8%	69,2%

*A szakmai szövetségek megítélése a termelők körében kifejezetten kedvezőtlen.* Csúpan a Vetőmag Terméktanács és a Cukorrépa Terméktanács esetében kaptunk több pozitív véleményt, mint negatívát. A Tej Terméktanács, a Baromfi Terméktanács, és az Alma Terméktanács munkájával pedig a választ adó termék tanácsai termelői tagság mintegy háromnegyede elégedetlen volt.

Megítélésünk szerint az érdekképviseletek megerősödése, konszolidált, összehangolt és szakszerű működése a mezőgazdaságban a stratégiai gondolkodás egyik előfeltétele. Feltehető a kérdés, hogy elképzelhető-e hatékony érdekképviselet valamifajta szövetség, koordináció létrehozása nélkül? Lehet-e hatékony érdekérvényesítés szembenálló érdekképviseletekkel? ***A megosztott érdekképviseleti struktúra megnehezíti az agrárkormányzat dolgát*** is, hisz az egymással ellenérdekelte szervezetekkel egyeztetni szinte lehetetlen, kiválasztani közülük pedig a kirekesztés, a mellőzés vádját vonhatja maga után. Véleményünk szerint ***a kormányzatnak kellene belátásra bírni az érdekképviseleteket, kikényszeríteni belőlük az összehangolt cselekvést.*** Rugalmasan politizálva, de erőt is mutatva, csak abban az esetben szabadna bármelyikkel is egyezséget kötni, amennyiben egymással már összhangra jutottak. ***Érdekképviseletnek pedig csak azokat szabad „elismerni”, amelyek mögött valós társadalmi súllyal bíró termelői csoport áll.*** Az ágazatnak, az agrárirányításnak is ez az érdeke, de hosszú távon végeredményben az érdekképviseletek lehetőségeit is ez erősíti.

A mélyinterjúk a termelők pesszimizmusát jelzik az érdekképviseletek összefogásának kérdésben. Többségük elképzelhetetlennek tartja a jelenlegi meghatározó érdekképviseletek együttműködését. Véleményük szerint túl sok a személyes ellentét ahhoz, hogy ez rövidtávon megvalósulhasson. A termelők kisebbik csoportja azonban úgy véli lehetséges az összefogás, legelőször azokban a kérdésekben, ahol közös az érdek. Mi ezzel a kisebbséggel értünk egyet. ***A személyes ellenszenvet a közös érdekek felülírhatják,*** mint ahogy már erre is volt példa az elmúlt időszakban Amennyiben az ágazatban kidolgozásra kerülhetne egy megegyezéssel agrárstratégia, a közös érdekek megerősödhetnének. Véleményünk szerint ***nem a jelenlegi érdekképviseletek összeolvadása a kívánatos jövő.*** Nem is biztos, hogy jó lenne egy strukturálatlan érdekképviseleti rendszer, hiszen az érdekek is strukturáltak, valamint másként lehet megközelíteni a társas és az egyéni gazdaságokat, a kicsiket és a nagyokat. ***Szükség lenne azonban az érdekképviseletek egy olyan harmonizáló szervezetére, amely a jelenlegiek önállóságát megtartva képes megteremteni összefogásukat.***

Ennek az összefogásnak már vannak kezdeti jelei. Például közös érdek, hogy az Európai Unió érdekképviseleti csúcsszerveiben (COPA-COGECA) valamennyi magyar termelő érdekeinek megfelelő, közös fellépés legyen. Reményt nyújthat, hogy az itt képviselt magyar állásponttal kapcsolatban ez idáig többségében megállapodásra jutottak az érdekképviseletek.

Kutatásunk általánosítható következtetése az érdekképviseleti kérdéskörben, hogy ***pártpreferencia-mentesebb, a termelői érdekeket korrektil és szakszerűen képviselő szervezetekre van igényük a termelőknek, ezekhez szívesen csatlakoznának.*** Nem azokkal értünk egyet, akik szerint a jelenlegi gondokat „... orvosolhatná egy-egy szabadon választott érdekképviseletbe való kötelező tagság”. (Szeremley, 2004) ***Az alulról kezdeményezett szerveződés, az önkéntesség nagyobb érték, garanciája csak ez lehet a hatékony érdekképviseleti munkának.***



## Összefoglaló

Felelős agrárszakemberek közül is sokan csak azt hangsúlyozzák, hogy napjainkban a magyar mezőgazdaság legfontosabb kérdései Brüsszelben (EU) és Genfben (WTO) dőlnek el. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy hazai viszonyainkat illetően ne tegyünk meg mindent annak érdekében, hogy a globalizációval, a nemzetközi integrációval szükségszerűen együtt járó hatásokat a számunkra leginkább optimális módon kezelhessük. Vizsgálatunk megerősítette azt az igényt, hogy Magyarországnak rendelkeznie kell egy megállapodásos agrárstratégiával, amelyben el kell döntenie, milyen termelési szerkezetet, üzemszerkezetet és birtokstruktúrát preferálunk – összhangban nemzetpolitikai érdekeinkkel, figyelemmel a nemzetközi kihívásokra. Így válhat elkerülhetővé, hogy a koncepciótlanság vagy a gyakorta változtatott koncepciók következtében kialakult helybenjárás folytatódjon. Mintegy másfél éven át tartó vizsgálatunk – reményeink szerint – szerény háttérrel adhat az ágazat jövője szempontjából hangsúlyos megállapodásos agrárstratégia kialakításához.

A kutatás háttérül választott módszer az interjúkra alapozott termelői reagálásvizsgálat volt, amely számtalan olyan új vagy ismert, de adatszerűen nem alátámasztott megállapításra nyújtott lehetőséget, amelyek a statisztikai és egyéb információs rendszerekből közvetlenül nem következtethetők ki. Az „Összefoglaló” keretei közt elsősorban két kérdéskörben kíséreljük meg rendszerezni kutatásunk eredményeit. ***Egyrészről meghatározzuk a vizsgált időszaknak azokat az eddig fel nem tárt, stratégiailag mégis fontos folyamatait, amelyek a kutatás alapján kirajzolódtak (I), másrészt megfogalmazzuk azokat a javaslat-csomagokat, amelyek a reagálás-vizsgálat során, illetve alapján merültek fel, és a jövőt illetően fontosak az ágazat számára (II).*** Azt azonban hangsúlyosan meg kell jegyeznünk, hogy ***az*** – elsősorban mélyinterjúk alapján megfogalmazott, esetenként továbbgondolt – ***javaslatok mélyebb megalapozást és hatásvizsgálatokat igényelnek. Jelenlegi formájukban megoldási alternatíváknak tekinthetők.***

- I. A vizsgálat alapján **az elmúlt néhány év folyamataiból a következőket tartjuk indokoltnak kiemelni:**
  1. ***A gazdálkodók alkalmazkodó képessége a gazdasági környezet változásaihoz gyenge.*** Példaként említjük, hogy az árváltozásokra – akár a technológia, akár a termelési szerkezet változtatásával – alig reagálnak. Ennek oka elsősorban a termelők felkészületlenségében, illetve korlátozott mozgásterében keresendő, de az érdekképviselések, szakmai szerveződések növekvő felelősségére és feladataira is felhívja a figyelmet.
  2. Bár a gazdálkodók döntő többsége a mezőgazdasági termelés jövőjének kilátástalanságáról beszél, ***termelői reagálásaik*** – a gyenge alkalmazkodó képesség mellett – ***mérsékelt optimizmust is sugallnak.*** E megállapításunkat arra alapozzuk, hogy többségük – bár az ágazat kilátástalan helyzetéről beszél – a keletkezett jövedelmét nem éli fel, hanem visszaforgatja a termelésbe. A termelők bizakodására tehát lehet építeni. E kettősség azt is jelzi, hogy a termelők véleményalkotása a gazdasági folyamatokról és a folyamatokra való reagálás nincs mindig szinkronban egymással. Ez is azt bizonyítja, hogy a gazdaságpolitikát nem csak – akár szakmai – vélemények, sokkal inkább a konkrét reagálások elemzése alapján kell alakítani.
  3. ***A gazdálkodók stratégiai döntései óvatosak.*** Sok kis lépéssel válaszolnak az aktuális kihívásokra, amelyek az esetek többségében nem annyira eredményesek,

mint a markánsabb válaszok. Ennek egyik oka, hogy még mindig nagy a termelők körében a bizonytalanság az ágazat stratégiai jövőjét illetően. Ebből viszont az is következik, hogy drasztikusabb lépésre csak kis hányaduk szánja rá magát, a termelési eszközeiből, földjeikből, személyes tulajdonukból nem adnak el.

4. Az ágazatban szinte minden területen fellelhető a mérsékelt ütemű, de folyamatos koncentrálódás. Növekednek a birtokméretek, és ennek fő földforrását a 2 EUME méretnagyság alatti méretkategóriába tartozó gazdaságok biztosítják. A foglalkoztatásukat csökkentő egyéni gazdaságok is a kisebbek közül kerültek ki. Megállapítható, hogy **a 2 EUME feletti gazdálkodók körében megfigyelhető egy lassú stabilizációs folyamat**, így a statisztika által jelzett **megszűnések, létszámcsökkenések**, stb. elsősorban **a 2 EUME alatti gazdálkodói körre jellemzők**.
5. A kis a közepes és a nagy méretkategóriába sorolt **gazdaságok közül megfigyelhető a közepesek dinamizmusa**. (Ez a 12 és 40 EUME közötti kör átlagos méretnagyságot feltételez.) Ezeknek növekedett legnagyobb arányban a birtokmérete, ezek növelték az állattállományukat, a foglalkoztatás itt növekedett a leginkább, és keletkezett jövedelmeiket is ezek fordították legnagyobb hányadban gazdaságfejlesztésre. Ugyanakkor ezek azok akik krízishelyzetben leghamarabb kivonnák a pénzüket az ágazatból és más tevékenységbe fektetnék.
6. Az **integrációk, termelői szerveződések szerepe erősödött** az elmúlt időszakban. A TЭСZ-ek fontosságukat tekintve az integrátorokhoz és a termeltető partnerekhez zárkóztak fel értékesítésben betöltött szerepük alapján. A termelői csoportok által történő értékesítés is hasonló fejlődésen ment keresztül. A társas gazdaságok esetében azonban a szerveződések keresztüli értékesítés nagyobb súlyú, mint az egyéni gazdaságoknál. Hasonló tendenciákat tapasztalunk a gazdasági mérettel összefüggésben. Ezek a gazdaságok hamarabb felismerték az integrációkban rejlő lehetőségeket, sőt sokszor ők azok, akik kezdeményezik egy-egy szerveződés létrejöttét. Az egyéniek között valamelyest enyhült az ellenállás az integrációkkal szemben, ugyanakkor még mindig tapasztalható objektív okokra vissza nem vezethető ellenérzés.
7. Vizsgálataink bizonyították, hogy **nem minden vonatkozásban volt hatékony a rendelkezésre álló források felhasználása**. A beruházási döntések vizsgálatakor az eseti motivációk magas aránya például a nem megtervezett, csak a lehetőségeket kihasználó, egyes esetekben felesleges beruházásokra is utal. Így nem a beruházási támogatás tömegével, sokkal inkább azok felhasználási hatékonyságával, illetve struktúrájával volt gond. Másrészt a támogatás egy része nem a termelőnél, hanem a gépforgalmazónál realizálódott.
8. A helyi **munkaerőpiacon egyfajta szelekció ment végbe**. Az alacsony iskolázottságú és munkakultúrájú, motiválatlan és megbízhatatlan munkavállalói csoportok kikerültek a hivatalosan foglalkoztatottak közül. Az illegálisan foglalkoztatottak körében sem igazán jók azonban az alkupozícióik, mert itt is végbement már egyfajta kiválasztódás.

- II. A tanulmányban feltárt folyamatok alapján megfogalmazódott gondolatainkat, valamint az interjúk során felvetődött – és továbbgondolásra érdemes – termelői javaslatokat öt „csomagba” rendeztük. A – többségüknél hatásvizsgálatokkal még további megerősítést igénylő – javaslatok célzottja elsősorban a kormányzat, de hangsúlyozzuk, hogy az ágazat konszolidálása érdekében nem csupán az irányításnak vannak teendői. Legalább ekkora felelősséggel bírnak a jövőt illetően maguk a gazdálkodók, az érdekképviselői és civil szervezetek, valamint a gazdálkodói szerveződések. **Javaslat-csomagjaink a következők:**
- Üzemstruktúra;
  - Földpolitika;
  - Szabályozás, jogszabályalkotás;
  - Transzparens agrárirányítás, termelői és kormányzati összhang;
  - Társadalmi kapcsolódások.
1. A magyar mezőgazdasági üzemstruktúrával kapcsolatban három gondolat is felvethető. Egyrészt egyes gazdálkodói köröknek le kell számolniuk azzal az illúzióval, hogy néhány hektáros gazdaságban hagyományos mezőgazdálkodás mellett versenyképesen lehet termelni. A gazdasági és technikai fejlődés, a piaci verseny szükségessé teszi a kisebb méretű gazdaságok koncentrációját, aminek lehetséges útjai: a gazdaság területének növelése (esetleg társulás útján), a termelés intenzifikálása, illetve beszerzéseik és értékesítéseik szerveződéseken keresztüli bonyolítása. Másrészt – de ez már nem a gazdálkodók, hanem a szabályozás feladata – korlátot kell állítani a mezőgazdaságban a hazai és a külföldi tőkeerő életképes kis és középvállalkozásokat fenyegető profitérdekeinek, vagyis határt kell szabni a korlátlan méretnövekedésnek. Harmadrészt egyes vidékek elnéptelenedésének veszélye a figyelmet a mezőgazdaság lakosságeltartó képességének megőrzésére, a tájmegőrzés szerepére irányítja. A javaslatok ezen elvek figyelembevételével a következők:
- a. *A szociálpolitika, ezen belül a segélyezési rendszer szerepének erősítése*, a kényszervállalkozó, más jövedelemforrással nem rendelkező kis méretű gazdálkodókra vonatkozóan, mivel ez a réteg kiszorul a mezőgazdasági termelésből, és más nemzetgazdasági ág nem lesz képes valamennyiüknek munkát adni.
  - b. *A vidéki – iparban és szolgáltatásban működő – kis- és középvállalkozások, az infrastruktúra (út, közlekedés) fejlődésének (fejlesztésének) segítése*, hogy a kiegészítő jövedelemszerzés lehetősége bővüljön vagy ne szűnjön meg, így a jelenleg részmunkaidőben gazdálkodó kisméretű gazdaságok fennmaradjanak. Teljes munkaidős foglalkoztatással ugyanis még néhány tíz hektáros mezőgazdasági gazdálkodás esetén sem mindig teremthető meg hagyományos termeléssel a megkívánt eltartóképesség.
  - c. A versenyképességi kritériumoknak potenciálisan megfelelni képes *gazdaságok körére vonatkozóan célszerű kidolgozni a mezőgazdasági üzemszabályozás rendszerét*. Ennek keretében meg kell állapítani – akár tevékenységi kör szerinti üzemtípusok alapján – a maximális és a minimális földlekkötést, a szakképzettséget meg kell követelni, valamint ki kell zárni, hogy egy üzembentartó több gazdaságot is létesíthessen. Ugyanakkor el kell ismerni a meglévő status-quo-t, vagyis az eddig kialakult, és a birtokméret felső



határát meghaladó társas- vagy egyéni gazdaságok mentességet kaphatnának a rendelkezés hatálya alól úgy, hogy akár földjeiket is megvásárolhatják, de további méretnövelésre már nincs lehetőségük. A minimális és maximális üzemméret meghatározásának szempontja kell legyen a versenyképes, tökevonzó termelési feltételek kialakulásának lehetősége. A versenyképes méretű üzemkategóriákban a középüzemeknek célszerű preferenciát biztosítani.

- d. Itt teszünk említést **a termelési struktúra változtatás lehetőségeiről**, hiszen ez nagymértékben befolyásolhatja a különböző méretű üzemek versenyképességét. A kutatás alapján meg kell állapítanunk, önmagában a struktúraváltást illetően nincs nagy kitörési lehetőség a magyar mezőgazdaságban. Sokkal inkább a versenyképesség javulása jelenthet megoldást, ami maga után vonhat termelési struktúra-módosulást. Előremutató lépésnek tekintjük és javasoljuk az erdőstülség, a fatermelés növelését, az energetikai célú növénytermesztés terjedésének támogatását és a mezőgazdasági eredetű termékekből előállított energia-termelés ösztönzését, de ez is csak nagyobb területen folyó termelés esetén kínálhat lehetőséget. Az intenzíven fejleszteni képtelen kisebb gazdaságok egy része számára az alternatív lehetőségek (pl. organikus termelés) programjai jelenthetik a kiutat, de túl nagy illúzió a korlátozott piaci elhelyezhetőség miatt ezekkel kapcsolatban sem táplálható.
2. A kívánatos üzemstruktúra mellett **a földpolitika kérdéseiben** is mihamarabbi megegyezés szükséges. A kutatás egyértelműen bizonyította, hogy mindaddig nem várható a földpiac élénkülése, a tőkeellátottság javulása, a korszerűsödés, amíg a legalapvetőbb termelőeszköz tulajdonával és forgalmával kapcsolatos távlatos kérdésekre a válaszok bizonytalanok. A vizsgálat során felvetődött, földpolitikával kapcsolatos kérdéskörök a következők voltak:
    - a. A földvásárlási moratórium lejáratí határidejéhez közeledve egyre inkább nem az lesz a fő kérdés, hogy vásárolhatnak-e földet a jogi személyek (és a külföldiek), hanem az, hogy be tudunk-e vezetni egy olyan szabályozási formát, amely elismeri a jelenlegi status quo-t, de preferálja a középüzemek kialakulását úgy, hogy nem gátolja a versenyképességét. Ebben a kérdésben minél előbb ki kell alakítani egy időben ütemezett és a társadalmi elfogadtathatóságot is számításba vevő kompromisszumos tervet. **A megegyezésnek alapja lehet az egyéni gazdaságok kedvezményezettségének elfogadása és a társas vállalkozások szankcionálásának megszüntetése a földvásárlási tilalom feloldásával.**
    - b. **A választ adó gazdaságok egy része az elővásárlási jogosultság szabályainak változtatására tett javaslatot.** Az alábbi elvek figyelembevételét ajánlották: segítse elő az ésszerű birtokkoncentrációt, akár úgy is, hogy az egyéni gazdaságok egy meghatározásra kerülő mérethatár feletti birtokok (életképesség) esetében élvezzenek elsőbbséget; annak kellene a földvásárlásnál előnyt élveznie, aki főállásban mezőgazdasági termelést folytat; a szakképzett gazdálkodó élvezzen előnyt a nem szakképzettel szemben; a gazdálkodó szomszédot indokolt előnyben részesíteni a jelenlegi haszonbérrelővel szemben. Ez utóbbi javaslattal kapcsolatban felvehető, hogy az üzemszabályozással kombinálva, a méret függvényében is változhat az elővásárlási jogosultság.



- c. Kutatásunk eredményei bizonyítják, hogy – a méretnövekedéssel – az elmúlt években nőtt a birtoktagok száma a gazdaságokban. A földvásárlásokkal összefüggő tagoltság-növekedést nem tudták ellensúlyozni az önkéntes földcserék. Ezért a birtokkoncentrációt elősegítő földtörvényt kellene kidolgozni, amely a földcserék intézményes rendszerét segítené elő. ***A tagosítási folyamat felgyorsításához az állami pénzügyi eszközökkel ösztönzött*** (költségek egy hányadának átvállalása), ***programos, de önkéntes alapon működő birtokrendezési célú cseréket javasoljuk***. Az így gerjesztett folyamatba azonban csak magas szintű felkészültséggel rendelkező szervezettel lehet belekezdeni. Emellett egy jól kidolgozott programterv és annak megfelelő kommunikálása, valamint a szükséges források maradéktalan rendelkezésre állása is megkerülhetetlen.
- d. ***A részarány tulajdonnal kapcsolatos szabályozást*** két területen ***indokolt erősíteni***. Meg kell találni azt a törvényes, illetve törvény által garantálható, lehetőleg érdeksérelemmel nem járó megoldást, hogy a közös földterületből 1-2 AK-val vagy csekély hányaddal rendelkező részarány tulajdonosok ne hiúsíthassák meg az egész birtokról a bérleti, vagy adásvételi szerződést. Másrésztől célszerűnek tűnik a részarány tulajdon kimérésének támogatása helyett azokat a tulajdonostárs földvásárlókat támogatni, akik meg akarják venni a szomszédjuk földjét, így elősegítve a koncentrációt.
- e. ***A vizsgálat jelezte, hogy indokolt a minimális bérleti idő bevezetése, és ennek 5 évben történő meghatározása. Megfontolandó a forrásadó-mentesség 10 évre emelése***, ami a minimális bérleti idővel együtt kellő védelmet jelentene a földbérlők számára.
- f. ***Elkerülhetetlen az örökösödési jogszabály módosítása*** abban az értelemben, hogy földtulajdont csak egy örökös, mégpedig – lehetőleg – a mezőgazdálkodási szakmai felkészültséggel rendelkező és a gazdálkodást élethivatásszerűen folytató örökölhesse.
3. A ***szabályozás, a jogszabályalkotás*** területén megfogalmazott javaslatok a következőkben foglalhatók össze:
- a. A vizsgálat során több esetben és területen is felmerült, hogy a magyar hatóságok inkább keményítették, mint enyhítették az előírásokat és ezzel túlreagálták az EU elvárásait, nehezítve a magyar gazdák versenyeseit. Ezért ***jogszabályi deregulációra, egyszerűsítésre van szükség***. Elsősorban a következőkben felsorolt területeken indokolt a felülvizsgálat:
- A gyakorlattól távol álló ***szakhatósági környezetvédelmi előírások területén***, mert sok esetben nem csupán a költségeket növelik feleslegesen, de teljesíthetetlen feltételeket írnak elő, és egyes fejlesztések emiatt szorulnak ki a pályázati lehetőségekből. Legsúlyosabban az állattartókat érintik a túl szigorú környezetvédelmi előírások. A lehetőségek határai közt indokolt az ***állathigiéniai és állatjóléti szabályok*** ésszerűsítése, amellyel valamelyest javítani lehetne az állattenyésztés nehéz helyzetén.

- **A pályázatok elkészítésénél szükséges adminisztrációs kötelezettségeket** felül kell vizsgálni. Célszerű ezeket a jogszabályokat a gazdálkodók érdekében módosítani, mert jelenleg a – sokszor többszörösen bekért – papírok beszerzése nem kevés időt és pénzt igényel.
- b. Működési formától függetlenül továbbra is segíteni kell mindazokat a szerveződések, amelyek a kis területen, vagy kis volumenben gazdálkodók integrálását szűkebb vagy tágabb környezetben hosszú távra is felvállalják. **Az integrációk további tényezője kulcseleme a magyar mezőgazdaság versenyképesség javulásának.** A gazdáknak a mostaninál is sokkal komolyabban kell venniük ezeket a szerveződések. Javasoljuk egy, a falugazdászokon, vagy érdekképviseleteken keresztül létrejövő, a termelőkre szabott információs rendszer megvalósítását, amely – többek között – tájékoztathatná a gazdálkodókat a helyi lehetőségekről, a régióban létrejött integrációs szerveződések tevékenységi köréről, a belépés feltételeiről, előnyeiről és esetleges hátrányairól.
- c. A vizsgálat jelezte, hogy **javítható lenne az ágazat jövedelmezősége, amennyiben az inputok oldaláról nem hárulnának olyan elkerülhető terhek a gazdálkodókra, amelyek nemzetközi versenyképességüket jelentősen csökkentik.** Ezt az integrációk tényezője mellett, egyéb kormányzati intézkedések is segíthetnék. Így például a szélsőséges időjárással szemben biztonságot nyújtó, valamint az intenzívebb termelés alapját képező öntözési költségek további csökkentése, a 2006-tól már bejelentett vízkészlet-járuék fizetési kötelezettség alóli mentesség. Ugyancsak támogatható az állategészségügyi költségek vagy az állattetem és vágóhídi hulladékok megsemmisítésének részbeni átvállalása akár támogatás formájában, a hátrányosabb helyzetű állattenyésztési ágazatok segítése érdekében.
- d. Az AVOP-al kapcsolatban komoly gazdasági és termelőeszköz-piaci feszültséget okozott a folyamatos beruházási pályázati lehetőségek „bizonytalan” időre történő felfüggesztése. **Felmerült a konkrét időintervallumon belüli pályázatás előnye,** vagyis annak meghatározása, meddig fogadják be a pályázatokat, valamint milyen feltételek mellett van lehetőség újabb pályázásra. Ezzel ugyan visszaszorulnak a folyamatos pályázási lehetőségek, viszont azonos feltételek mellett bírálhatnák el a jogos igényeket. Ezzel a pályázatot később benyújtók sem csúsznának ki a keretből, és termelőeszköz-piaci feszültségek sem keletkeznének.
- e. Mivel rövid távon nem várható a hitelképesség javulása, további hitelek felvétele csak a hitelezés fejlesztésével, **a hitelgarancia rendszer további korszerűsítésével** érhető el. A jelenleginél is kiterjedtebb garanciarendszer működésével, az állami garanciavállalás tartalmának és körének bővítésével, a kamattámogatott hitelek szélesítésével várhatóan oldható a pénzügyi intézetek mezőgazdasággal szembeni bizalmatlansága.
- f. A vizsgálat eredményei azt mutatták, hogy **a foglalkoztatási kedvezmények a mezőgazdaságban alacsony hatékonysággal, vagy egyáltalán nem működnek.** Új munkahelyeket nem teremtenek, legfeljebb a meglévő állásokat osztják szét. A társadalombiztosítási járulékok csökkentésének pozitívabb hatása lenne. A szürke- és feketemunka visszaszorítására törekedve nem

lehet hasonlóan megítélni a mezőgazdaságot más nemzetgazdasági ágakkal. A mezőgazdaságban a „termést mentő” kampánymunkák miatt támogatni kell a nem állandó munkaerő egyszerű és olcsó – de államilag regisztrált – foglalkoztatását.

- g. A szövetkezetek átalakulása a vizsgált időszakban azért sem volt számottevő, mert nem tudott zökkenőmentesen lezajlani elsősorban az üzletrészek rendezetlensége következtében. ***Az agrárpolitika legtöbbször az üzletrészek felvásároltatását, vagy felvásárlását ösztönözte jelentős állami pénzekkel, ahelyett, hogy a szövetkezeti üzletrészek gazdasági tartalmát változtatta volna meg.*** Az interjúk visszaigazolták, hogy sürgető volt az üzletrészkérdés mielőbbi rendezése, elkerülve azt, hogy az állam tulajdonossá váljon a szövetkezetekben, és megteremtve a szövetkezeti üzletrész gazdasági működésének feltételeit.
- h. A kutatás bizonyította, hogy a gazdálkodók a jelenlegi jövedelemviszonyokhoz mérten drágának tartják a biztosításokat. A drágaság oka azonban elsősorban a termelők alacsony közös kockázatviselési hajlandósága. A sokszerű káresemények ugyanakkor komolyan veszélyeztethetik a gazdaságok egzisztenciáját. Ezen a területen ***fontos lépés a tervezett „katasztrófaalap” létrehozása,*** teljesebb megoldást azonban a termelői szemlélet változása jelenthet.
- i. A vizsgálat során számos olyan esetet tártunk fel, amikor ***a szabályozás kiskaput nyit az ügyeskedőknek.*** Bár tudatában vagyunk, hogy ilyenek mindig voltak és mindig lesznek is, mégis törekedni kell a kiskapuk bezárására. Az interjúk alapján példaként az alábbiakat említhetjük:
- ***A termőföld vásárlás területén,*** ahol a hatályos jogszabályok kijátszhatók.
  - ***A támogatási pályázatok készítésénél,*** ahol egyes pályázatkészítők többletdíjért „garantálják” a sikert.
  - ***A kamattámogatásos hiteleknél,*** ahol esetenként a meglévő saját pénzforrás lehet a banki fedezet.
  - ***Az agrárhitelek esetleges konszolidációjánál,*** ahol a múltban politikai ígéretek „tervezhetővé tették” a konszolidációt a jó banki kapcsolatokkal rendelkezők számára.
  - ***A szövetkezeti üzletrészek szabályozásánál,*** ahol könyvelési trükkökkel csökkentették a szövetkezet tőkéjét és „elinflálták” az állami tulajdonrész értékét.
4. ***Az átlátható agrárirányítás, a termelői és kormányzati összhang*** javítása is fontos az ágazat jövője szempontjából. A vizsgálat eredményeiből adódó, ezzel kapcsolatos javaslatokat az alábbiakban foglaljuk össze:
- a. A támogatásokról való informálódás tekintetében ***biztosítani kell a gazdálkodók közti versenysemlegességet, a támogatási rendszer transzparenciáját.*** Hiába tesz meg az agrárirányítás mindent a tájékoztatás érdekében, hiába jelenteti meg a pályázati felhívásokat elérhető folyóiratokban és napilapokban, ha a „tűzhöz közel lévők”, a bennfentes információkkal rendelkezők, már a kiírás pillanatában kész pályázatokkal kötik le a szűkös kereteket.

- b. ***Gyorsítani kell a kormányzati döntéseket***, mert a későn meghozott döntések a termelők felkészületlenségét okozhatják (pl. SAPS). A gyors kormányzati döntéshozatal elengedhetetlen feltétele annak, hogy elég idő maradjon a felkészülésre, és arra, hogy a termelők az adott változásokra a lehető legjobb válaszokat adó intézkedéseiket megtehessék. (Jelenlegi aktualitás: SPS) ***Csak megfontolt ígéretek lehet közölni a gazdálkodókkal***, mert a várható nehézségeket készek elfogadni, de a be nem tartott ígéretek számon kérik.
- c. ***Célszerű elkerülni, hogy a politika túldimenzionáljon egyes szakmai agrárkérdéseket***. Kutatásunk bizonyította, hogy a termőföld elővásárlási jogosultság 2002. évi változtatása sokkal nagyobb politikai füsttel járt, mint amekkora változást a gazdaságok pozíciójában okozott. Mindez azonban elvonja a figyelmet és az energiát más fontos cselekvésektől, döntésektől.
- d. A vizsgálat ráirányította a figyelmet, hogy ***javítani kell a gazdálkodók informatikai jártasságát, és meg kell teremteni az esélyegyenlőséget az információkhoz való hozzájutás területén***. Valamennyi termelő ugyanakkor rendelkezésre álló ugyanazon információk birtokában hozhassa meg döntéseit. Célul kell kitűzni, hogy a mezőgazdasági háztartások, vállalkozások internet használata közelítsen az EU átlagához. A vidéki településeken már rövidtávon fejleszteni szükséges az Internet elérési pontokat, a teleházakat, a települési iskolákban, könyvtárakban elérhető közhálót. Mindez azonban nem lehet kellő hatékonyságú, ha az Internet használatával kapcsolatban nem változik a termelők passzív hozzáállása.
- e. ***Indokolt folytatni a szaktanácsadási rendszer már megkezdett átalakítását***, amely során a meglévő szakmai intézményekre szükséges alapozni. Ugyanakkor alapos szemléletbeli és felkészültségbeli változás szükséges az oktatási intézményekben, ha valóban sikerre akarják vinni az új programot.
- f. ***Interjúalanyaink javasolták a falugazdász hálózat további erősítését***, mivel kimagasló a falugazdászokkal való elégedettség. Célszerű megfontolni a kamarákhoz került állomány visszavételét.
- g. A vizsgálat eredményei azt bizonyították, hogy a gazdálkodóknak a felkészültsége meglehetősen hiányos. Termelési ismereteikben bíznak, sokukat nem jellemzi a piacos gondolkodás, az ökonómiailag megalapozott tervezés. ***A felkészültségbeli hiányosságok leküzdésére maguknak a gazdálkodóknak is nagy figyelmet kellene fordítaniuk, és ezen a területen az érdekképviseleteknek és a civil szerveződéseknek is aktívabbá kellene válniuk***. A gazdasági, társadalmi folyamatokat jobban értő termelőkkel a kormányzati összhang is könnyebben kialakítható.
5. ***A mezőgazdaság társadalmi kapcsolatainak erősítése*** a rendszerváltás után elhanyagolásra került, ami elsősorban az ágazat részére jelent hátrányt. Vizsgálatunk eredményei alapján ezzel kapcsolatban három területen fogalmazható meg javaslat:
- a. Az mezőgazdaság szereplőinek a korábbinál sokkal nagyobb ***figyelmet kell fordítaniuk az ágazat társadalmi elfogadottságának javítására, valós társadalmi szerepének megismertetésére***. Az életminőségben, a környezetmegőrzésben, az élelmezésbiztonságban játszott pozitív szerepét kell

elsősorban kiemelni. Nem okos állandóan az ágazat támogatottságáról beszélni, azt célszerű hangsúlyozni, hogy ezek a kifizetések lényegében a pozitív társadalmi szerep költségeinek kompenzációi. Ehhez az értékközvetítéshez tudatosan kell élni a média adta lehetőségekkel.

- b. ***A marketingeszközök felhasználásával ösztönözni kellene a magyar társadalmat a hazai termékek fogyasztására.*** A termékek piaci elhelyezésének elsődleges területe a hazai piac, amelyet meg kell nyerni. Emellett javasolható termékcsoportokra vonatkozó átgondolt marketingprogramok kialakítása, ami viszont a versenyképesség növeléséhez elengedhetetlen minőségi áru hányad növelését kívánja. A külpiazi kapcsolatok építésére érdemesebb lenne nagyobb gondot fordítani, olyan rendezvények szervezésével, ahol a termelők és a kereskedelmi partnerek megismerhetik egymást és a lehetőségeket. Mindez nem csupán, sőt nem is elsősorban kormányzati feladat. Mezőgazdasági szerveződések, civil szervezetek, érdekképviseltek lehetnek igazán hatékonyak ezen a területen.
- c. A megosztott érdekképviselési struktúra megnehezíti az ágazat társadalmi elfogadtatásának erősítését, az ágazatban a civil szerveződést. Nehezíti az agrárkormányzat dolgát is. Csak abban az esetben szabadna bármelyikkel is egyezséget kötni, amennyiben egymással már összhangra jutottak. Érdekképviseltek pedig csak azokat szabad „elismerni”, amelyek mögött valós társadalmi súllyal bíró termelői csoport áll. Nem a jelenlegi érdekképviseltek összeolvadása a kívánatos jövő, de ***szükség lenne az érdekképviseltek egy olyan – hatékony – harmonizáló szervezetére, amely a jelenlegiek önállóságát megtartva képes megteremteni összefogásukat***

Franz Fischler Magyarország agrárjövőjéről a következőket írta: „Mivel a gazdák általában pragmatikus realisták, valószínűleg megérné velük nyitott és tárgyilagos vitát folytatni a magyar mezőgazdaság és a vidék jövőjéről. A fentiek korlátja, hogy az egyeztetés során csak néhány gondolatébresztő javaslatot lehet felvetni, amelyeken érdemes eltöprengeni, hiszen senki sem rendelkezik kész recepttel, amelynek követése garantálná a sikert. Mindettől eltekintve legfontosabb az érintettek kezdeményezése. A gazdák csak akkor lehetnek igazán sikeresek, ha sorsukat maguk veszik kézbe”. (Fischler, 2005)

Vizsgálataink bizonyították, hogy a gazdálkodók, egyéniek és társasok, kicsik és nagyok nyitottak a fenti párbeszédre. Fontos lenne ezért a civil szervezeteknek, az agrár érdekképviselteknek az összefogása, hogy ők indíthassák el ezt a szakmai folyamatot, amely elvezethet egy megegyezéshez, mert – mint többször hangsúlyoztuk – e nélkül nincs magyar agrár-kibontakozás.



## Summary

A great number of high-ranking agricultural experts emphasise that nowadays the most important questions of the Hungarian agriculture are decided in Brussels (EU) and in Geneva (WTO). However, this does not mean that Hungary is not supposed to do anything against the effects accompanying necessarily the globalisation and international integration in such a way, which is optimal for our country. Our analysis confirmed the requirement that Hungary should have an agricultural strategy of consent in which the preferred production and farm structure, as well as the property structure are defined – being in agreement with the national political interests and with regard to the international challenges. In this way the negative effects of lacking a concept and the continuation of the present stagnancy due to the frequently changing concepts could be avoided. We do hope that our analysis carried out during 1.5 years can provide a solid background for developing an agricultural strategy by consent being of utmost importance for the future of the sector.

The methodology applied in the research was the analysis of producers' reaction based on interviews, which provided numerous new statements and some other statements, which were known already but have not been confirmed by data yet. The conclusions made could not have been drawn directly from the statistics or from other information systems. In „Summary” we attempt in particular to categorise the results of the research. ***Based on the survey, on the one hand, we try to determine those processes of the period examined, which have not been analysed yet but are of strategic importance (I) and, on the other hand, we provide recommendation-packages, which are important for the future of the agricultural sector (II).*** However, we emphasise that ***the recommendations*** – prepared mainly on the basis of the in-depth interviews and reconsidered – ***require a more profound foundation and impact analyses. In their present form they can be considered as options for the development.***

- I. On the basis of the survey we underline the following statements:
1. ***The farmers' adaptability to the new economic conditions is poor.*** For example, they hardly react to price changes – not by changing the technology or the production structure. This is mainly due that the farmers are not prepared for a change and have only limited opportunities, however, this also calls the attention to the increasing responsibility and tasks of the interest representing bodies and professional organisations.
  2. In spite of the fact that the majority of the farmers talked about the hopeless future of agriculture their ***reactions*** – besides the poor adaptability – ***suggested moderate optimism.*** This statement is based on the fact that the majority of the farmers – even if they talk about the hopeless future of agriculture– do not use up their incomes generated but recycle them into the production. Farmers' optimism can be built on. This ambivalence indicates also that the opinion on and the reactions to the processes are not always in harmony. This also proves that the agricultural policy cannot be based only on experts' opinions but rather on the analysis of particular reactions.
  3. ***The strategic decisions of the farmers are cautious.*** They react to the current challenges by numerous small steps, which in the majority of the cases are less efficient than a more drastic reaction. One of the reasons might be that concerning the



strategic future of the sector there is still a great deal of uncertainty. In consequence of this only a small proportion of them are ready to take drastic steps and are not willing to sell their machinery, land or personal properties.

4. In almost all fields of the sector a continuous concentration of moderate rate can be seen. The farm sizes are increasing and the farms of less than 2 ESU provide the source for this. The individual farmers decreasing the number of employees are also in the small size class. ***A stabilisation process can be seen in the farms over 2 ESU. The close-downs, and the cut-backs of the employee, etc.*** published in the statistics were characteristic mainly in the size class ***under 2 ESU***.
5. Among the farms of small-, medium- and large sizes ***the dynamism of the medium-size farms is characteristic***. (The average size is between 12-40 ESU). The proportion of the size increase was the largest in this size class; these increased their livestock and the number of employees, and in these farms was the largest proportion of the income generated used for development. However, in the case of a crisis these farms would most rapidly withdraw the capital from the sector and invest it in another activity.
6. During the last years ***the role of integrations, and Producer Organisations strengthened***. Regarding the role in sales the POs are almost as important as the integrations and the contracting production partners. The development of the sales of the producer groups was similar to this. In corporations the proportion of sales through the organisation is larger than that of individual farms. As for the farm sizes the tendencies are similar. These farms recognised the opportunities in integrations earlier and are often the ones who take the initiative to establish an organisation. The resistance of individual farms to integration has somewhat decreased, however, the reluctance originating in non-objective reasons can still be felt.
7. Our analyses show that ***the usage of the available resources has not been effective in all respects***. By analysing the decisions on investments the large share of the motivations – for example, unscheduled investments or with the only aim to make use of the opportunities – indicate superfluous investments in some cases. Therefore, difficulty was not caused by the volume of the investment but rather by the efficiency of its use and structure. On the other hand, one part of the subsidies does not get to the producers but to the machinery traders.
8. ***On the local labour market a kind of selection took place***. A group of the employee of lower education, unmotivated and unreliable are not included anymore in the circle of officially employed. The negotiation power of the illegally employed persons is not very good since here also a kind of selection has already taken place.



- II. We have categorised the ideas conceived in five „packages” on the basis of the processes presented and the recommendations worth considering made on the basis of the interviews. The target group of the recommendations – which still require an additional confirmation by impact analyses – is mainly the government, however, we would like to emphasise that in the consolidation of the sector not only the administration but also the farmers themselves, the interest representing bodies, the civil organisations and the producer organisations have also all similar responsibilities. **Our recommendation packages are the following:**
- Farm structure;
  - Land policy;
  - Regulation, legislation;
  - Transparent agricultural policy, consent between the production and the government;
  - Public relations.
1. Concerning the Hungarian *agricultural farm structure* three ideas can be mentioned. Firstly, some groups of farmers have to undeceive themselves and realize that the traditional production on several hectares cannot be competitive. Owing to the economic and technological development and the competition on the market the concentration of small-size farms can be implemented by increasing the farm sizes (probably by means of mergers), by intensifying the production and by Producer Organisations for joint purchase and sale. Secondly, – which is not however the task of the farmers but rather of the administration – in the agriculture limits have to be set against the profit eagerness of the Hungarian and foreign capital to protect the viable small- and medium-size farms, that is, to stop the uncontrolled size increase. Thirdly, the threatening depopulation of certain regions draws the attention to the population retention capacity of agriculture and to its role in safeguarding the landscape. The recommendations based on the above are as follows:
- a. ***Strengthening the social policy and the role of the aid schemes*** relating to farmers with small size farms and lacking any other income who had been forced to enterprise, by considering that this group is expelled from agricultural production and no other sector of the national economy will be able to employ all of them.
  - b. ***Providing assistance to rural SMEs – engaged in industry and services - and to the development of infrastructure (roads, communication)*** in order to increase the additional income generation capacity or to prevent the abandoning of this activity and to ensure the survival of the present small-size farms employing part time farmers. Today even a farm of traditional production with several 10 hectares of land and with full time employees cannot be subsistent.
  - c. ***It is necessary to develop the system of agricultural farm regulation*** for supporting the farms, which can potentially meet the competition requirements. In the frame of this the maximal and minimal area of land use should be determined – by production lines and farm categories – and agricultural qualifications should be required and furthermore, one owner should not be allowed to establish several farms. However, the status quo has to be maintained,

that is, the operating corporations or individual farms with areas exceeding the upper limit of farms sizes should be exempt from the regulation by allowing them to purchase land but not to increase the farm size. By determining the minimal and maximal farm sizes the requirement to be met is to ensure competitive production conditions for attracting the capital. From among the farms of competitive sizes medium-size farms should have priority.

- d. We would like to mention the *opportunity of changing the farm structure*, which has a significantly effect on the competitiveness of the farms of various sizes. On the basis of the survey we can say that regarding the structural change there is not much opportunity in the Hungarian agriculture to develop. Rather by increasing the competitiveness could assist the development, which would involve also a restructuration in the production. We think that forestation and arboriculture as well as the encouraging the production of energy crop are positive steps and can be recommended, however, these can only assist the development in the case of large-scale production. For a part of small-scale farms, which are not able to develop intensively alternative programs (for example, organic production) can provide a chance, but due to the restricted markets we cannot be too optimistic.
2. Besides the optimal farm structure consensus is required in the *land policy*. The survey proves definitely that no intensification of the land market, no improvement in the capital supply and in the technology can be expected unless the perspectives concerning property acquisition and transfer are uncertain. During the research the topics analysed were the following:
    - a. By approaching the deadline of the moratorium of land purchase the main question is not any more whether legal entities (and foreigners) can or cannot purchase land but rather if a new regulation can or cannot be created by accepting the present status quo and giving preference to medium-size farms by not limiting the competitiveness. In this issue a plan of compromise with schedules and social acceptance has to be developed as soon as possible. ***The basis of the compromise could be the acceptance of the preferential status of individual farms and the cancellation of sanctions applicable to corporations by lifting the land purchase moratorium.***
    - b. ***One part of farmers interviewed recommended to modify the regulations on the rights of pre-emption.*** They recommended that the modifications should promote the optimal property concentration by taking into account the following principles: The individual farmers with an area above a certain farm size defined (viability) should have priority, or priority should be given to full time agricultural producers with agricultural qualifications and who do farming in the neighbourhood over the leaseholders who have priority at present. Concerning this latter recommendation we can add that by combining this with the farm regulation the rights of pre-emption could also be modified as a function of size.

- c. The results of our research prove that – by increasing the size – the number of property unit of the farms have increased during the last years. The voluntary property unit exchanges could not counterbalance the fragmentation of properties due to land purchases. In order to support the land concentration it would be important to prepare the Act on Land facilitating the property exchanges in an institutionalised way. ***In order to speed up the civil land consolidation process we recommend governmental programmes with financial support*** (to cover a certain part of the costs) ***but with voluntary property exchanges aiming at the land consolidation.*** Only an institution of high organisational level can implement the programme prepared. In addition to the above a well-prepared programme with a proper communication strategy, and the availability of the total amount of the required resources are also essential.
  - d. ***The regulation on property shares in cooperation has to be*** strengthened in two fields. A legal way or a solution guaranteed by law and possibly without injury to interests has to be found in order to ensure that proprietors with an insignificant ownership of 1-2 golden crowns cannot prevent the holding to conclude contracts of lease or sale. On the other hand, it would be important to assist the concentration by supporting the potential purchasers willing to purchase the neighbouring properties instead of supporting the land measuring of property shares.
  - e. ***The survey showed that the introduction of a minimal duration of land lease, that is, of 5 years was justified. The extension of the exemption period from tax at source to ten years has to be recommended,*** which together with a minimal duration of lease could provide sufficient protection for the tenants.
  - f. ***The amendment of the Act on Inheritance is unavoidable,*** in terms that the property can be inherited only by a single person possibly with agricultural qualification who is actively involved in farming.
3. ***The recommendations for the regulation and legislation*** can be summarised in the following:
- a. During the survey we found that the Hungarian authorities have strengthened the regulations instead of easing them and they even overshot the requirements of the EU and decreased the competitiveness of the Hungarian farmers. Therefore, ***legal deregulations and simplifications are required.*** Modifications are required first of all in the following fields:
    - In the fields of ***environmental regulations*** affecting the practice since these not only increase the costs but require unfeasible conditions. This is the reason why certain developments are excluded from tenders. The strictest are the environmental regulations of animal breeding.
    - The probable simplification of ***animal health and animal welfare regulations*** would be required and so the difficult situation of animal breeding could somewhat be improved.
    - ***The administrative obligations required for the proposals*** have to be reconsidered. It would be necessary to modify these regulations for the benefit

of the farmers since at present procuring the documents –same documents are often required several times – needs lots of time and money.

- b. The organisations of any legal form taking part in the long-term integration of farmers with small areas or small volume in the close or distant neighbourhood have to be supported. ***The further extension of the integration is the key element of improving the competitiveness of the Hungarian agriculture.*** The farmers have to take these organisations even more serious than at present. We recommend to implement an information system targeted at the producers through farmers’ advisors or interest representing bodies, which could inform the producers on local opportunities, activities of the integrations in the region, conditions of joining the system, as well as on the advantages and disadvantages.
- c. The survey indicated that ***the profitability of the sector could be improved if on the input side the burdens on the farmers decreasing their international competitiveness could be decreased.*** In addition to the expansion of the integration this could also be assisted by governmental measures; for example, by the measure to decrease the costs of irrigation, that is, the exemption from water supply contribution – announced already and effective from 2006 – ensuring security against the extreme weather conditions and providing a basis for intensive production. The support for financing the costs of animal health or of slaughterhouse waste disposal even in the form of subsidies to animal breeders in disadvantageous positions.
- d. In connection with the Agricultural and Rural Development Operational Programme the suspension of the continuous submission of proposals for an „uncertain” time caused serious economic problems and tension on the machinery market. ***The advantage of a tendering period*** was also discussed, that is, the deadline of submitting the tenders is set, and the conditions of submitting a new proposal are also regulated. This way tendering is limited, but the conditions of evaluating the proposals would be the same. Thus even the proposals submitted later could be financed from the budget and no tension is generated on the machinery market.
- e. Since on the short-term the financial standing of the farms will probably not improve further credits can only be provided by developing the lending, that is, ***by guarantee credit.*** By operating a guarantee system being more extensive than the present one, by increasing the range of credits guaranteed by the government and by extending the lending by interest subsidies the distrust of the financial institutions against the agriculture could be decreased.
- f. The results of the survey showed that the ***benefits provided for employment generation in agriculture are of low efficiency.*** New employments are not created; only the existing ones are distributed. The decrease of the social security contribution would have a more positive effect. Regarding the efforts in restricting the grey and black labour agriculture cannot be treated as any other sector. In agriculture the simple and cheap employment of non-permanent

labour force – even if registered by the administration – has to be supported due to the seasonal work for „saving the yields”.

- g. The transformation of the cooperatives was not significant and could not be performed smoothly during the period analysed because of the unsettled shares in the cooperative. ***The agricultural policy encouraged mostly the purchase of the shares in the cooperative by providing considerable amount of government subsidies instead of changing the economic content of the shares.*** The interviews confirmed that the shares in the cooperatives had to be settled as soon as possible in order to avoid the government becoming the owner of the shares and to ensure the economic conditions for the operation of the cooperative shares.
  - h. The survey proved that the farmers consider the present insurances too expensive compared to incomes. The reason of the high fees is mainly that farmers are not willing to bear jointly the risks at a higher level. However, shocking damage may seriously threaten the survival of the farms. In this respect ***establishing a „ Catastrophe Fund” would be an important step***, however, by changing the producers’ approach could ensure a more comprehensive solution.
  - i. During the survey we have seen numerous cases where ***there were backstairs in the regulation providing opportunity for trickery***. We know that trickery has existed and exists at present but we should make efforts to close these backstairs. Based on the interviews we can list the following examples:
    - ***In the case of agricultural land purchase*** the applicable legislation can be circumvented.
    - ***In the preparation of proposals*** certain proposal writers „guarantee” the awarding of the proposal for some extra fee. .
    - ***As for credits with interest subsidies*** the own income resource can sometimes be considered as collateral required by the bank.
    - ***In agricultural credit consolidations*** the political promises of the past made the consolidation „scheduled” for those who had good relations to the banks.
    - ***In regulating the shares in the cooperatives*** the capital of the cooperative could be decreased by accountancy tricks and the value of the government share could be „inflated”.
4. ***The transparent agricultural administration and the improvement of the consent*** between the producers and the government are both important for the future of the sector. The recommendations prepared on the basis of the research are summarise in the following:
- a. ***Equal chances have to be ensured for the farmers in getting access to the information available on subsidies and the transparency of the subsidy schemes.*** It is all in vain if the agricultural administration does everything for providing the information and to publish the calls for applications in journals and weekly papers if those who have inside knowledge use up the limited budget at the moment of the publication of the tender by ready-made proposals.

- b. ***The decision-making process of the administration has to be speeded up*** since delayed decisions can lead to unprepared producers (for example, SAPS). The quick decision-making of the administration is the prerequisite of leaving enough time for the preparation and ensuring that the producers will take the best possible steps (at present the SPS). ***Only thoughtful promises can be published*** since farmers are ready to accept the difficulties forecasted but keep account of broken promises.
  - c. ***It would be reasonable to avoid that politics overvalues certain professional issues in agriculture.*** Our research proved that the amendment of the regulation on the right of pre-emption in land purchase in 2002 had a more serious political weight than the change caused in the position of the farms. All these detract the attention and energy from the other important actions and decisions.
  - d. The survey called the attention to the fact that ***the IT skills of the farmers have to be improved and equal chances have to be ensured in the access to the information.*** It has to be ensured that all the farmers can make the decisions with the same information, available at the same time. The aim should be that the share of agricultural households and enterprises with Internet access should approach to the EU average. In rural settlements the Internet access points and telehouses should be developed on short-terms in schools and libraries. However all these cannot sufficiently be efficient unless the passive attitude of the producers to Internet changes.
  - e. ***The transformation process of the extension that has already started has to be continued*** and this should be based on the existing institutions. In agricultural education a fundamental change in the approach and in the skills is required if they really wish the programme to be successful.
  - f. ***The farmers interviewed recommended to strengthen the system of farmers' advisors since the satisfaction with the farmers' advisors is outstanding.*** It would be reasonable to reconsider to take-over the advisors from the Agricultural Chambers.
  - g. The survey proved that farmers' knowledge is rather insufficient. They trust that their knowledge of production is enough; their way of thinking of the majority is not market-oriented and their plans are not economically based. ***The producers themselves should make efforts to overcome these deficiencies, pay significant attention to the interest representing bodies and civil organisations, and become more active.*** The consent between the government and the producers can more easily be ensured if the producers understand the economic and social processes better.
5. ***The strengthening of the public relations in agriculture*** was neglected following the political and economic transition; this was disadvantageous in particular for the sector. In connection with this we can make the following recommendations:



- a. The stakeholders of agriculture ***have to pay more attention to improve the social acceptance of the sector and to emphasize its social role.*** The positive role of agriculture played first of all in the quality of life, in maintaining the environment and in food safety have to be highlighted. It is not wise to mention all the time the subsidies provided for agriculture but it is important to emphasize that these payments are in fact compensations for the costs paid for the positive social effects. The media have to be applied consciously for transmitting these values the means of.
- b. ***By applying the methods of marketing the Hungarian society should be encouraged to consume Hungarian products.*** The primary market of the Hungarian products should be the domestic market to be acquired. In addition thoughtful marketing programmes have to be developed for the various product groups, which in order to increase the competitiveness require indispensably a growing share of quality products. More attention should be paid to develop external market relations by the help of events where the producers and their traders can meet and get information on the opportunities. This is not only and not mainly the task of the government. The agricultural organisations, the civil organisations, and the interest representing bodies can be really efficient in this respect.
- c. The split structure of interest representation makes the strengthening of social acceptance and civil organisation in the sector more difficult. It aggravates the tasks of the government. An agreement can only be concluded with any of the groups if they have already reconciled with each other. Only those interest-representing bodies could be „acknowledged,, which are supported by a significant group of producers. The unification of the present interest representing bodies is not desirable, however, ***an organisation harmonising the various interest representing bodies effectively is required, which by maintaining the present independence could ensure the cooperation.***

Franz Fischler about the future of the Hungarian agriculture wrote the following:

„By considering that farmers are pragmatic and realistic it would probably be worth having an open and objective discussion with them on the future of the Hungarian agriculture and rural areas. This is, however, confined since during the discussion only a few thought-provoking recommendations can be raised, which are worth considering as no one has a recipe guaranteeing the success. Apart from all this the most important is the initiative of the stakeholders. The farmers can only be successful if they take their future in their hands.” (Fischler, 2005)

Our survey proved that the producers be it an individual farmer or a corporation are open to a dialog. Therefore, it would be important for the civil organisations and the interest representing bodies to cooperate and launch a process leading to an agreement since without such an agreement – as we have already emphasized several times - there is no Hungarian agricultural development.





## Kivonat

Az európai uniós csatlakozás egyszerre keltett várakozást és jelentett kihívást a hazai agrárgazdaságban. Ugyanakkor kutatások bizonyítják, hogy a magyar mezőgazdaság a csatlakozás első évében nem tudta kiaknázni mindazokat a lehetőségeket, amelyek a helyzetből adódtak. Az uniós csatlakozás első időszakának veszteségeit, illetve elmulasztott lehetőségeit éppen az okozta, hogy sem a agrárirányítás, sem a termelők nem számoltak megfelelően a belső és külső jogi és gazdasági tényezők változásával és azok hatásaival. E reagálási folyamatok feltérképezése, megértése és ebből adódó javaslatok megfogalmazása érdekében folytattunk 2005-ben a gazdasági és jogi szabályozás hatásmechanizmusával kapcsolatos termelői reagálás-vizsgálatokat. Ennek keretében 296 kérdőíves és 50 mélyinterjúk készítettünk.

A kutatás háttéréül választott módszer számtalan olyan új vagy ismert, de adatszerűen nem alátámasztott megállapításra nyújtott lehetőséget, amelyek a statisztikai és egyéb információs rendszerekből közvetlenül nem kikövetkeztethetők. Ezek alapján a tanulmány kitér a 2002-2004-es időszakra azokra az eddig fel nem tárt, stratégiaileg mégis fontos folyamataira, amelyek a kutatás alapján kirajzolódtak. Emellett lehetőség adódott felvázolni azokat a javaslat-csomagokat, amelyek a reagálás-vizsgálat során merültek fel, és a jövőt illetően megoldási alternatívákat jelenthetnek az ágazat számára.

## Abstract

The Accession of Hungary, on the one hand, arose expectations and, on the other hand, was also a challenge for the Hungarian agricultural economics. However, research proves that the Hungarian agricultural economy could not make use of all the opportunities provided by the situation given. The losses and the missed opportunities in the first period after the Accession were due to the fact that neither the agricultural policy making nor the producers could take account accurately of the changes in the internal and external economic factors and of their effects. In 2005 in order to survey and understand the reactions and to make recommendations we made a survey of the producers' reactions related to the impact mechanism of the economic and legal regulation. In the frame of this survey 296 questionnaires were filled in and 296 in-depths interviews were made.

The methodology applied in the research provided numerous new statements and some other statements, which have been known already but have not been confirmed by data yet. The conclusions made could not be drawn directly from the statistics or from other information systems. Based on the above the paper presents those processes of the period 2004-2005, which have not been analysed yet but are strategically important and which were highlighted by the survey. In addition I have had opportunity for presenting the recommendation-packages prepared on the basis of the survey and which are important for the future of the agricultural sector.

## Irodalomjegyzék

1. Alvincz J. - Harza L. - Illés R. - Szücs I. - Tanka E. (1999): *Változások a gazdálkodás földviszonyaiban*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 1999. 14. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 112 p.
2. Alvincz J. - Tanka E. (szerk.) (2001): *A földbirtokpolitika intézményes fejlesztése*. Kézirat Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 184 p.
3. Alvincz J. (szerk.) (2001): *A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2001. 7. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 129 p.
4. Alvincz J. - Guba M. (2003): *Beruházás és jövedelemtermelés az ezredforduló mezőgazdaságában*. In: *Gazdálkodás*. XLVII. évf. 2003. 1. szám. pp. 40-51.
5. Ángyán J. (2005): *Agrár-környezetgazdálkodás és vidékfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon*. In: *A falu*. XX. évf. 2005. Nyár. pp. 25-60.
6. Antal K. - Guba M. - Kovács H. (2004): *A mezőgazdaság helyzete az agrártörvény hatálybalépését követő időszakban*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2004. 3. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 150 p.
7. Balogh Á. - Harza L. (1998): *A vagyon-, a tulajdon- és tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 1998. 5. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 73 p.
8. Bárdos K. (2004): *A tranzakciós költségek hatásának vizsgálata a hazai marhahússzektorban*. In: *Agrártudományi Közlemények*. 2004. 13. szám. 12 p.
9. Béládi K. - Kertész R. (2005): *Az erőviszony alakulás gyakorlati következményei: árszerkezet, költség és jövedelem megoszlás a fontosabb élelmiszer-vertikumokban*. In: Juhász A. (szerk.) (2005): *Piaci erőviszonyok alakulása a belföldi élelmiszerpiac szereplői között*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2005. 3. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató Intézet. pp. 39-62.
10. Borszéki É. (2000): *A hazai pénzügyi intézményrendszer fejlesztése az EU csatlakozás tükrében. Az intézményrendszer helyzete és fejlesztése az agrárgazdaságban- Az EU csatlakozás tükrében*. Konferencia kiadvány, I. kötet, Gödöllő. GATE, VISION-2000. pp. 165-175.
11. Borszéki É. (2003): *Az agrárgazdaság jövedelmezőségi és felhalmozási viszonyai*. In: *Gazdálkodás*. XLVII. évf. 2003. 4. szám. pp. 2-14.
12. Borszéki É. (2004): *A jövedelem és felhalmozás összefüggései az agrárgazdaságban*. In: *Agrofórum*. 15. évf. 2004. 3. szám. pp. 2-6.
13. Buday-Sántha A. (2001): *Agrárpolitika-vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió*. Budapest-Pécs. Dialóg Campus Kiadó. pp. 231-234.
14. Búzás F. E. (1996): *Vertikális együttműködés az agrár-élelmiszeriparban*. XXXVIII. Georgikon Napok. Integráció az agrárgazdaságban. Keszthely.

15. Búzás F. E. (2003): *A tej- és cukorvertikum gazdasági elemzése*. Doktori értekezés. Multidiszciplináris Társadalomtudományok Doktori Iskola, Debrecen
16. Buzás Gy. - Kocsis L. - Radics T. (1996): *A mezőgazdasági termelővállalatok szerepe és lehetőségei az integrációs folyamatokban*. XXXVIII. Georgikon Napok. Integráció az agrárgazdaságban. Keszthely.
17. Csendes B. (szerk.) (1989): *Új agrárpolitika*. Budapest. Mezőgazdasági Kiadó 278 p.
18. Csete L. (1995): *50 év – három megrázkódtató birtokmozgás*. In: *Gazdálkodás*. XXXIX. évf. 1995. 1. szám pp. 39-42.
19. Csete L. - Barcza G. (1990): *Kié lesz a föld?* Budapest. Agricola Kiadó és Kereskedelmi Kft. 99 p.
20. Csete L. - Láng I. (2005): *A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés*. Budapest. MTA Társadalomkutató Központ 313 p.
21. Csillag P. - Elek S. – Németh S. (2001): *A családi gazdasággal rendelkező háztartások jövedelmi helyzete*. In: *Gazdálkodás*. XLV. évf. 2001. 3. sz.
22. Dorgai L. (2005): *Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2005. 4. szám Budapest. Agrárgazdasági Kutató Intézet. 107 p.
23. Dorgai L. - Keszthelyi Sz. - Miskó K. (2003): *Gazdaságilag életképes üzemek az EU modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2003. 2. szám. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 90 p.
24. Dorgai L. - Kovács G. - Stauder M. - Tóth E. - Varga Gy. (szerk.) (1999): *Mezőgazdaságunk üzemi rendszere az EU tapasztalatok tükrében*. Agrárgazdasági tanulmányok. 1999. 8. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. pp. 55-65.
25. Dorgai L. (szerk.) (2004): *A nemzeti birtokrendezési stratégia*. Kézirat Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 172 p.
26. Enyedi Gy. - Tamási P. (1997): *A földkérdésről*. In: *INFO-Társadalomtudomány* 41. szám pp. 3-5.
27. Erneyi Gy. - Nagy Z. - Tenk A. (2000): *A termékpálya-menedzsment szerepe a tejtermelésben és feldolgozásban*. In: *Gazdálkodás*. XLIV. évf. 2000. 3. szám. pp. 21-30.
28. Fehér I. - Pete N. (2001): *Az agrárgazdaság EU harmonizációja*. In: *Gazdálkodás*. XLV. évf. 2001. 2. szám, 6. p.
29. Fertő I. - Szabó G. G. (2004): *Értékesítési csatornák választása a magyar zöldség-gyümölcs szektorban*. Esettanulmány. In: *Közgazdasági Szemle*. LI. évf. 1. szám pp. 77-89.

30. Fischler, F. (2005): *Magyarország agrárjövőjéről*. Magyar Mezőgazdaság 60. évf. 2005. 34. Különszám pp. 7-9.
31. Glatz F. (2004): *Gondolatok a magyar agrárium hagyományairól és jövőjéről*. In: A falu. XIX. évf. 2004. Ősz pp. 5-20.
32. Hamar A. - Rácz K. - Váradi M. M. (2002): *Esélyek és kényszerek. Termelői stratégiák és kooperációs törekvések a Közép-Magyarországi Régió zöldség- és gyümölcságazatában*. In: TÉT XVI. évf. 2002. 3. szám pp. 135-154.
33. Harza L. (2000): *A nemzeti támogatásokról – az Európai Unió gyakorlata alapján*. In: Gazdálkodás. XLIV. évf. 2000. 5. szám pp. 11-18.
34. Horváth J. (2004): *Koncentráció és horizontális integráció a tejtermelésben*. In: Agrártudományi Közlemények 2004. 14. szám pp. 60-66.
35. Juhász A. (1999): *A vertikális kapcsolatok változásai a zöldség-gyümölcs ágazatban*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 1999. 10. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 143 p.
36. Kalmár S. (2004): *A magyar sertéshústermelés versenyképessége az EU-ban, különös tekintettel a szabályozó rendszer reformjára és az ágazat magyar vállalkozási struktúrájára*. EU-tanulmányok V. kötet. Budapest. Nemzeti Fejlesztési Hivatal pp. 265-287.
37. Karalyos Zs. (2001): *A mezőgazdasági termelés új szervezeti formái*. In: Gazdálkodás. XLV. évf. 2001. 6. pp. 78-85.
38. Kapronczai I. - Rideg M. - Szénai L. (1980): *Szabályozás-reagálási vizsgálatok főbb tanulságai a termelőszövetkezetekben*. Budapest. Szövetkezeti Kutató Intézet. 64 p.
39. Kapronczai I. (1996): *A kistermelés, egyéni termelés integrálásának néhány kérdése*. XXXVIII. Georgikon Napok. Integráció az agrárgazdaságban. Keszthely
40. Kapronczai I. (szerk) (2002): *A „Hangya” szövetkezetek társadalmi és gazdasági szerepe*. Kézirat. Budapest Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet.
41. Kapronczai I. (2004/a): *A szaktanácsadás szerepe és feladatai a termelők felkészítésében*. In: Horváth Gy. (szerk.): Társadalomtudományi tanulmányok XVII. Kaposvári Egyetem Társadalomtudományi Tanszék 65. p.
42. Kapronczai I. (2004/b): *Felkészültek a mezőgazdasági termelők a változó követelményekre?* In: A falu. XIX. évf. 2004. Ősz pp. 81-93.
43. Keszthelyi Sz. - Kovács G. (2004): *A direkt támogatások felosztási rendjének változása és annak hatása a magyar mezőgazdasági vállalkozások bevételeire*. EU-tanulmányok V. kötet Budapest. Nemzeti Fejlesztési Hivatal pp. 61-81.
44. Keszthelyi Sz. - Kovács G. (2004): *A tesztüzemek 2003. évi gazdálkodásának eredményei*. Agrárgazdasági Információk. 2004. 2. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 137 p.

45. Kissné Novák É. (2000): *Civil közösségek, civil társadalom*. In: A falu. XV. évf. 2000. Ősz pp. 31-38.
46. Komáromi N. - Lehota J. (1999): *A termékminőség összefüggései a friss zöldség és gyümölcs vertikumban a Budapesti nagybani piac példáján*. XLI. Georgikon Napok. Agrárjövők alapja a minőség. Keszthely.
47. Kovács G. - Udovecz G. (2002): *A mezőgazdasági vállalkozások jövedelmezősége az EU-ban és Magyarországon*. In: Gazdálkodás. XLVII. évf. 2002. 3. szám pp. 3-5.
48. Kovács G. (2004): *A földhaszonbérleti díjak megállapításai rendszerének kidolgozása*. Kézirat. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 38 p.
49. Kovács G. (szerk.) (2004): *Agrár és vidékfejlesztési támogatások az Uniós csatlakozás évében*. Agrárgazdasági Információk. 2004. 4. szám. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 15. p.
50. Kovács G. - Udovecz G. (2005): *Az első uniós év mérlege*. Magyar Mezőgazdaság 2005. 32. szám. pp. 8-11.
51. Kökényesi L. (2003): *Mezőgazdasági termelők felkészítése az Európai Uniós csatlakozásra*. In: A falu. XVIII. évf. 2003. Nyár 31. p.
52. Laky T. et al. (2004): *A magyarországi munkaerő-piac 2004*. Budapest. Országos Foglalkoztatási Közalapítvány. pp. 51-64.
53. Lehota J. (2001): *A vertikális koordináció és a szerződéses kapcsolatok a búzavertikumban*. In: Menedzsment és Marketing. 2001. 5-6. szám pp. 45-51.
54. Lentner Cs. (2000): *A magyar mezőgazdaság jövőképe a pénzügypolitika fényében*. In: A falu. XV. évf. 2000. pp. 11-20.
55. Lentner Cs. (2004): *A magyar agrárfinanszírozás jellemzői az EU csatlakozás küszöbén*. Gazdálkodás. XLVIII. évf. 2004. 1. szám, pp. 69-78.
56. Magda S. (1997a): *Gyakorlati oktatás, tangazdaság és szaktanácsadás*. In: Gazdálkodás. XLI. évf. 1997. 2. szám 56. p.
57. Magda S. (1997b): *Kutatás és műszaki fejlesztés, oktatás és szaktanácsadás*. In: Gazdálkodás. XLI. évf. 1997. 6. szám 71. p.
58. Magda S. (2003a): *A szaktanácsadás hozzájárulása a magyar mezőgazdaság beilleszkedéséhez és fejlődéséhez az Európai Unióban*. In: Gazdálkodás. XLVII. évf. 2003. 2. szám. 1. p.
59. Magda S. (2003b): *A magyar mezőgazdaság az EU csatlakozás küszöbén*. In: Gazdálkodás. XLVII. évf. 2003. 6. szám Különkiadás. pp. 14-16.
60. Márton I. (2005): *Húsmarhatartás Magyarországon*. In: Magyar Állattenyésztők Lapja, XXXIII. évf. (Új évf. X.) 4. szám pp. 10-11.
61. Molnár J. (2000): *A földtulajdon és földhasználat*. In: Gazdálkodás. XLIV. évf. 2000. 4. szám. pp. 30-36.

62. Novák Z. P. (2003): *Felzárkózás vagy valami más? Birtokpolitika az EU tagság küszöbén*. Ph.D értekezés. Kézirat. Budapest. 180 p.
63. Orlovits Zs. (2002): *A magyar agrárkamarák működésének törvényi szabályozása*. In: Gazdálkodás. XLVI. 2002. 6. szám. pp. 64-68.
64. Pálovics B.-né. (1997): *Földbirtok-politika az Európai Unióban*. In: INFO-Társadalomtudomány. 1997. 41. szám pp. 7-13.
65. Popp J. - Potori N. - Udovecz G. (2004): *A közös agrárpolitika alkalmazása Magyarországon* Agrárgazdasági Tanulmányok. 2004. 5. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 162 p.
66. Potori N. - Udovecz G. (2004): *Az EU csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2004. 7. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató Intézet. pp. 61-70.
67. Stauder M. (2003): *Az agrár- és élelmiszertermékek belföldi kereskedelme a kilencvenes években és napjainkban*. Agrárgazdasági Tanulmányok. 2003. 6. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 100 p.
68. Szabó G. (2003): *Agrár-környezetvédelem közgazdasági összefüggései*. In: Gazdálkodás. XLVII. évf. 2003. 4. szám. pp. 37-47.
69. Székely Cs. - Szakál F. - Törőné Dunay A. (2000): *Az EU csatlakozás: Új kihívás a mezőgazdaságban*. In: Gazdálkodás. XLV. évf. 2000. 6. szám, 11 p.
70. Szeremley B. (2004): *Érdekképviselő és érdekérvényesítés a mezőgazdaságban*. In: A falu. XIX. évf. 2004. Tavasz pp. 77-83.
71. Szűcs I. - Csendes B. (2002): *A földárak néhány elméleti kérdése napjaink hazai mezőgazdaságában*. In: Gazdálkodás. XLVI. évf. 2002. 1. szám pp. 31-36.
72. Takács J. (1998): *A földtulajdon és földjelzalog Magyarországon*. In: Gazdálkodás. XLII. évf. 1998. 1. szám pp. 45-49.
73. Tanka E. (1997): *A magyar földtulajdoni és földhasználati viszonyok alakulása*. In: INFO-Társadalomtudomány. 1997. 41. szám pp. 15-21.
74. Tanka E. (2003): *Birtokpolitikai mozgásterünk a kibővített Európai Unióban*. In: A falu. XVIII. évf. 2003. Tél pp. 25-38.
75. Tenk G. (1999): *Javuló feltételek az agrárhitelezésben*. In: Gazdálkodás. XLVIII. évf. 1999. 2. szám. pp. 1-7.
76. Tóth E. (szerk.) (2002): *Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU csatlakozásra*. Agrárgazdasági tanulmányok, 2002. 8. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. pp. 37-49.
77. Tömpe F. (2000): *Egy felmérés tanulságai a baromfi termékpiacról*. In: Gazdálkodás. XLIV. évf. 2000. 3. szám pp. 31-40.

78. Tunyoginé Nechay V. (szerk.) (2005): *A hazai és nemzetközi vertikális árszerkezet és tendenciák összehasonlítása néhány fontosabb termékpályán* Kézirat Budapest. Agrárgazdasági Kutató Intézet.
79. Udovecz G. (2000): *Jövedelemhiány és versenyképesség a magyar mezőgazdaságban* Agrárgazdasági Tanulmányok. 2000. 1. szám. Budapest. Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet. 143 p.
80. Udovecz G. (2004): *Az átalakuló magyar agrárpolitika*. In Horváth Gy. (szerk.): *Társadalomtudományi tanulmányok XVII.* Kaposvári Egyetem Társadalomtudományi Tanszék pp. 27-32.
81. Udovecz G. (2004): *Térvesztés vagy fejlődés*. In: *Magyar Mezőgazdaság* 59. évf. 2004. 24-25. szám. pp. 8-9.
82. Varga Gy. (2003): *Vállaljon nagyobb szerepet a vidéki versenyszféra*. In: Kovách I. et al (2003): *A vidék helyzete Magyarországon*. Budapest. Agrár Európa Tanácsadó Iroda Kft. pp. 19-22.



## Melléklet



---

**Agrárgazdasági Kutató Intézet**

A kérdőívet kitöltő gazdaság tesztüzemi kódja: .....  
(A könyvelőiroda tölti ki.)

**Kérdőív**

A „Gazdálkodók reagálása az EU csatlakozás  
és napjaink kihívásaira” című kutatáshoz

A válaszadás önkéntes.

Adatait, valamint a kérdésekre adott válaszait titkosan kezeljük, azok csak a kutatás háttéréül szolgálnak.

Nyilatkozat:

A kérdőív kitöltésével hozzájárulok ahhoz, hogy a tesztüzemi rendszer keretében szolgáltatott adataim név és cím nélkül felhasználhatók legyenek a kutatás során.

Köszönjük együttműködését!

Budapest,  
2005. május

Ahol a kérdésnél külön nem jelöljük a válaszadás módját, ott kérjük X-elje be a megfelelő választ!

## **FELKÉSZÜLTEK-E A TERMELŐK AZ EU-CSATLAKOZÁSRA? HONNAN VETTÉK ISMERETEIKET?**

### **1. Összességében felkészültnek érzi-e magát az EU-csatlakozással járó változásokra?**

- Teljes mértékben
- Megfelelően
- Nem eléggé
- Egyáltalán nem

### **2. Mennyire készült fel az EU-csatlakozással járó változásokra?**

Mennyire volt tájékozott ...	Teljes mértékben	Megfelelően	Nem eléggé	Egyáltalán nem
– Az EU-csatlakozás következtében megváltozó intézményi, adminisztratív háttérrel?	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Az EU-csatlakozás következtében megváltozó támogatási feltételekről?	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– A piacsabályozási feltételekről?	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Az Önt érintő pályázati feltételekről?	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

### **3. Mennyiben igazolódtak be várakozásai?**

**Milyen változásokra számított az EU-csatlakozással kapcsolatban gazdaságának helyzetére vonatkozóan?**

- Romlik
- Nem változik
- Javul

**Tett-e lépéseket a csatlakozás hatásainak kezelésére?**

- Igen
- Nem igazán
- Nem

**Ha igen, mik voltak ezek?**

.....

**Mennyire bizonyultak helyesnek a várakozásai?**

- Kellően
- Nem eléggé
- Egyáltalán nem

**Származott-e hátránya a hiányos felkészülésből?**

- Igen, veszteség ért
- Egyáltalán nem

**Származott-e előnye a megfelelő felkészítés következtében?**

- Igen
- Egyáltalán nem

**4. Milyen forrásból tájékozódott az EU-csatlakozással kapcsolatos változásokról, és mennyire elégedett ezekkel?**

	Nem innen tájékozódtam	Ha innen tájékozódtam		
		Elégedett vagyok	Többet vártam	Nem segített
– FVM és intézményei	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Szaktanácsadók	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Falugazdász	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Felsőoktatási intézmények	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Agrárkamarai rendezvények	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Érdekképviselőtek	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Terméktanácsok, szakmai szervezetek	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Média	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Egyéb forrás, mégpedig:	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

.....

**5. Hozzájutott-e információhoz és milyen forrásból az elmúlt 3 évben? (Soronként jelölje X-szel a legmegfelelőbbeket!)**

	Rendszeresen hozzájutok		Szakmai rendezvények	Szaktanácsadó	Falugazdász	Agrárkamara	Érdekképviselések	Közönyök, szak-könyvek	Család, barátok, ismerősök	Újság	TV, Képijság, rádió	Internet	Egyéb: .....	Egyéb: .....
	Igen	Nem												
– A piaci folyamatokról	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>												
– Kormányzati intézkedésekről	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>												
– Támogatási, piacszabályozási, pályázati feltételekről	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>												
– Technológiai ismeretekről	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>												

**FÖLDTULAJDON, FÖLDHASZNÁLAT**

**6. Az elmúlt 3 évben vásárolt-e termőföldet?**

- Igen   
– Nem

**Ha vásárolt termőföldet,**

..... hektárt, amiből

		A föld ára aranykoronában
Szántó	..... hektár	..... Ft/AK
Kert, gyümölcsös	..... hektár	..... Ft/AK
Rét, legelő	..... hektár	..... Ft/AK
Erdő	..... hektár	..... Ft/AK
.....	..... hektár	..... Ft/AK
.....	..... hektár	..... Ft/AK

**Miért vásárolt földet?**

(Többet is megjelölhet!)

- Növeljem a birtokméretet, hogy javuljon a versenyképességem.
- Növeljem a birtokméretet, hogy jobban kihasználjam az eszköz- és munkaerőkapacitást.
- A meglévő állataim takarmányellátására.
- Növeljem a földterületem, hogy több támogatást vehessek igénybe.
- Adódott egy jó vételi lehetőség, amit kár lett volna kihagyni.
- Vagyonmegőrzési (befektetési) céllal.
- Egyéb, mégpedig: .....
- .....

**Ha nem vásárolt termőföldet:**

(Többet is megjelölhet!)

- Nem tervezi gazdasága bővítését.
- Nem volt rá pénze.
- Nincs megfelelő kínálat.
- Jogszabály tiltotta.
  - Meghaladta volna a tulajdonlás felső határát.
  - Jogi személy és nem vásárolhat földet.

**Eladott termőföldet,**

..... hektárt.

Oka: .....  
.....

**7. A termőföld elővásárlási jogosultságának változása – családi gazdaság helyett a jelenlegi földhasználók kaptak elővásárlási jogosultságot – miként hatott gazdasága földvásárlási lehetőségeire?**

- Érdemben nem befolyásolta, mert .....
- .....
- Hátrányosan érintett, mert .....
- .....
- Előnyösen érintett, mert .....
- .....

**8. A nem saját tulajdonban lévő földterület használatának jogcíme:**

- Haszonbérlet: ..... ha
- Szívességi földhasználat: ..... ha
- Felesbérlet (részesművelés): ..... ha
- Haszonélvezeti jogcím: ..... ha
- Szerződés nélküli, rendezetlen földhasználat: ..... ha
- Egyéb jogcím: ..... ha

**9. A 3 évvel ezelőttihez képest változott-e földbérletének területe?**

- Nem változott
- Nőtt ..... hektárral
- Csökkent ..... hektárral

**10. Hogyan alakulnak a földbérlet feltételei?**

**Jellemzően mennyi időre kötötte meg földbérleti szerződését?**

..... év

**Hogyan határozzák meg a földbérleti díjat?**

(Többet is megjelölhet!)

- Aranykoronára vetített terményértékben.
- Területalapú támogatás arányában.
- Hektárra vetített pénzösszegben.
- Egyéb módon: .....
- .....

**Átlagosan mennyit fizetett az elmúlt évben a földbérletért?**

..... Ft/AK.

**Jellemzően hogyan változott az EU csatlakozás, illetve a területalapú támogatás növekedésének hatására a földbérlet díja?**

- Nem változott
- Nőtt ..... %-kal
- Csökkent ..... %-kal

Megjegyzés: .....



**11. Az Ön által használt földterület hány birtoktagban található?**

..... tagban

**A birtoktagok száma a 3 évvel ezelőttihez képes jellemzően hogyan változott?**

- Nem változott
- Nőtt
- Csökkent

**FOGLALKOZTATÁS**

**12. A gazdálkodást milyen foglalkoztatási keretek között végzi?**

**Főfoglalkozásban gazdálkodom, mert ...**

(Többet is megjelölhet!)

- Nincs lehetőségem máshol elhelyezkedni.
- A meglévő földem és a termelőeszközeim biztosítják a megélhetésem.
- Ehhez értek, családi hagyomány miatt.
- Egyéb, mégpedig: .....
- .....

**Kiegészítő tevékenységként végzem, mert ...**

(Többet is megjelölhet!)

- Nincs elég jövedelem a mezőgazdaságban ahhoz, hogy arra építsem a megélhetésemet.
- Kicsi a gazdaság ahhoz, hogy teljes munkaidőben foglalkozzam vele.
- Nem akarom feladni a jelenlegi főállásomat.
- Egyéb, mégpedig: .....
- .....

**13. Tendenciaszerűen változott-e a gazdasága foglalkoztatásban betöltött szerepe az elmúlt 3 év során?**

- Nem változott
- Nőtt
- Csökkent

**Változott, mert ...**

(Többet is megjelölhet!)

- Nőtt vagy csökkent a gazdaságom termelésének mennyisége.
- A termelési struktúra változott.
- A termelési technológia megváltozott.
- Tevékenységi kör módosult (pl. szolgáltatás, falusi turizmus).
- Munkaerő járulékos terhei miatt.
- Egyes foglalkoztatottak után kedvezményekben részesültem.

**14. A „bérezés” mely formái vannak jelen a gazdaságában?**

(Válaszait a „díjazás” értéke szerint határozza meg!)

	Leginkább jellemző	Jellemző, de mennyiségben nem jelentős	Nem jellemző	Egyáltalán nem jellemző
– Bérkifizetés	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Minimálbéres fizetés	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Minimálbért meghaladó fizetés	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Számla ellenében	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Osztalék	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Vállalkozói kivét	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Természetbeni fizetés	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Zsebből - zsebbe fizetés	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Egyéb: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
.....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

**TÁMOGATÁSOK****15. Kedvezőbbnek tartja-e az új támogatási rendszert, mint a csatlakozás előtti?**

- Igen
- Nem

(Többet is megjelölhet!)

- Több támogatáshoz jutok hozzá.
- Kevesebb támogatáshoz jutok hozzá.
- Szabadabban dönthetek a támogatás felhasználásáról.
- Nagyobbak a kööttségeim a támogatás felhasználásában.
- Egyszerűbb az igénylés.
- Bonyolultabb az igénylés.
- Tervezhetőbb a támogatások felhasználása.
- Kevésbé tervezhető a támogatások felhasználása.
- Egyéb, mégpedig: .....
- .....

**16. Hogyan értékeli a földalapú támogatási rendszer működését a 2004. év alapján?**

(Többet is megjelölhet!)

- Semmi gondunk nem volt, időben megkaptuk a pénzünket.
- Bár voltak gondok, végül nem jártam rosszul.
- Nem kaptam annyi pénzt, amennyit ígértek.
- Nem kaptam meg időben a pénzemet.
- A támogatás jó, de az intézményrendszer hibájából adódtak gondok.
- A rendszer jó, de a termelők hibájából (felkészületlenségéből) adódtak gondok.
- Nem tartom jónak a földalapú támogatási rendszert.
- Nem látom át a földalapú támogatási rendszert.

**17. Adott be az utóbbi 3 év valamelyikében támogatási pályázatot?**

- Igen

**Ha igen, ...**

(Több pályázat esetén többet is megjelölhet.)

- |                               | SAPARD                   | AVOP                     | NVT                      | Egyéb                    |
|-------------------------------|--------------------------|--------------------------|--------------------------|--------------------------|
| – El is nyertem.              | <input type="checkbox"/> | <input type="checkbox"/> | <input type="checkbox"/> | <input type="checkbox"/> |
| – Nem sikerült elnyernem.     | <input type="checkbox"/> | <input type="checkbox"/> | <input type="checkbox"/> | <input type="checkbox"/> |
| – Még nem tudom az eredményt. | <input type="checkbox"/> | <input type="checkbox"/> | <input type="checkbox"/> | <input type="checkbox"/> |

**Észrevette-e, hogy az Önt érintő pályázatok időszakosan leállításra kerültek az év során?**

- Igen
- Nem

**Beadtam pályázatot, de...**

*(Több pályázat esetén többet is megjelölhet.)*

- Nem bírálták el.
- Elbírálták, de vélhetően a pénzsűke miatt nem nyert.
- Elbírálták, de időben nem történt meg a kifizetés.
- Az utólagos fizetés megghiúsította a beruházást.

**Nem adtam be pályázatot, mert ...**

- Rossz tapasztalataim vannak a pályázatokkal kapcsolatban.
- Nem tudom, hogy hol vagy hogyan kell intézni.
- Nem volt rá szükségem.
- Egyéb okból, mégpedig:
- .....
- Indokolhatja választát:
- .....

**18. Az EU-s támogatási rendszerrel több földalapú támogatáshoz jut, viszont kevesebb a beruházási támogatás. Mennyire befolyásolja ez beruházási döntéseit?**

(A legjellemzőbbet jelölje be.)

- Alapvetően nem befolyásol.
- Csökkentem a beruházásaimat.
- Míg korábban a támogatási előírások alapján vásároltam gépet, most valós igényeim alapján dönthetek.
- A szabadon felhasználható támogatásokból most többet költök beruházásra, mint a korábbi kötöttebb formájú támogatás esetén.

**HITEL**
**19. Vett fel hitelt az elmúlt 3 évben?**

- Igen
- Nem

**Miért vett fel banki hitelt? Mert ...**
*(Többet is megjelölhet!)*

- Bevételeim és/vagy a támogatások elmaradása miatt, likviditási zavarba kerültem.
- Növelni szerettem volna a versenyképességem és jövedelmezőségem a hitel adta bővítési lehetőséggel.
- Növelni szerettem volna a versenyképességem és jövedelmezőségem a hitel adta korszerűsítési lehetőséggel.
- Nagyon kedvező hitelkonstrukciót kaptam, amit kár lett volna kihagyni.
- Egyéb, mégpedig: .....

**Mire vett fel hitelt?**
*(Többet is megjelölhet!)*

- A folyó termelés finanszírozására, a likviditási gondok megoldására.
- „Tüzoltó hitelt” vettem fel, csődközeli állapotot kerültem el.
- Korszerűsítésre, bővítésre.
  - Épület, építmény
  - Gép, berendezés, jármű
  - Föld
  - Ültetvény
- Tenyészállat vásárlásra.
- Már meglévő hitel törlesztésére.
- Egyéb, mégpedig:
- .....

### Nem vettem fel hitelt, mert ...

(Többet is megjelölhet!)

- Nem akartam fejleszteni, bővíteni.
- A folyó termelés finanszírozását saját forrásból meg tudtam oldani.
- Nem találtam megfelelő hitelkonstrukciót.
  - Túl drága hitel állt csak rendelkezésemre.
  - Nem feleltem meg a hitelfelvételi követelményeknek.
    - Kiestem az adóminősítés során (pl. kicsi volt az üzemméretelem).
    - Nem tudtam elegendő fedezetet biztosítani (hiányos volt a garancianyújtás képességem).
- Idegenkedtem a hiteltől, mert .....
- .....
- Egyéb, mégpedig: .....
- .....

### 20. Mi biztosított fedezetet hitelfelvételénél?

(Többet is megjelölhet!)

- Föld
- Épület, építmény
- Gép, berendezés, jármű
- Forgóeszközök
- Készletek
- Értékpapírok
- Betétek
- Árbevétel engedményezés
- Hitelgarancia Rt., Alapítvány
- Egyéb, mégpedig: .....

### 21. A 3 évvel ezelőtti állapothoz képest változott-e idegen forrásainak összetétele?

- Rövid lejáratú idegen forrásaim aránya az összes idegen forráson belül nőtt.
- Hosszú lejáratú idegen forrásaim aránya az összes idegen forráson belül nőtt.
- Alapvetően nem változott.

22. *A bankokon túlnyúlik-e a hitelezők, kölcsönt nyújtók köre (pl. család, szomszéd, tagok stb.)?*

- Igen
- Nem

## BERUHÁZÁS

23. *Az elmúlt 3 évben eszközölt-e beruházást?*

(Több beruházás esetén a legjellemzőbbre vonatkozóan jelöljön!)

- Igen
  - Beruházási támogatással
  - Beruházási támogatás nélkül
- Nem

**Ha igen, a beruházás ...**

- Kapacitásbővítésre irányult
- Modernizációra irányult

**Eszközöltelem beruházást, mert ...**

*(Többet is megjelölhet!)*

- A beruházással nőni fog a jövedelmem.
- A beruházással csökkenni fognak termelési költségeim.
- Meg kell felelnem az új, részben az EU által támogatott (élelmiszerbiztonsági), állatvédelmi, növényvédelmi, környezetvédelmi stb. előírásoknak.
- Annyira elavultak fizikálisan és erkölcsileg is eszközeim, hogy beruházás nélkül befejezhetem tevékenységem, nem lesz munkám.
- Megfelelő támogatást kaptam.
- Úgy voltam vele, hogy kihasználom a lehetőséget, mert tudtam, hogy az EU csatlakozás után úgyis korlátozódni fognak a beruházásokra vonatkozó támogatási lehetőségek.
- Kedvező áron tudtam eszközt vásárolni.
- Kedvező hitelkonstrukció párosult a beruházáshoz.
- A bővülő beruházással piacképes szolgáltatást tudok végezni.
- Egyéb, mégpedig: .....
- .....

**Nem eszközöltem beruházást, mert ...**
*(Többet is megjelölhet!)*

- Nem volt rá pénzem.
- Csak magas kamatú hitellel tudtam volna beruházni, és ezt nem mertem „bevállalni”.
- Nem kaptam beruházási támogatást.
- Úgyis hanyatlóban van a gazdaságom, nem érdemes beruházni, „húzom, amíg húzom”.
- Nem volt szükségem.
- Egyéb, mégpedig: .....

**24. Miből finanszírozta beruházását az elmúlt 3 évben?**

(Adott beruházáson belül százalékos értéket adjon meg!)

- Saját forrásból
- Beruházási támogatásból
- Beruházáshoz kapcsolódó, támogatott hitelből
- Beruházáshoz kapcsolódó, nem támogatott hitelből
- Beruházáshoz nem kapcsolódó hitelből
- Egyéb, mégpedig:.....

**Mire irányult a beruházás?**

- Épület, építmény
- Ebből raktárak
- Úthálózat kiépítése, felújítása
- Gép, berendezés, jármű
- Földvásárlás
- Ültetvénytelepítés
- Tenyészállat
- Melioráció, öntözésfejlesztés
- Egyéb, mégpedig:.....

**Mennyire használja ki adott beruházása kapacitását?**

(Százalékos értéket adjon meg!)

- Épület, építmény
- Gép, berendezés, jármű

	A legjelentősebb beruházás esetén	A második jelentős beruházás esetén	A harmadik jelentős beruházás esetén
	%	%	%
	%	%	%
	%	%	%
	%	%	%
	%	%	%
	%	%	%
	○	○	○
	○	○	○
	○	○	○
	○	○	○
	○	○	○
	○	○	○
	○	○	○
	○	○	○
	%	%	%
	%	%	%



**ÁRVISZONYOK, ÁRCHATÁSOK**

25. *Mennyire informált az Ön által termelt legfontosabb termék árának alakulásáról?*

	Teljes mértékben	Megfelelően	Nem eléggé	Egyáltalán nem
– Belföldi aktuális piaci árak	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Európai aktuális piaci árak	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Aktuális világpiaci árak	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Várható ártendenciák	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

26. *Mennyire befolyásolta az elmúlt 3 évben az aktuális és a várható ár a termelési döntéseit? (A 3 legfontosabb termék esetében.)*

**Kalkulált-e az egyes termékek szezonálisával, üzleti ciklusaival, és tett-e lépéseket az ennek megfelelően időzített termelésbővítésre illetve visszafogásra?**

	Igen	Előfordult	Egyáltalán nem
Termék: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Termék: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Termék: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

**A várt ártendenciák hatására változtatott-e a termelés technológiáján?**

	Igen	Előfordult	Egyáltalán nem
Termék: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Termék: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Termék: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

**A várt ártendenciák hatására abbahagyta-e a termelést, illetve átállt-e más termékek termelésére?**

	Igen	Előfordult	Egyáltalán nem
Termék: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Termék: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
Termék: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

**27. A meghatározó terméke esetében milyen jellemző reakciói voltak az elmúlt 3 évben?**

**Az árak emelkedése esetén:**

(Többet is megjelölhet!)

- Az összes terméket eladtam.
- Raktároztam, az értékesítéssel a még kedvezőbb pillanatra vártam.
- Igyekeztem többet termelni, akár a többi termék rovására is.
- Kihhasználva a lehetőséget, jó áron eladtam termelőeszközöimet.
- Emiatt nem változtattam a termelési struktúrán.

**Az árak csökkenése esetén:**

(Többet is megjelölhet!)

- Csökkentettem a termelést.
- Felhagytam a termeléssel.
- Átálltam más termékfajta termelésére.
- Beruháztam, fejlesztettem, hogy alacsonyabb költséggel termelhessek.
- Emiatt nem változtattam a termelési struktúrán.
- Más vevőt kerestem, elszállítottam az árut.
- Intervenciós értékesítést választottam.
- Raktároztam, az értékesítéssel a kedvező pillanatra vártam.
- Szövetkeztem, összefogtam másokkal, a magasabb ár elérése érdekében.

**Mivel pótolta a kieső bevételét?**

(Többet is megjelölhet!)

- Kölcsön kértem.
- Hitelt vettem fel.
- Volt tartalékom, amihez nyúlhattam.
- Visszafogtam minden kiadást, ami nem volt abszolút szükséges.
- Eladtam valamit a személyes tulajdonomból.
- Eladtam valamit a termelési eszközeimből, földemből.
- Nem tudtam folytatni a tevékenységemet.

**Az árak ingadozása esetén (mit tett ellene?) (Többet is megjelölhet!)**

- Raktárkapacitásaimat bővítettem.
- Tartalékokat képeztem.
- Biztosítást kötöttem, fedezeti ügyleteket kötöttem, határidős tőzsdei ügyleteket kötöttem.
- Többfajta terméket állítottam elő, így csökkentve a kockázatot.
- Nagyobb költségráfordítással csökkentettem az időjárás kockázatait (egyes munkaműveletek elvégzése, műtrágyázás, megfelelő fajtakiválasztás, öntözés, stb.).
- Emiatt nem változtattam a termelési struktúrán.
- Több figyelmet, időt és pénzt fordítottam a megfelelő információk megszerzésére.

**ÉRTÉKESÍTÉS, BESZERZÉS**

**28. Milyen irányokban tudta értékesíteni a terményeit 3 évvel ezelőtt és most?** (1–fontos; 2–kevésbé fontos. Csak az Önre vonatkozó értékesítési irányokat jelölje! Többet is megjelölhet!)

A termék megnevezése:	A legfontosabb termék esetében		A második fontos termék esetében		A harmadik fontos termék esetében	
	..... 3 éve	jelenleg	..... 3 éve	jelenleg	..... 3 éve	jelenleg
Nyílt piaci értékesítés						
– Belföld – feldolgozók	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Belföld – nagykereskedő	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Belföld – üzletlánc	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Belföld – fogyasztói piac	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Belföld – nagybani piac	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Belföld – vendéglátóipar	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Tőzsde	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Intervenció	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Háztól értékesítés	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Exportálás saját joggal	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
Valamilyen szerveződésen keresztül						
– Integrátor partner	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Termeltető partner	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– TÉSZ	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– BÉSZ	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Termelői csoport	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Egyéb, mégpedig:.....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

**29. Jellemzően hogy változtak meg az értékesítés feltételei az elmúlt 3 évben?**

	A legfontosabb termék esetében	A második fontos termék esetében	A harmadik fontos termék esetében
– Nem változtak	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Szigorodtak	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Lazultak	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

**Ha változtak a feltételek, akkor melyek azok a tényezők, amelyek Ön szerint a legnagyobb mértékben változtak?**

(Rangsorolja azokat, amelyeknél változást tapasztalt! 1–legnagyobb változás.)

	A legfontosabb termék esetében	A második fontos termék esetében	A harmadik fontos termék esetében
– Minőség	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Mennyiség	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Szermentesség	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Szállítási határidő	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Fizetési feltételek	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

**30. Az értékesítés során mennyire tartja fontosnak az alábbi tényezőket?**

(Rangsorolja! 1–legfontosabb.)

– Ár	<input type="checkbox"/>
– Megbízhatóság	<input type="checkbox"/>
– Hosszú távú kapcsolatok	<input type="checkbox"/>
– Gyors értékesítés	<input type="checkbox"/>
– Egyéb, mégpedig: .....	<input type="checkbox"/>

**31. Az egyes tényezők milyen gyakorisággal vezetnek nézeteltéréshez Ön és a vevő között?**

	Szinte soha sincs nézeteltérés	Előfordul	Gyakran vezet konfliktushoz
– Szerződéses ár	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Minőség	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Fizetési feltételek	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Szerződött mennyiség	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Egyéb, mégpedig: .....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
.....			

**32. Van-e az árakra befolyása, vagy külső tényezőként jelenik meg az Ön számára? Milyen az alkupozíciója a feldolgozókkal, kereskedőkkel szemben? (Többet is megjelölhet!)**

	A legfontosabb termék esetében	A második fontos termék esetében	A harmadik fontos termék esetében
– Erős, több vevő közül választhatok.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Változó, de vannak lehetőségek.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Kiszolgáltatott vagyok egy környékbeli nagy vevőnek.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Termeltetési szerződéselem van, konkrét megrendelésre termelek.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Termékeimet nagyobb távolságra is elszállítom a kedvezőbb ár érdekében.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Termékeimet tárolom, kivárom a magasabb árakat.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

**33. Honnan szerzi be a termeléshez szükséges anyagokat (növényvédőszer, vetőmag, takarmány, gépek stb.)? (Többet is megjelölhet!)**

	Növény- védőszer, műtrágya	Vető- mag	Tenyész- állat	Takar- mány	Gépek	Üzem- anyag
– Integrációs partnertől	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Saját termelésből	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Nagykereskedőtől	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Kiskereskedőtől	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Nem hivatalos forgalmazótól „olcsóbban”	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Egyéb, mégpedig: .....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

**34. Véleménye szerint az ágazatban általában ma nagyobb-e a szerződéskötési hajlandóság, mint volt 3 éve?**

- Igen
- Nem

**Jellemző-e az Ön gazdaságára, hogy írásban szerződést köt a megtermelt termékekre?**

- |        | A legfontosabb termék esetében | A második fontos termék esetében | A harmadik fontos termék esetében |
|--------|--------------------------------|----------------------------------|-----------------------------------|
| – Igen | <input type="radio"/>          | <input type="radio"/>            | <input type="radio"/>             |
| – Nem  | <input type="radio"/>          | <input type="radio"/>            | <input type="radio"/>             |

**Kérem, indokolja, hogy miért köt/nem köt szerződést!**

.....

.....

**Ha köt szerződést, akkor milyen szerződéstípus jellemző az Ön gazdaságára?**

(Többet is megjelölhet!)

- Mezőgazdasági termékértékesítés
- Adásvételi szerződés
- Termeltetési szerződés
- Integrációs szerződés
- Az előbbieket kombinációja

**Betartják-e a szerződéseket a partnerek?**

- Igen
- Nem

**Ha nem tartja be a másik fél a szerződést, akkor mit tesz?**

(Többet is megjelölhet!)

- Jogi útra terelem az ügyet.
- Megpróbálok egyéb módon nyomást gyakorolni a másik félre.
- Partnert váltok.
- Kiszolgáltatót helyzetemnél fogva semmit.
- Megpróbálok megegyezni.

**INTEGRÁCIÓ, KONCENTRÁLÓDÁS**

**35. Együttműködik-e Ön valamilyen formában más gazdával, gazdaságokkal vagy cégekkel?**

	Igen	Nem
– A beszerzésben	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– A termelésben	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Az értékesítésben	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

**36. Mi az oka annak, hogy Ön csatlakozott egy termelői szervezethez (TÉSZ, szövetkezet, gépkör, stb.) vagy távolmaradt attól?** (Ha Ön tagja valamilyen szerveződésnek, akkor töltsé ki! Többet is megjelölhet!)

	Remélt előnyök	Ebből valóra vált előnyök
– Az értékesítési lehetőségeim javulása	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Kedvezményesebb beszerzések	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A termelői szerveződés nyújtotta infrastrukturális lehetőségek bővülése	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Csökken az értékesítésre fordított idő, kevésbé vagyok kiszolgáltatva a szerződészegésnek.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A termelői szerveződéstől kapott információk (termelési és egyéb)	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A többi tagnak, aki korábban csatlakozott láthatóan komoly előnyre tett szert, ezért gondoltam, én is belépek.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Egyéb, mégpedig:	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
.....		

(Ha Ön nem tagja termelői szerveződésnek, akkor töltsé ki! Többet is megjelölhet!)

– Rossz tapasztalataim vannak.	<input type="checkbox"/>
– Ellenérzéseim vannak a szerveződésekkel kapcsolatban („Közös lónak túros a háta”).	<input type="checkbox"/>
– Úgy gondolom, hogy számomra ez nem nyújt semmiféle lehetőséget.	<input type="checkbox"/>
– Több a hátránya, mint az előnye.	<input type="checkbox"/>
– Nálunk nincs erre lehetőség.	<input type="checkbox"/>
– Nem szimpatikus a nálunk lévő szerveződés vezetősége és/vagy tagjai.	<input type="checkbox"/>
– Egyedül is meg tudom oldani a problémáimat.	<input type="checkbox"/>
– Egyéb, mégpedig: .....	<input type="checkbox"/>
.....	

37. **Mit gondol, melyik fél számára előnyös az integrációk? (Pl. termeltetés.)** (Csak az egy éve vagy régebben csatlakozók válaszoljanak!)

	Mit hitt a csatlakozás előtt?	Mit gondol most?
– Csak az integrátor számára előnyös.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Az integrátor számára előnyösebb, de azért a termelő is hasznot húz belőle.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Mindkét fél számára egyformán előnyös.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– A termelő számára előnyösebb, mint a partner számára.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Csak a termelő számára előnyös.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

### JÖVEDELEM

38. **Melyek azok a legfontosabb tényezők, amik az elmúlt 3 évben pozitív illetve negatív irányban befolyásolták az üzem jövedelemhelyzetét?** (Többet is megjelölhet!)

	Pozitív	Negatív
– Árak (beszerzési, értékesítési, ...)	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Támogatások	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Adók	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Hitellehetőségek	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Kapcsolatok, ismeretség	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Szerződések megléte	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Egyéb, mégpedig:		
– .....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– .....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

39. **Van-e más jövedelemszerzési forrása (nem mezőgazdasági) a gazdaságnak vagy családnak?**

- Igen
- Nem

**Ha igen, ez mekkora %-a a család/gazdaság összes jövedelmének?**

..... %-a



**Ha igen, milyen a család/gazdaság egyéb (nem mezőgazdasági) forrásból származó jövedelmének szerkezete?**

(Számozza az Önre vonatkozó jövedelemforrásokat fontossági sorrendben! A legnagyobb jövedelemforrás az 1.)

- Jövedelem saját gazdaságból (nem mezőgazdasági)
- Munkabér
- Falusi turizmus
- Nyugdíj
- Szociális juttatások
- Egyéb (pl. bérleti díj, jutalék, kamat), mégpedig:
- .....

**40. A gazdaságban keletkezett jövedelmet az elmúlt 3 évben ...**

(Csak a legjellemzőbbet jelölje!)

- Felélttem/-tük, osztalékként kivettük.
- Más gazdasági tevékenységbe fektettem/-tük.
- Visszaforgattam/-tuk a gazdálkodásba.
- Nem volt jövedelemem/-ünk.

**41. Mit gondol, az elkövetkezendő 3 év jövedelmezősége milyen lesz?**

Ha pozitív:

- Javuló
- Stagnáló
- Romló

Ha negatív:

- Javuló
- Stagnáló
- Romló

**Ha javulna, ... (Többet is megjelölhet!)**

- Fejleszténém a gazdaságot, beruháznék.
- Semmit nem tennék, tartalékolnék.
- Befektetném a pénzt más (nem mezőgazdasági) területen.
- Felélném, osztalékként kivenném.

## STRUKTÚRA (SZERKEZETI VÁLTOZÁSOK)

**42. Mit tett az elmúlt 3 évben a termelése eredményességének javítása érdekében?**  
(Többet is megjelölhet!)

- Adottságaimnak megfelelő termelési szerkezetet (fajszerkezetet) alakítottam ki.
- Ellenállóbb, nagyobb hozamú fajta termesztésére, tenyésztésére álltam át.
- EU szabványoknak megfelelő követelményeket teljesítettem.
- Termesztési / tenyésztési technológiámat fejlesztettem.
- Biotermelésbe kezdtem.
- Növényvédőszer / műtrágyafelhasználást növeltem.
- Nagyobb hangsúlyt helyeztem az állategészségügyre.
- Öntözéstechnológiát kialakítottam vagy fejlesztettem.
- Eszközállományomat racionalizáltam / fejlesztettem.
- Egyéb, mégpedig: .....

**43. Volt-e tendenciaszerű változás a termelés szerkezeti arányaiban az elmúlt 3 évben?**

(Csak azoknál a növényeknél jelöljön X-szel, amelyeket termeszt vagy termesztett!)

	Területarány		
	Nőtt	Csökkent	Nem változott
– Búza	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Rózsa	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Árpa	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Kukorica	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Napraforgó	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Repce	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Cukorrépa	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Burgonya	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Dohány	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Takarmánynövények	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Zöldségfélék	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Gyümölcsfélék	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Szőlő	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Egyéb, mégpedig:	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
.....	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

**Növeltem a növényfaj területi arányát, mert ...**

(Többet is megjelölhet!)

	A növényfaj megnevezése	
	1. ....	2. ....
– Földet vásároltam/béreltem.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Alapanyagra volt szükségem egy másik tevékenységemhez.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Korábban olyan beruházást eszközöltem, amely erre kényszerített.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Az intervenciós felvásárláshoz és árakhoz nagy reményeket fűztem.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Raktárkapacitásaimat bővíteni tudtam.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Az árak alakulását ígéretesnek gondoltam.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Jelentős jövedelmet biztosított már az elmúlt években is.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Az ágazatban termelői költségeimet csökkenteni tudtam az elmúlt években.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Értékesítési lehetőségeim bővültek / bővülését reméltem.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Mert több támogatást reméltem.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Egyéb, mégpedig: .....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

**Csökkentettem a növényfaj területi arányát, mert ...**

(Többet is megjelölhet!)

	A növényfaj megnevezése	
	1. ....	2. ....
– Eladtam a földet / megszüntettem a földbérletet.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Megszűnt vagy csökkent a más tevékenységhez kötődő alapanyagigényem.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A gyengébb minőségű földjeimen nem szeretnék termelni.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Az intervenciós lehetőségeket bizonytalanak éreztem.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Tárolási lehetőségeim nehezebbé váltak.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Az értékesítési árak csökkentek/ingadoztak.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Nem volt jövedelmező a termelése az utóbbi években.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Termelési költségeim jelentősen nőttek.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Értékesítési lehetőségeimet nehézkesnek/kedvezőtlennek találtam.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
–Egyéb, mégpedig: .....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

**44. Összességében beváltotta-e a reményeket a növénytermesztésen belüli szerkezetváltás?**

- Igen
- Nem

**Oka:**

.....

.....

**45. Változott-e tendenciaszerűen az állatállománya az elmúlt 3 évben? (Csak azoknál az állatfajoknál jelöljön X-szel, amelyeket tenyészt vagy tenyésztett!)**

	Nőtt	Csökken	Nem változott
– Szarvasmarha	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Húshasznú	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Tejhasznú	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Sertés	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Juh	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Baromfi	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>

**Növeltem az állatfaj állományát, mert ...**  
(Többet is megjelölhet!)

	Az állatfaj megnevezése	
	1. ....	2. ....
– Kedvező áron tudtam értékesíteni az elmúlt évek során.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Értékesítési lehetőségeim bővültek.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Mert úgy gondoltam, hogy több támogatáshoz juthatok.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A gazdaságom a szükséges takarmányt biztosítani tudja.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Az állattartás hatékonyságán javítani tudtam.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Korábban olyan beruházást eszközöltem, amely lehetővé tette.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Egyéb, mégpedig:	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
.....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
.....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

**Csökkentettem az állatfaj állományát, mert ...**

(Többet is megjelölhet!)

	Az állatfaj megnevezése	
	1. ....	2. ....
– A takarmányárak emelkedtek.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A tenyészállatok ára megemelkedett.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A gyógyászati eszközök és a segédanyagok árai megnöttek.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Nem tudtam kedvező áron értékesíteni a termékeimet.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Az állattartás jövedelemhelyzete jelentősen romlott.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Az állatjóléti szabályok betartása megnehezítette / lehetetlenné tette a tevékenységemet.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Egyéb, mégpedig: .....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

**46. Összességében beváltotta-e a reményeket az állattenyésztésben végrehajtott változtatás?**

- Igen
- Nem

**Oka:**

.....

**47. Jelölje meg a gazdálkodási formájának státuszát!**

	1–3 évvel ezelőtti gazdálkodási forma	Jelenlegi gazdálkodási forma
– Östermelő	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Családi gazdaság	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Egyéni vállalkozó	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Társas vállalkozás	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Kft.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Bt.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Szövetkezet	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Rt.	<input type="radio"/>	<input type="radio"/>
– Egyéb, mégpedig: .....	.....	.....

### Ha változott a gazdálkodási formája, mi volt az oka?

(Többet is megjelölhet!)

- Jogsabályi környezet erre kényszerített.
- Szervezeti formával szembeni bizonytalanság.
- Adminisztrációs költségeimet csökkenteni akartam.
- Adózási feltételek javítása.
- Hitelezési feltételek javítása.
- Támogatásokat könnyebben igénybe tudjam venni.
- Egyéb, mégpedig: .....

### SZAKMAI SZERVEZŐDÉSEK, ÉRDEKKÉPVISELETEK SZEREPE

48. *Ha a gazdaság vagy Ön személyesen tagja (volt) valamely agrár-érdekképviseleti, köztestületi szerveződésnek, tegyen X-et a megfelelő szervezet neve mellé!*

	Aktívan tagja vagyok	Csak formailag vagyok tagja	Kiléptem
– Magyar Agrárkamara	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Magyar Gazdakörök és Gaz- daszövetkezetek Szövetsége (MA- GOSZ)	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Mezőgazdasági Termelők és Szövetkezők Országos Szövetsége (MOSZ)	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Magyar Parasztszövetség	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Egyéb érdekképviselet:	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
.....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
.....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

49. Amennyiben vannak ismeretei, értékelje az alábbi szempontok szerint a felsorolt érdekképviseleti és köztestületi szervezetek elmúlt 3 évi tevékenységét. (Tegyen X-et oda, amelyik megállapítással egyetért!)

	Agrár- kamara	MAGOSZ	MOSZ	Magyar Paraszt- szövetség
– Hasznos szakmai tevékenységet fejt ki.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A vidéki (megyei, területi) csoportjai – oktatással, tanácsadással, stb. – segítik a termelőket.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– Túl erős a politikai kötődése.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A jelenlegi kormányzati ciklusban minden kormányzati intézkedést ellenzett, de hasznosítható javaslatot alig tett.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
– A jelenlegi kormányzati ciklusban közéleti szerepvállalása inkább a kormányzat, mint a termelők érdekeit szolgálja.	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

50. Országos szakmai szövetségnek (pl. terméktanácsok) tagja-e?

Országos szakmai szövetség neve	Elégedett vagyok a működésével	Nem vagyok elégedett a működésével
.....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
.....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
.....	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>





**A sorozatban eddig megjelent tanulmányok****1997**

1997. 1. Dorgai László, Horváth Imre, Kissné Bársony Erzsébet, Tóth Erzsébet:  
Az Európai Unió regionális politikája és hatása az új tagországokra
1997. 2. Glattfelder Béla, Ráki Zoltán, Guba Mária, Janowszky Zsolt:  
Piacvédelmi lehetőségeink az Európai Unióhoz való csatlakozásunkig
1997. 3. Janowszky Zsolt:  
A vetőmagtermelés helyzete és a piaci egyensúlyt befolyásoló főbb tényező
1997. 4. Alvincz József, Szabó Márton, Wagner Hartmut:  
Változások az élelmiszeripari és kereskedelmi vállalatok világában
1997. 5. Gábor Judit:  
Az importvédelem nemzetközi tapasztalata

**1998**

1998. 1. Wagner Hartmut:  
A magyar agrár- és élelmiszeripari export piaci és termékszerkezete 1991-1996
1998. 2. Alvincz József, Borszéki Éva, Harza Lajos, Tanka Endre:  
Az agrártámogatási rendszer EU és GATT-konform továbbfejlesztése  
(Az AGENDA 2000)
1998. 3. Ángyán József, Dorgai László, Halász Tibor, Janowszky János, Makovényi Ferenc, Ónodi Gábor, Podmaniczky László, Szenci Győző, Szepesi András, Veöreös György:  
Az országos területrendezési terv agrárvonatkozásainak megalapozása
1998. 4. Kissné Bársony Erzsébet:  
A keletnémet mezőgazdaság átalakulásának főbb tapasztalatai
1998. 5. Balogh Ádám, Harza Lajos:  
A vagyon-, a tulajdon-, és a tőkeviszonyok változása a mezőgazdaságban
1998. 6. Lévai Péter, Szijjártó András:  
Mezőgazdasági programok a cigányság körében
1998. 7. Vissyné Takács Mara:  
A fontosabb iparinövény ágazatok helyzete és feladatai az EU szabályozás tükrében
1998. 8. Tóth Erzsébet:  
A foglalkoztatás térségi feszültségei – megoldási esélyek és lehetőségek
1998. 9. Dorgai László, Hinora Ferenc, Tassy Sándor:  
Területfejlesztés – vidékfejlesztés

1998. 10. Szőke Gyula:  
A közraktárak lehetséges szerepe a magyar gabonapiaci politikában
1998. 11. Csillag István:  
A gabonavertikum működése, növekedési tendenciái és a változás irányai
1998. 12. Szabó Márton:  
A hazai élelmiszerfogyasztás szerkezetének változásai a 90-es években és a várható jövőbeli tendenciák
1998. 13. Guba Mária, Ráki Zoltán:  
Az Európai Unió marhahús-termelésének közös piacsabályai és várható hatásuk a magyar marhahús-ágazatra
1998. 14. Alvincz József, Szűcs István:  
Az élelmiszergazdaság szerkezete
1998. 15. Tanka Endre:  
Agrár-finanszírozás a fejlett piacgazdaságokban (Adalékok és tanulságok)
1998. 16. Szűcs István, Udovecz Gábor (szerk):  
Az agrárgazdaság jelenlegi helyzete és várható versenyésélyei
1998. 17. Kukovics Sándor:  
A tulajdoni, a vállalati és a termelési szerkezet, valamint a foglalkoztatási viszonyok átalakulása a magyar mezőgazdaságban
1998. 18. Erdész Ferencné:  
Az almaágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei a csatlakozási felkészülésben
1998. 19. Kartali János:  
Magyarország és az EU közötti agrár-külkereskedelem a kilencvenes években

## 1999

1999. 1. Gábor Judit, Stauder Márta:  
A kereskedelmi láncok és az élelmiszertermelők kapcsolatának változásai
1999. 2. Kürthy Gyöngyi, Szűcs István:  
Az Európai Unióhoz való csatlakozás ágazati felkészülésének fejlesztési forrásigénye
1999. 3. Harza Lajos, Tanka Endre:  
A vidékfejlesztés megújuló intézményi háttere
1999. 4. Wagner Hartmut:  
Az exportfinanszírozás és exporthitel-biztosítás helyzete és szerepe a magyar agrárexportban
1999. 5. Guba Mária, Ráki Zoltán:  
Az Európai Unióhoz való csatlakozás felkészülési tennivalói és fejlesztési-forrás igénye a baromfiágazatban

1999. 6. Orbánné Nagy Mária:  
Az állati eredetű termékek külkereskedelmének lehetőségei és korlátai az EU-csatlakozásig
1999. 7. Vissyné Takács Mara:  
A dohány ágazat vertikális integrációja Magyarországon és az EU-ban
1999. 8. Dorgai László, Stauder Márta, Tóth Erzsébet, Varga Gyula:  
Mezőgazdaságunk üzemi rendszere, kezelésének tennivalói a követelmények és az EU tapasztalatainak tükrében
1999. 9. Szabó Márton:  
Vertikális koordináció és integráció az EU és Magyarország tejgazdaságában
1999. 10. Juhász Anikó:  
Vertikális koordináció és integráció a zöldség-gyümölcs szektorban
1999. 11. Ráki Zoltán, Guba Mária:  
Az AGENDA 2000-ben előirányozott szabályozás várható hatása a szarvasmarha-ágazatban
1999. 12. Dorgai László, Miskó Krisztina:  
A vidékfejlesztés finanszírozása az Európai Unióban
1999. 13. Burgerné Gimes Anna, Kovács Csaba, Tóth Krisztina:  
A mezőgazdasági üzemek gazdasági helyzete
1999. 14. Alvincz József, Harza Lajos, Illés Róbert, Szűcs István, Tanka Endre:  
Változások a gazdálkodás földviszonyaiban - Egy mikrofelvétel tanulságai
1999. 15. Kartali János, Juhász Anikó, Gábor Judit, Stauder Márta, Wagner Hartmut, Szabó Márton, Orbánné Nagy Mária, Vissyné Takács Mara:  
A magyar mezőgazdaság és élelmiszeripar EU-érettségének piaci és kereskedelmi vonatkozásai

## 2000

2000. 1. Udovecz Gábor (szerk.):  
Jövedelemhiány és versenyképyszer a magyar mezőgazdaságban
2000. 2. Kissné Bársony Erzsébet:  
Az ökgazdálkodás szabályozási rendszerének EU-konform továbbfejlesztése az AGENDA 2000 tükrében
2000. 3. Tanka Endre:  
A földhasznóbérlet korszerűsítési igényei és lehetőségei
2000. 4. Guba Mária, Janowszky Zsolt, Ráki Zoltán:  
A magyar juhászat hatékonyság-növelési esélyei és a szabályozás EU-konform továbbfejlesztése
2000. 5. Gábor Judit, Wagner Hartmut:  
Élelmiszergazdaságunk rövid távú piaci kilátásai

2000. 6. Laczkó András, Szőke Gyula:  
Az Agenda 2000 hatása az EU és a magyar gabonapiaci szabályozásra
2000. 7. Kartali János:  
A magyar agrárkülpiaconra ható világgazdasági tényezők (válságok, liberalizáció, nemzetközi egyezmények) alakulása
2000. 8. Stauder Márta:  
Az élelmiszerek disztribúciós rendszerének fejlődése, különös tekintettel a kereskedelmi logisztikára
2000. 9. Popp József (szerk.):  
Főbb mezőgazdasági ágazataink fejlesztési lehetőségei, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2000. 10. Popp József (szerk.):  
Főbb agrárgazdasági ágazataink szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 11. Tóth Erzsébet:  
Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989-1998)
2000. 12. Szabó Márton:  
Külföldi érdekeltségű vállalatok a magyar élelmiszeriparban és hatásuk az EU-csatlakozásra
2000. 13. Tóth Erzsébet (szerk.):  
A mezőgazdasági foglalkoztatás és alternatív lehetőségei
2000. 14. Erdész Ferencné, Radócné Kocsis Teréz:  
A zöldség-gyümölcs és a szőlő-bor ágazatok hatékonyságának növelése és szabályozásának EU-konform továbbfejlesztése
2000. 15. Alvincz József, Varga Tibor:  
A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei

## 2001

2001. 1. Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária:  
A WTO egyezmény hatása a magyar agrárpolitika jelenére, jövőjére és teendőire
2001. 2. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Tóth Erzsébet:  
Az agrárfoglalkoztatás jellemzői, különös tekintettel a nők munkerő-piaci helyzetére (1990-2000)
2001. 3. Stauder Márta, Wagner Hartmut:  
A takarmány termékpálya problémái
2001. 4. Juhász Anikó, Szabó Márton:  
Az EU és Magyarország közötti agrárkereskedelem liberalizációjának hatásai

2001. 5. Erdész Ferencné, Laczkó András, Popp József (szerk.), Potori Norbert, Radócné Kocsis Teréz:  
Az agrárszabályozási rendszer értékelése és továbbfejlesztése 2002-re
2001. 6. Kürthy Gyöngyi, Popp József (szerk.), Potori Norbert:  
Az OECD tagországok mezőgazdaságának támogatottsága az új metodika alapján – különös tekintettel Magyarországra
2001. 7. Alvincz József (szerk.), Antal Katalin, Harza Lajos, Mészáros Sándor, Péter Krisztina, Spitálszky Márta, Varga Tibor:  
A mezőgazdaság jövedelemhelyzete és az arra ható tényezők
2001. 8. Nyárs Levente:  
A méhészeti ágazat helyzete és fejlesztési lehetőségei

## 2002

2002. 1. Orbánné Nagy Mária:  
A magyar élelmiszergazdaság termelői és fogyasztói árai az Európai Unió árainak tükrében
2002. 2. Gábor Judit, Stauder Márta:  
Az agrártermékek kereskedelmének új irányzatai, különös tekintettel az elektronikus kereskedelemre
2002. 3. Mészáros Sándor:  
A magyar csatlakozás agrárgazdasági hatásainak összehasonlítása az EU modellszámításaival
2002. 4. Hamza Eszter, Miskó Krisztina, Székely Erika, Tóth Erzsébet (szerk.):  
Az agrárgazdaság átalakuló szerepe a vidéki foglalkoztatásban, különös tekintettel az EU-csatlakozásra
2002. 5. Radócné Kocsis Teréz:  
Az Európai Unió új közös borspiaci rendtartásának termelési potenciált befolyásoló elemei és azok várható hatása a hazai termelőalapok változására
2002. 6. Dorgai László, Gábor Judit, Juhász Anikó, Kartali János, Kürthy Gyöngyi, Orbánné Nagy Mária, Stauder Márta, Szabó Márton, Wagner Hartmut:  
A WTO tárgyalások magyar agrárgazdaságot érintő 2001. évi fejleményei
2002. 7. Nyárs Levente – Papp Gergely:  
Az állati eredetű termékek feldolgozásának versenyhelyzete
2002. 8. Popp József:  
Az USA agrárpolitikájának gyakorlata napjainkig
2002. 9. Juhász Anikó, Kartali János (szerk.), Wagner Hartmut:  
A magyar agrár-külkereskedelem a rendszerváltás után

## 2003

2003. 1. Varga Tibor:  
A támogatások költség-haszon szemléletű elemzésének lehetőségei
2003. 2. Dorgai László, Keszthelyi Szilárd, Miskó Krisztina:  
Gazdaságilag életképes üzemek az Európai Unió modernizációs támogatásainak alkalmazása szempontjából
2003. 3. Alvincz József, Guba Mária:  
Az egyéni mezőgazdasági termelők jövedelmének adóztatása
2003. 4. Hamza Eszter:  
Agrárfoglalkoztatás hátrányos helyzetű térségekben – uniós lehetőségek gyakorlati alkalmazása
2003. 5. Orbánné Nagy Mária:  
Az élelmiszerfogyasztás és a fogyasztói árak konvergenciája Magyarország és az EU között
2003. 6. Stauder Márta:  
Az agrár- és élelmiszertermékek belföldi kereskedelme a kilencvenes években és napjainkban
2003. 7. Mizik Tamás:  
Magyarország és az Európai Unió adórendszere – különös tekintettel a mezőgazdaságra
2003. 8. Popp József:  
Az agrárpolitikák mozgásteret a nemzetközi kereskedelem liberalizálásának tükrében

## 2004

2004. 1. Kartali János (szerk.):  
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (I. kötet: Növényi termékek)
2004. 2. Kartali János (szerk.):  
A főbb agrártermékek piacra jutásának feltételei az EU-csatlakozás küszöbén (II. kötet: Állati termékek)
2004. 3. Antal Katalin, Guba Mária, Kovács Henrietta:  
Mezőgazdaság helyzete az agrártörvény hatálybalépését követő időszakban
2004. 4. Nyárs Levente, Papp Gergely, Vőneki Éva:  
A főbb hazai állattenyésztési ágazatok kilátásai az Európai Unióban
2004. 5. Popp József, Potori Norbert, Udovecz Gábor:  
A Közös Agrárpolitika alkalmazása Magyarországon

2004. 6. Dorgai László (szerk.):  
A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása
2004. 7. Potori Norbert, Udovecz Gábor (szerk):  
Az EU-csatlakozás várható hatásai a magyar mezőgazdaságban 2006-ig
2004. 8. Potori Norbert (szerk):  
A főbb mezőgazdasági ágazatok élet- és versenyképességének követelményei

## 2005

2005. 1. Antal Katalin, Guba Mária, Hodina Péter, Lámfalusi Ibolya, Rontóné Nagy Zsuzsanna:  
A külföldi tőke szerepe és a gazdálkodás eredményességére gyakorolt hatása a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban
2005. 2. Kartali János, Kürti Andrea, Orbánné Nagy Mária, Wagner Hartmut:  
A globális gazdasági és demográfiai változások hatása az agrár-külkereskedelemre
2005. 3. Juhász Anikó (szerk.):  
Piaci erőviszonyok alakulása a belföldi élelmiszerpiac szereplői között
2005. 4. Dorgai László (szerk.):  
Termelői szerveződések, termelői csoportok a mezőgazdaságban
2005. 5. Popp József (szerk.), Potori Norbert (szerk.), Stauder Márta, Wagner Hartmut:  
A takarmánytermelés és -felhasználás elemzése, különös tekintettel az abraktakarmány-keverékek gyártására
2005. 6. Kapronczai István (szerk.), Korondiné Dobolyi Emese, Kovács Henrietta, Kürti Andrea, Varga Edina, Vágó Szabolcs:  
A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre)

A kiadványok korlátozott példányszámban megrendelhetők a következő telefonszámon: Kamarásné Hegedűs Nóra: 06-1-476-3064